

‘Van gevallen vrouw tot maatschappelijk probleem’

Zedelijkheid en sociale zorg voor ongehuwde moeders in Amsterdam, 1941-1956

Anna Lambrechtse (0406686)

Weesperstraat 45 V

1018 DN Amsterdam

06-41544340

anna.lambrechtse@student.uva.nl

Masterscriptie Sociale geschiedenis, GE 7921

Geschiedenis UvA te Amsterdam

Scriptie begeleidster: dr. B.M.A. de Vries

Tweede Lezer: dr. M.C. 't Hart

21 augustus 2009

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Historiografisch kader	8
1.1 De ongehuwde moederzorg	8
1.2 Zedelijkheid	11
1.3 De sociale zorg	15
1.4 Geschiedschrijving over de jaren veertig en vijftig	19
2. De U.V.O.M. tijdens de oorlogsjaren	23
2.1 Doelstellingen en taken van de U.V.O.M	24
2.2 Schaarste, honger en overbezetting	25
2.3 De ongehuwde moeder, wie was zij?	29
2.4 Wettelijke regelingen, verordeningen en rechterlijke uitspraken	32
2.5 Het afstandvraagstuk	38
2.5 Conclusie	46
3. De U.V.O.M. in wederopbouw	48
3.1 Verschuivende opvattingen	48
3.2 De U.V.O.M.-instellingen	49
3.3 De ‘onzedelijke’ ongehuwde moeder	50
3.4 Wettelijke regelingen	52
3.5 Het afstandvraagstuk	56
3.6 Conclusie	63
Slotbeschouwing	65
Bijlagen	69
Dankwoord	74
Bibliografie:	75
Bronnen	75
Overige bronnen	76
Literatuur	77

Inleiding

Johanna van S. was in 1944 in de St. Hubertusvereniging te Amsterdam bevallen van een kind dat verwekt was door een gehuwde Duitse militair. De moeder, die zelf ongehuwd was, had niet de financiële middelen om het kind te verzorgen. Met behulp van mevrouw W., werkzaam in de St. Hubertusvereniging, werd het kind aan pleegouders in Leiden afgestaan. Mevrouw W. stond erom bekend dat ze zich regelmatig bezig hield met het illegaal plaatsen bij pleegouders van kinderen die door Duitse militairen bij Nederlandse vrouwen waren verwekt. Achteraf bleek Johanna van S. spijt te hebben van de afstand en wilde zij haar kind terugvorderen. In zo'n soort situatie kon zij zich wenden tot de Unie Voor Ongehuwde Moeders te Amsterdam.¹ Dit was een overkoepelende organisatie waarbij alle tehuizen voor ongehuwde moeders in Amsterdam waren aangesloten. De U.V.O.M. zorgde in het geval van Johanna van S. voor de bemiddeling en uiteindelijk werd het kind aan de moeder teruggegeven. Mevrouw W. werd ontslagen en moest een verklaring afleggen nooit meer op deze wijze te zullen meewerken aan afstand.²

Dit voorbeeld illustreert het principe van het bij elkaar houden van moeder en kind dat sinds het ontstaan van de zorg voor ongehuwde moeders eind negentiende eeuw in Nederland hoog gehouden werd. Het afstand doen van een kind zou volgens de verenigingen voor ongehuwde moederzorg betekenen dat een moeder niets voor haar kind voelde. Een afwijzende houding van de ongehuwde moeder jegens haar kind zou een verslapping van de moraal in de samenleving kunnen betekenen. Verantwoordelijkheid zou veranderen in lichtzinnigheid. Om dit te voorkomen werd er door de verenigingen voor ongehuwde moederzorg altijd geprobeerd om moeder en kind na de bevalling ten minste drie maanden samen te houden. Dit was in principe voldoende tijd om de moeder aan het kind te laten hechten.

Vanaf 1930 kwam er een belangrijke verandering in de landelijke organisatie van de ongehuwde moederzorg in Nederland met de oprichting van de Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind.³ Het doel van de F.I.O.M. was om goede voorwaarden te scheppen voor de ongehuwde moederzorg door de samenwerking tussen overheid en particuliere verenigingen te regelen. Op landelijk niveau werd er toezicht gehouden op onderdak voor ongehuwde moeders, het tegengaan van zowel abortus als afstand en

¹ Verder afgekort als U.V.O.M.

² IIAV, U.V.O.M., doos 48, bestuursvergadering 23-5-1944.

³ Verder afgekort als F.I.O.M.

schikking. In Amsterdam was er eerder, in 1921, een soortgelijke overkoepelende instantie opgericht, de eerder genoemde U.V.O.M. Ook deze organisatie probeerde op lokaal niveau door samenwerking tot een beter georganiseerde zorg voor de belangen van de ongehuwde moeder en haar kind te komen.

Hoewel de aanpak van het drie maanden bij elkaar houden van moeder en kind na de bevalling meestal goed werkte, kreeg de F.I.O.M. tegen het einde van de jaren dertig steeds meer te maken met verzoeken van zowel de ongehuwde moeder om afstand te doen als van aspirant-pleegouders om pleegkinderen. De meeste vormen van afstand vonden tot dan toe illegaal plaats via de weg van advertenties en bemiddeling door artsen, vroedvrouwen, verpleegsters, advocaten, predikanten en geestelijken. Vanuit de ongehuwde moederzorg bestond er, zoals eerder beschreven, een bezwaar tegen deze vorm van afstand doen. Volgens de F.I.O.M. werden er door bemiddelaars in afstandzaken verschillende maatstaven gehanteerd, de bemiddelaars hadden gebrek aan ervaring en er was een beperkte keuze aan geschikte pleegouders. De landelijke organisatie voor ongehuwde moederzorg was van mening dat alleen zij door haar ervaring en centrale wijze van werken de aangewezen instantie was om bij vraag en aanbod van pleegkinderen te bemiddelen. In navolging hierop werd er in 1940 een landelijk orgaan, de Commissie tot Centralisatie inzake Afstand van Kinderen (C.C.A.K.), in het leven geroepen die de studie van de afstand van kinderen ter hand moest nemen.⁴

Kort daarop brak de Tweede Wereldoorlog uit. In een aantal opzichten betekende dit een omstreden periode voor de ongehuwde moederzorg.

Ten eerste voerden de Duitsers in 1941 een wijziging van de ziekwet in die gunstig was voor de ongehuwde moeder. De aangepaste ziekwet hield namelijk in dat zwangerschap en bevalling gelijk werd gesteld aan ziekte, waardoor elke werkende vrouw voortaan verzekerd was tegen de kosten van de bevalling en verpleging in de vorm van een ziektegelduitkering van 100% van haar loon. Ook was de positie van de ongehuwde moeder gelijk aan die van de gehuwde moeder, waardoor het makkelijker werd gemaakt aanspraak te maken op de Ziekwet.

Ten tweede ontstond er door de Duitse overheersing het vraagstuk hoe men om moest gaan met ongehuwde vrouwen die zwanger waren geraakt van een Duitse militair. Hierin werd uiteindelijk bepaald dat 'de moeder in geval de verwekker een beroepsmilitair was, ten behoeve van haar kind van den Duitschen Staat een bepaalde maandelijks bijdrage ontving. De bedoeling is dat deze uitkeeringen tot het zestiende levensjaar van het kind zullen worden verstrekt. Is de verwekker geen Duitse beroepsmilitair, dan wordt de bijdrage slechts tot het einde van den

⁴ Ernest Hueting en Rob de Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Naarden 1990) 60.

oorlog uitgekeerd.⁵ Het bedrag werd alleen uitgekeerd mits het kind bijdroeg tot behoud en bescherming van het ‘rassisch Germaanse erfgoed’.

Ten derde steeg het aantal ongehuwde moeders tijdens de oorlogsjaren enorm, waarbij 30% van de ongehuwde moeders een kind van een Duitser had. De ongehuwde moederzorg kampte hierdoor niet alleen met capaciteitsproblemen, ook hun ideaal een front te vormen tegen ontucht en verleiding door goed georganiseerde hulp te bieden verdween door de komst van de Duitse bezetter. In de literatuur wordt dan ook vaak geschreven dat de opvatting over het bij elkaar houden van moeder en kind veranderde tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een kind had er meer baat bij op te groeien in een veilige omgeving van een gezin, dan een onzekere toekomst tegemoet te gaan met een ongehuwde moeder. Het belang van het kind, en daarmee indirect de ‘morele samenleving’, ging zwaarder wegen dan het belang van de moeder.⁶ Na de Tweede Wereldoorlog werd de situatie voor de ongehuwde moederzorg er niet beter op door de komst van de geallieerden, waarmee het aantal ongehuwde moeders enorm toenam. Door de zogenaamde ‘morele verwildering’⁷ van jonge vrouwen, ging men vanuit de ongehuwde moederzorg steeds meer twijfelen of het hooggehouden principe van het bijeen houden van moeder en haar kind wel een juiste keus was.

Uiteindelijk kwam er pas in 1956 een wettelijke regeling voor afstandzaken. De archieven van de F.I.O.M en U.V.O.M laten zien dat het afstandvraagstuk zowel een politieke als een juridische kwestie was. Hierdoor kan de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog tot aan de invoering van de adoptiewet in 1956 gezien worden als een interessante tijd binnen de ongehuwde moederzorg om te onderzoeken. Daarnaast sluit deze periode aan bij een breder debat dat in de jaren tachtig door de historici J.C.H. Blom, H.W. von der Dunk en H. de Liagre Böhl werd geïntroduceerd over de vraag of de Tweede Wereldoorlog beschouwd kan worden als een fundamentele breuk in de Nederlandse geschiedenis. Was de oorlog slechts een intermezzo, zonder ingrijpende gevolgen voor de maatschappelijke verhoudingen van de eerste naoorlogse tijd? Zijn de begrippen restauratie, continuïteit, breuk en vernieuwing eigenlijk wel toepasbaar op deze periode?

Blom stelt in zijn artikel ‘The second world war and the Dutch society: continuity and change’,⁸ dat de maatschappelijke gevolgen van de Tweede Wereldoorlog niet slechts gezien kunnen worden als een breuk of continuïteit. Het ligt veel genuanceerder. Blom benadrukt dat er

⁵ IIAV, F.I.O.M., doos 4, jaarverslag 1941.

⁶ Barbara Wiemann, ‘De opkomst en ondergang van de ongehuwde moederzorg’ (1880-1985), *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 15 (1988) 337.

⁷ Herman de Liagre Böhl en Guus Meershoek, *De bevrijding van Amsterdam* (Amsterdam 1989)70-83.

⁸ J.C.H. Blom, ‘The second world war and the Dutch society: continuity and change’, in: A.C. Duke en C.A. Tamse (ed.), *Britain and The Netherlands* (Den Haag 1977) 228-248.

zeker sprake was van een continuïteit in de maatschappelijke structuur, maar belicht ook de veranderingen door de oorlog op korte termijn. Hierbij kan gedacht worden aan de wederopbouw, dekolonisatie, de keuze voor een Atlantisch bondgenootschap en de psychische effecten van de oorlog. Het gaat er volgens Blom niet om de breuk die de oorlog onmiskenbaar vormt te ontkennen, maar eerder om de continuïteit die er wel bestaat niet uit het oog te verliezen. Tijdens een onderzoek naar deze periode moet de aandacht vooral uitgaan naar de geleidelijke transformaties in de verzuilde Nederlandse samenleving, aldus Blom.⁹

Von der Dunk vindt dat er eerder sprake was van een wisselwerking tussen herstel, vernieuwing en bezettingservaring na de bevrijding. Onder dat herstel kan volgens hem geen terugkeer naar de vooroorlogse periode worden verstaan, want de tussenliggende periode had ‘onuitwisbare sporen achtergelaten; in het bijzonder bij voorstanders van herstel’.¹⁰ Alleen wordt het handelen, of juist het niet handelen van de bevolking tijdens bezettingstijd wel te vaak losgetrokken uit de context van het dagelijks handelen, waar de continuïteit overheerst. In het algemeen heerste er na de oorlog een sombere kijk op de toekomst, maar dit leidde juist tot een mentaliteit van hard aanpakken. De oorlog werd daardoor zo snel mogelijk uit het openbare leven verbannen.¹¹

De Liagre Böhl argumenteert dat de naoorlogse mentaliteit van hard aanpakken was geconstrueerd en niet spontaan tot stand gekomen. De elites vertaalden politieke en economische problemen en conflicten in termen van opvoeding en moraal. De morele verontrusting van de elites had vooral betrekking op de lagere sociale klassen van de samenleving. In tegenstelling tot Blom legt De Liagre Böhl meer de nadruk op de drang tot vernieuwing in de samenleving. Als voorbeeld geeft De Liagre Böhl de ‘overtrokken’ reacties van de pers over het zogenaamde uit de hand gelopen seksuele verkeer in de zomer van 1945. De opwinding over deze kwestie kan alleen begrepen worden in een breder verband van de toen heersende morele verontrusting waarmee vormen van politiek en sociaal verzet onschadelijk gemaakt werden door ze af te doen als ‘zederverwildering’.¹²

Aanhakend bij dit debat zal in deze scriptie onderzoek gedaan worden naar de U.V.O.M in de periode 1941-1956. De onderliggende vraag is in hoeverre de opvattingen van de Amsterdamse organisatie over zedelijkheid en de sociale zorg passen binnen de tijdgeest en de bestaande historiografie over de ongehuwde moederzorg in Nederland. De hypothese is dat het

⁹ Blom, ‘The second world war and the Dutch society: continuity and change’, 246.

¹⁰ H.W. von der Dunk, *Wederopbouw, welvaart en onrust. Nederland in de jaren vijftig en zestig* (Houten 1986) 12.

¹¹ Verschillende publicaties in de congresbundel, *Herrijzende Nederland*, van historici als A.F. Manning, J. Bosmans en P.W. Klein ondersteunen de opvattingen van Blom en Von der Dunk.

¹² Herman de Liagre Böhl, ‘De Nederlandse pers over de omgang van vrouwen met Canadezen in de zomer van 1945’, *De Gids* 149 (1985) 225-254.

jaar 1946 als een scharnierpunt kan worden gezien voor de polarisatie tussen de Amsterdamse U.V.O.M. en de landelijke F.I.O.M. De F.I.O.M. probeerde namelijk onverbiddeijk vast te houden aan haar opvattingen zoals zij die voor de oorlog had verkondigd, namelijk het principe dat moeder en kind bijeen hoorden te blijven. Hoewel ook de U.V.O.M. de opvatting van het bij elkaar houden van de ongehuwde moeder en haar kind tijdens de oorlog hanteerde, bleek na de bevrijding al gauw dat de situatie in de hoofdstad verschilde van de rest van Nederland. Het aantal onwettige geboortes in Amsterdam oversteeg het aantal in Nederland procentueel gezien ruimschoots. Daarnaast publiceerde de secretaris van de U.V.O.M., H.P. Cloeck, een proefschrift waarin adoptie als vraagstuk van kindbescherming werd geopperd.¹³ Vanaf dat moment werd de discussie over het afstandvraagstuk niet alleen binnen de kringen van de ongehuwde moederzorg gevoerd, maar verheven tot een maatschappelijk probleem.

De algemene bestuursvergaderingen, jaarverslagen en correspondentie van de U.V.O.M. vormen in deze scriptie de ‘rode draad’. In eerste instantie was het plan zowel onderzoek te doen naar de U.V.O.M. als de F.I.O.M., maar de geschiedenis van de F.I.O.M. is al uitgebreid beschreven in het boek van Hueting en De Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland*. Hierdoor is ervoor gekozen om alleen de ontwikkelingen van de Amsterdamse U.V.O.M. in het onderzoek centraal te stellen. Dit betekent niet dat het archief van de F.I.O.M. buiten beschouwing wordt gelaten, zo werd bijvoorbeeld de discussie rondom het afstandvraagstuk door zowel de Amsterdamse- als de landelijke organisatie gevoerd. Ook is er tot nu toe weinig tot geen geschiedschrijving over de ongehuwde moederzorg in Amsterdam, zodat een onderzoek naar de U.V.O.M. deze leemte kan opvullen. Daarnaast bevat het archief van de U.V.O.M. unieke, ononderzochte documenten die wellicht een andere invalshoek kunnen toevoegen aan de geschiedschrijving van de ongehuwde moederzorg in Nederland.

Deze scriptie is als volgt opgebouwd: de historiografische achtergrond van de ongehuwde moederzorg komt in het eerste hoofdstuk aan de orde. In het kort wordt de voorgeschiedenis van de ongehuwde moederzorg geschetst, waardoor de ontwikkelingen van de U.V.O.M. in de daarop volgende hoofdstukken in een beter perspectief kunnen worden geplaatst. Ook zal uiteen worden gezet hoe de ontwikkelingen binnen de U.V.O.M. nauw samenhangen met de opvattingen over zedelijkheid en de sociale zorg. Vervolgens komen de resultaten van het archiefonderzoek aan bod, waarbij de periode 1941-1956 in twee hoofdstukken is verdeeld. De eerste periode van 1941- 1945 wordt in het tweede hoofdstuk beschreven. De tweede periode, van 1946 – 1956, in het derde hoofdstuk.

¹³ H.P. Cloeck, *Adoptie als vraagstuk van kindbescherming* (Amsterdam 1946).

Hoofdstuk 1 Historiografisch kader

Een onderzoek naar de Amsterdamse ongehuwde moederzorg in de periode 1941-1956 kan een bijdrage leveren aan twee onderzoeksvelden. Ten eerste de vraag in hoeverre de uitkomsten van het archiefonderzoek binnen de literatuur over de ongehuwde moederzorg passen. Ten tweede in hoeverre de ontwikkelingen van de U.V.O.M. binnen de tijdsgeest van de bezetting en de wederopbouw te plaatsen zijn. Hierdoor zal in dit hoofdstuk de aandacht uitgaan naar de ontwikkelingen binnen de geschiedschrijving van de ongehuwde moederzorg, zedelijkheid en de sociale zorg. Ook wordt de geschiedschrijving over de jaren veertig en vijftig behandeld.

1.1 Ongehuwde moederzorg

De globale geschiedenis van de ongehuwde moederzorg in Nederland wordt beschreven in het boek van Ernest Hueting en Rob de Neij uit 1990, *Ongehuwde moederzorg in Nederland*.¹⁴ Hueting en De Neij stellen dat in de negentiende eeuw in de samenleving de opvatting heerste dat ongehuwde moeders de gevolgen van een onzedelijk leven zelf als een straf moesten dragen. Omstreeks 1850 was er steeds meer hulpverlening gekomen voor ongehuwde moeders en prostituees door de oprichting van instellingen voor ongehuwde moederzorg.¹⁵ De sociale bewogenheid, liefdadigheid en de opvattingen over de heiligheid van het huwelijk en het christelijke karakter van het gezinsleven lagen volgens Hueting en de Neij ten grondslag aan de initiatieven om de positie van de ongehuwde moeder te verbeteren. Allerlei verenigingen werden opgericht, zoals de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhoging van het Zedelijk Bewustzijn, die de strijd aanbond met de gereguleerde prostitutie en de dubbele moraal waarin voor mannen andere maatstaven dan voor vrouwen golden.¹⁶

De belangrijkste taak van de eerste instellingen voor ongehuwde moederzorg was de verbetering van de positie van de ongehuwde moeder en haar kind. Dit hield in dat er zowel hulp geboden werd bij de bevalling, dan wel het helpen met de totstandkoming van een huwelijk met de verwekker. Vrouwen die in aanraking kwamen met de ongehuwde moederzorg kregen regelmatig bezoek van een maatschappelijk werkster. Zij kon de ongehuwde moeder helpen met

¹⁴ Hueting en De Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland*.

¹⁵ Ibidem, 7-23.

¹⁶ Ibidem, 23.

juridische zaken, zoals de toewijzing van de moeder als voogd van het kind. Hierdoor werd voorkomen dat er afstand plaatsvond.¹⁷

Met de oprichting in 1930 van een landelijke overkoepelende organisatie voor ongehuwde moederzorg, de Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind (F.I.O.M.) werd de zorg voor ongehuwde moeders steeds meer verbeterd. De belangrijkste taak van de F.I.O.M. en de verenigingen was om de band tussen moeder en kind zoveel mogelijk te versterken.¹⁸ Volgens Hueting en De Neij veranderde de opvatting dat moeder en kind bijeen moesten blijven na de Tweede Wereldoorlog. In de jaren vijftig werd het ongehuwde moederschap steeds meer opgevat als een sociaal pathologisch verschijnsel, waardoor het afstand doen van het kind door de moeder als enige oplossing werd aangedragen. Tegen de jaren zestig kreeg de ongehuwde moederzorg met andere vraagstukken te maken zoals de veranderde opvattingen over het huwelijk, seksualiteit en abortus.¹⁹ Het etiket van ‘de ongehuwde moeder’ veranderde naar ‘een eenoudergezin’. Tenslotte stellen Hueting en De Neij dat de ongehuwde moederzorg in de jaren tachtig de nadruk ging leggen op hulp aan vrouwelijke slachtoffers van seksueel misbruik en incest, de nazorg met betrekking tot afstand ter adoptie, de nieuwe ontwikkelingen rond zwangerschapshulpverlening en hulpverlening bij nieuwe vormen van ouderschap.

Barbara Wiemann verdedigt in haar artikel ‘De opkomst en ondergang van ongehuwde moederzorg (1880-1985)’²⁰ dat de afkeer van ongehuwde moeders sociologisch verklaard kan worden door een collectieve angst.²¹ Binnen een burgerlijk gezin heerste volgens Wiemann de opvatting dat de man het hoofd van het gezin was. Daarbij zorgde de wettelijke positie van de man er voor dat hij overwicht had in het gezin. Het huwelijksideaal werd algemeen aanvaard, maar er bestonden verschillende invullingen tussen katholieken, protestanten en socialisten. Zo streefden de socialisten naar machtsgelijkheid tussen man en vrouw. In katholieke en protestantse kringen werd de machtsongelijkheid tussen man en vrouw, ook ten aanzien van seksualiteit, religieus gelegitimeerd. Op seksueel gebied was er sprake van een dubbele moraal: van mannen werd veel meer getolereerd dan van vrouwen. De algemene opvatting was dat de man van nature een grotere seksuele behoefte had. Vrouwen werden geacht geen seksuele driften te kennen. Door deze machtsongelijkheid werden vrouwen bij buitenechtelijke gemeenschap zwaarder gestraft dan mannen. Het moederschap werd als belangrijke vrouwelijke huwelijksplicht

¹⁷ Ibidem, 30-35.

¹⁸ Ibidem, 60-64.

¹⁹ Ibidem, 131-140.

²⁰ Barbara Wiemann, ‘De opkomst en ondergang van de ongehuwde moederzorg (1880-1985)’, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 15 (1988) 337-369.

²¹ Ibidem, 337.

beschouwd en in het verlengde daarvan lagen al de andere taken in het gezin. Het moederschapsideaal omvatte niet alleen een normatief beeld over vrouwen als moeder of huisvrouw, maar ook over de onderlinge relaties tussen haar en haar man als vader en echtgenoot en tussen haar en haar kinderen. Dit betekende dat vrouwen alleen binnen het huwelijk moeder konden zijn; een ongehuwde status en moederschap gingen in dit ideaal niet samen.²² Niet alleen mannen hielden deze dubbele moraal voor de vrouw in ere, ook vrouwen zelf. Feministen, onder wie Wilhelmina Drucker (1847-1925), leidend figuur van de eerste feministische golf rond 1880 en voorzitter van de in 1889 opgerichte Vrije Vrouwen Vereniging (VVV), veroordeelde deze dubbele moraal. Drucker vond dat een vrouw onmogelijk kon weten wat ‘normaal’ was, omdat haar al tijden een scheef beeld was voorgehouden. Zowel mannen als vrouwen wisten dus niet beter dan te oordelen vanuit dit kader. Uit een leven volgens die idealen putten zij voor zichzelf als collectief, als gezin en als individuen die van dit collectief deel uitmaakten, geborgenheid, zelfrespect en een zekere macht.²³

Prostituees en ongehuwde moeders werden aan elkaar gelijk gesteld, omdat beiden buitenechtelijk seksueel contact hadden gehad. Ondanks deze gelijkstelling was er toch verschil. De ongehuwde moeder had zich weliswaar schuldig gemaakt aan onzedelijk gedrag, maar zij was nog te redden. Dit in tegenstelling tot de prostituee, die min of meer werd opgegeven. Tegelijkertijd met de eerste feministische golf in Nederland, rond 1880, werden de eerste opvangthuizen voor ongehuwde moeders geopend.

Na de Tweede Wereldoorlog vond er volgens Wiemann een belangrijke verschuiving plaats in de ongehuwde moederzorg, want vrijwilligers uit de ongehuwde moederzorg verdwenen en werden vervangen door *professionals*. Dominees, pastoors, verpleegsters en artsen werden vanaf de jaren vijftig vervangen of naar de achtergrond gedrongen door psychologen, pedagogen en agogen. Deze *professionals* begeleidde de maatschappelijk werksters, groepsleidsters en kinderverzorgsters die de ongehuwde moeders en hun kinderen feitelijk hulp verleenden. Wiemann is van mening dat de vroegere gezagsdragers uit de instellingen aan status en macht hadden ingeboet. Tegenwoordig wordt van hulpverleners verlangd zich bij begeleiding te onthouden van nadrukkelijke adviezen. Hierdoor is de positie van de ongehuwde moeder versterkt. In samenhang met veranderende praktijken en idealen op het gebied van seksualiteit, voortplanting en arbeid en zorg, behoort zij steeds vaker tot de ruimere categorie van ‘alleenstaande moeders’, of zelfs ‘alleenstaande ouders’. De ongehuwde moeder is minder geïsoleerd, haar sociaal aanzien is gestegen en het ongehuwd moederschap als behandelbaar probleem is verdwenen: ongehuwd zwanger- en moederschap is op zichzelf geen indicatie meer

²² Ibidem, 346-348.

²³ Ibidem.

voor het krijgen van hulp.²⁴

Het proefschrift van Geertje Dimmendaal, *Toen kwam mijn verandering niet terug. De zorg voor jonge ongehuwde moeders in Groningen 1945-1955* behandelt de periode na de Tweede Wereldoorlog, wat min of meer overeenkomt met de periode die in deze scriptie centraal staat. Haar onderzoek omvat twee delen: eerst onderzoekt zij hoe de hulpverlening aan ongehuwde moeders in de periode na 1945 in het Groningse doorgangshuis eruitzag en hoe de hulpverlening daar tegen ongehuwd moederschap aankeek. Het tweede deel heeft geheel betrekking op de behandelwijze en regels van de hulpverleners van de ongehuwde moeders in het doorgangshuis.²⁵

Uiteindelijk stelt Dimmendaal dat moederschap buiten het huwelijk om een schande was. De ongehuwde moeder had te maken met vooroordelen en had het in materieel opzicht niet makkelijk. De meeste minderjarige ongehuwde moeders in Groningen waren tot opname gedwongen. Norm- en schuldbesef waren belangrijk binnen het doorgangshuis. De opstelling van een pupil tegenover geloof en kerk speelde nauwelijks een rol. De ongehuwde moeder werd in de observatierapporten afgeschilderd als dom, onrijp, abnormaal en onvolwaardig. De ‘natuurlijke banden des bloeds’ waren te prefereren boven afstand. Net als Hueting & Neij en Wiemann, stelt Dimmendaal dat er na de Tweede Wereldoorlog een professionalisering plaatsvond in de ongehuwde moederzorg die tot gevolg had dat er meer aandacht voor het kind kwam. In sommige gevallen leidde dit tot scheiding van moeder en kind in het belang van het kind. Er was weinig ruimte om van de heersende normen en waarden af te wijken en de ongehuwde moeder werd onmondig gehouden.²⁶

1.2 Zedelijkheid

De geschiedschrijving over zedelijkheid raakt het onderzoeksveld van de ongehuwde moederzorg, want het ongehuwd moederschap werd tot ver in de twintigste eeuw als ‘onzedelijk’ beschouwd. Tegen het einde van de negentiende eeuw vond er een verschuiving plaats van een individuele schande rondom geslachtsziekten en prostitutie naar een collectieve schande. De manier waarop men zedelijk gedrag definieerde had invloed op de manier waarop men naar ongehuwde vrouwen keek. Het onzedelijke gedrag van vrouwen werd niet alleen een probleem voor henzelf, maar voor de samenleving als geheel. De ongehuwde moeder viel daardoor vanzelfsprekend binnen deze categorie.

²⁴ Ibidem, 358.

²⁵ G. Dimmendaal, *Toen kwam mijn verandering niet terug. Onderzoek naar de hulpverlening aan ongehuwde moeders in het Doorgangshuis voor meisjes in Groningen in de periode 1945-1955* (Groningen 1984) 83-93.

²⁶ Ibidem, 87.

In *De geschiedenis van het seksuele probleem*²⁷ stelt de historicus J.M.W. van Ussel dat er tegen het einde van de negentiende eeuw een ‘verpreutsing’ in de Nederlandse samenleving plaatsvond. In het begin van de negentiende eeuw zou er een tijdperk zijn aangebroken waarin de Nederlandse burgerij haar manier van leven als ‘zedelijk’ propageerde. De kerken namen vervolgens de waarden van de nieuwe heersende burgerlijke klasse over in hun bestrijdingsoffensief. Vanuit de christelijke hoek probeerde men een Nederlandse variant van het victorianisme (naar voorbeeld van Frankrijk) uit te dragen, waarin men de reglementering van de prostitutie bekritiseerde. De reglementering van de prostitutie werd door medici en juristen in stand gehouden en was gebaseerd op de veronderstelling dat het mannelijk bezoek aan prostituees een natuurlijke ‘nood’ was. Hierdoor had de staat de taak om geslachtsziekten uit te bannen door medisch toezicht. De socialisten daarentegen legden in hun maatschappelijke analyses een causaal verband tussen sociaal-economische wanorde en onzedelijkheid.²⁸

De reglementering van de prostitutie had er volgens Van Ussel aan bijgedragen dat prostitutie maatschappelijk geaccepteerd was. De staat leverde indirect de vrouw uit aan de man en legitimeerde tegelijk de ondergeschikte positie van de vrouw. In dit opzicht ging men zich vanuit christelijke hoek steeds kritischer uitlaten over de man die door zijn hoererie het risico liep om een geslachtsziekte op te lopen en hierdoor de gezondheid van het gezin in het geding bracht.²⁹ De grote nadruk op de verspreiding van geslachtsziekten was volgens Van Ussel sterk overdreven, men moet daarom ook preken van een zaak van lichamelijk-hygiënische aard die werd getransformeerd tot een moreel probleem.

Ook het boek van Annette Mooij, *Geslachtsziekten en besmettingsangst: een historisch sociologisch onderzoek 1850-1990* geeft een goed overzicht van de discussie rondom geslachtsziekten en daarmee verstrengeld de prostitutie in Nederland. Mooij stelt dat men hoofdzakelijk geslachtsziekten wilde bestrijden ter bescherming van de Nederlandse Staat, omdat de meeste slachtoffers militairen waren. In dit opzicht was een betere gezondheid van het leger uiteindelijk ook beter voor de Nederlandse samenleving. Aangezien de meeste geslachtsziekten werden opgedaan door buitenechtelijk seksueel contact, werden de prostituees als de veroorzaker van het kwaad aangewezen. Er werd aan mannen geen onzedelijk gedrag toegeschreven, omdat het voor mannen vanzelfsprekend was dat ze natuurlijke driften en lusten hadden. Vrouwen bezaten deze eigenschappen echter niet, waardoor zij zich fatsoenlijk moesten gedragen. In dit opzicht was het de taak van de vrouw om de mannen in de toom te houden en zich te onthouden van seksuele

²⁷ J.M.W. van Ussel, *De geschiedenis van het seksuele probleem* (Meppel 1968).

²⁸ Ibidem, 306-311.

²⁹ Ibidem, 324.

contacten.³⁰

Globaal gezien stelt Mooij dus dat vrouwen werden onderverdeeld in fatsoenlijk en onfatsoenlijk, terwijl voor mannen deze verdeling niet bestond. De man bleef altijd fatsoenlijk, ook al ging hij dagelijks om met onfatsoenlijke vrouwen.³¹ Vrouwen werden daarentegen wel onfatsoenlijk wanneer ze met prostituees omgingen. Afschaffen van prostitutie zag men in eerste instantie niet als een oplossing. Het was een noodzakelijk kwaad, aangezien de seksuele driften van mannen nu eenmaal onbeheersbaar waren. Men ging er van uit dat alleen vrijgezelle mannen prostituees bezochten en niet alle mannen zouden trouwen, waardoor prostituees altijd nodig zouden blijven.³²

Net zoals Van Ussel stelt Mooij dat men het er vanuit de christelijke hoek niet mee eens was dat regulering van prostitutie de samenleving zou beschermen tegen geslachtsziekten. Er werd daarom iets nieuws bedacht in de strijd tegen prostitutie, namelijk het onschuldige slachtoffer. Uit onderzoek was namelijk gebleken dat het niet de veronderstelde vrijgezelle mannen waren die prostituees bezochten, maar ook getrouwde mannen. Dit leidde ertoe dat er twee onschuldige slachtoffers waren: ten eerste de echtgenote, die zonder dat ze het wist besmet raakte en ten tweede het kind dat besmet geboren werd.³³

De strategie van het onschuldige slachtoffer werd volgens Mooij een succes. Tussen 1880 en 1910 kreeg men meer inzicht in geslachtsziekten. De samenleving werd bedreigd door de geslachtsziekten, wat negatieve gevolgen had voor de ontwikkeling van het gezin. Rond 1900 werd prostitutiebezoek door mannen niet langer geaccepteerd. De maatschappij werd steeds vaker als onveilig voorgesteld door de gevaren van prostitutiebezoek. Het gezin werd de basis, de kern, de oerel van de maatschappij. De gezagsstructuur in het gezin moest autoritair zijn: de man heerste over de vrouw en over de kinderen.³⁴

Petra de Vries probeert in haar proefschrift, *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen*,³⁵ een beeld te schetsen waarom de prostitutie tegen het einde van de negentiende eeuw steeds meer een politieke kwestie werd. Globaal gezien waren er volgens De Vries twee groepen die meededen in het debat, namelijk de hygiënisten en de strijders voor reglementering van de prostitutie. Vanaf 1860 gingen steeds meer gemeenten in Nederland het medisch politieel toezicht op prostituees uitvoeren. Prostituees werden verplicht zich te registreren en zich regelmatig medisch te laten inspecteren. De achterliggende gedachte was volgens De Vries dat het mannelijk deel van de

³⁰ Annette Mooij, *Geslachtsziekten en besmettingsangst: een historisch sociologisch onderzoek 1850-1990* (Amsterdam 1993) 33-36.

³¹ Ibidem, 52.

³² Ibidem, 77-85.

³³ Ibidem, 92.

³⁴ Ibidem, 221.

³⁵ Petra de Vries, *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen* (Hilversum 1997).

bevolking beschermd moest worden tegen onbetrouwbare, lichtzinnige en besmette vrouwen die het goede vertrouwen van de man te gronde konden richten.³⁶

De verregaande controle over de publieke vrouw kan volgens De Vries worden opgevat als een vorm van patriarchaal-liberaal denken over recht en orde. Dit is een uitzonderlijke conclusie, aangezien alle andere literatuur over de bestrijding van onzedelijk gedrag de bemoeienis bij de christelijke groeperingen legt. De Vries stelt daarentegen dat zowel orthodox protestanten als feministen, socialisten en liberalen participeerden in de strijd over de gewenste seksuele ordening van de maatschappij. Voor alle groepen had de prostitutiekwestie een symbolische waarde die verbonden werd met de eigen zaak.³⁷ Doordat De Vries het prostitutievraagstuk vanuit verschillende politieke groeperingen bekijkt, wordt er een genuanceerder beeld geschetst dan wanneer alleen gekeken wordt naar de christelijke partijen. In dit opzicht zou deze aanpak ook interessant voor deze scriptie zijn. Juist door in ogenschouw te nemen dat de opvattingen over het afstandvraagstuk gestuurd werd door verschillende motieven, is het mogelijk een genuanceerder beeld te geven.

Historici H. de Liagre Böhl en G. Meershoek hebben in hun studie naar de bevrijding van Amsterdam ook aandacht besteed aan de omgang van Amsterdamse meisjes met Canadese militairen.³⁸ Na de bevrijding van Nederland waren de meeste geallieerden gelegerd in- en omstreeks Amsterdam, waardoor de stad het nieuwe *leave-center* werd. De Liagre Böhl en Meershoek stellen dat de uittocht van de 170.000 militairen langzamer verliep dan verwacht en daarnaast kwamen er twee keer per week zo'n 4000 militairen met verlof vanuit Duitsland naar Amsterdam. Elke militair kreeg toestemming om een vrouwelijke gast uit te nodigen om alle festiviteiten bij te wonen die door de Nederlanders voor de bevrijder werden georganiseerd. In vergelijking met de magere Amsterdamse mannen, kregen de gezond uitziende Canadese militairen veel aandacht van de vrouwen. De dolle dwaze zomer van 1945 had voor veel oproer gezorgd. De angst voor de verspreiding van geslachtsziekten was er mede de oorzaak van dat allerlei verontwaardigde artikelen verschenen in kranten en tijdschriften. De dubbele moraal vormde hier de boventoon, want het gedrag van de militairen werd vergoelijkt, terwijl de meisjes en vrouwen de stempel van zondares kregen. Er werd een comité voor het zedelijk herstel van Amsterdam opgericht. Allerlei plannen op het terrein van seksuele voorlichting werden voorbereid, maar vervolgens niet uitgevoerd. Met de repatriëring van het Canadese leger verdween de ophef over de morele verwildering langzamerhand achter de horizon. Hoewel de

³⁶ Ibidem, 17-21.

³⁷ Ibidem, 265-271.

³⁸ H. de Liagre Böhl en G. Meershoek, *De bevrijding van Amsterdam* (Amsterdam 1989); eerder verschenen als artikel: 'Zedeloosheidsbestrijding in 1945. Een motor van wederopbouw', Hansje Galesloot en Margreet Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*. (Amsterdam 1987) 15-28.

omvang van ontspoorde Amsterdamse vrouwen relatief gering was, had het deugdzaam en zedelijke karakter van de vrouwen een deuk opgelopen.³⁹

Niet alleen in Amsterdam heerste er onrust over de zedelijkheidsproblematiek, ook in de rest van Nederland was men bezorgd over de losgeslagen bevolking. Nederland werd volgens historicus Jacob Poortra⁴⁰ gezien als een natie die te kampen had met een ernstig verval van morele waarden. Hoewel men zich voor de oorlog ook al zorgen maakte over de zedeloosheid van de jeugd en in het bijzonder jonge vrouwen, werd het probleem na de oorlog als nog acuter ervaren. Dit vertaalde zich naar een bewuste politiek die gericht was op het intomen van de bandeloosheid onder meisjes. De morele verwildering werd gezien als een nationaal probleem dat alle zuilen aanging. Ten eerste zorgde het gebrek aan orde en tucht ervoor dat het gezin in gevaar kwam en daarmee de grondslag van de maatschappij. Ten tweede werd het gebrek aan opvoeding, zowel fysiek als mentaal, gezien als een bedreiging van de volksgezondheid. Ten derde betekende de morele verwildering dat er sprake was van een afnemende godsdienstigheid, wat door de religieuze zuilen als zeer bedreigend werd ervaren. Ten slotte was de zogenaamde luiheid en passiviteit slecht voor het economische leven, want door alle afleidingen werd er te weinig gewerkt aan de wederopbouw. Om het zedelijk peil weer goed te krijgen diende het volk arbeidzaam en sober te leven, een opvatting die voornamelijk tijdens de wederopbouw floreerde.⁴¹

1.3 De sociale zorg

De ongehuwde moederzorg raakt het onderzoeksveld van de sociale zorg, aangezien deze vorm van zorg werd gegeven aan een kwetsbare groep - de ongehuwde moeders - in de samenleving. Hoewel de term sociale zorg door de tijd heen een veranderende invulling kent, wordt het in deze scriptie beschouwd als een vorm van zorg waaraan een individu behoefte heeft ondanks de al bestaande wettelijk geregelde voorzieningen.

In de tweede helft van de negentiende eeuw ging men zich meer bezighouden met de sociale wetgeving. Door de industrialisatie veranderden de arbeidsverhoudingen.⁴² De invoering van de Wet op kinderarbeid in 1874, de Arbeidswet in 1889 en de Ongevallenwet in 1901 betekende in de praktijk niet zo veel, maar het markeerde wel een veranderende opvatting over

³⁹ De Liagre Böhl en Meershoek, *De bevrijding van Amsterdam*, 85-91.

⁴⁰ Jacob Poortstra, 'Jeugd en zedelijkheid na de oorlog', H. Galesloot en G. Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog* (Amsterdam 1987) 29-46.

⁴¹ Ibidem 45-46.

⁴² D.P. Rigter, *Eene dringende noodzakelijkheid. Geschiedenis van de vereniging "Hulp voor Onbehuisten", 1904-1945* (Amsterdam 1990) 12-19.

de rol die de overheid in de samenleving diende te hebben.⁴³ Zo was er in de armenwet van 1854 vastgelegd dat sociale zorg een zaak was van het particulier en kerkelijk initiatief.

Hulpbehoevende mensen werden gezien als een individueel probleem; men was door de eigen luiheid en domheid in die positie terecht gekomen. Hiermee ging de staat uit van het subsidiariteitsbeginsel, wat inhield dat de overheid slechts hulp mocht verlenen wanneer de kerkelijke en particuliere instanties hier niet in kon voorzien. Deze opvatting is te plaatsen in de context dat de staat zich niet behoorde te bemoeien met het maatschappelijke leven.

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam er onder druk van de socialisten en jong liberalen kritiek op de sociale zorg in Nederland. Het voornaamste bezwaar tegen de traditionele bedeling was dat er geen structurele hulp werd geboden. Er werd te weinig samengewerkt tussen verschillende instellingen en niet gekeken waar de oorzaak van het probleem lag. Dit betekende dat maatschappelijke instellingen ook rekening behoorden te houden met de achtergrond van de hulpbehoevenden. Door het geven van het goede voorbeeld kon er beschaving worden bijgebracht en werden de kansen groter op een betere positie in de maatschappij.

Hoewel de Nederlandse samenleving al in de negentiende eeuw als ‘burgerlijk verzuild’ kon worden beschouwd, werden de scheidslijnen tussen de verschillende groepen in de twintigste eeuw steeds sterker. Om de ontwikkeling van de sociale zorg te kunnen begrijpen, kan men volgens Rigter het proces van verzuiling niet buiten beschouwing laten.⁴⁴ Het verzuilingsproces was sterk verbonden met de emancipatiebewegingen van protestanten, katholieken en socialisten. Als reactie op de gevolgen van de industrialisatie ging het dagelijkse leven en politiek zich steeds meer afspelen binnen de eigen zuil. De liberalen, die juist de verzuiling tegen wilden gaan, vormden noodgedwongen een vierde zuil. Ook de sociale zorg was in deze vier zuilen opgedeeld, waarbij een grote rol was weggelegd voor de elites binnen de zuil. Rigter geeft echter niet een verklaring waarom de overheid zich vanaf de twintigste eeuw meer ging bemoeien met de sociale zorg, maar historica L. van der Valk doet dit met haar boek *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid* wel.⁴⁵ De ontwikkeling van de sociale zorg moet volgens haar gezien worden als een samenspel van particulier initiatief, overheid en hulpbehoevenden. Er dienden aan het begin van de twintigste eeuw weer nieuwe verhoudingen bepaald te worden met betrekking tot de verdeling van taken en verantwoordelijkheden. De professionalisering van de hulpverlening werd onder invloed van deze ontwikkeling vergroot. Enerzijds moest het kerkelijk en particulier initiatief zich profileren tegenover de overheid. Anderzijds werden er door de overheid aan gesubsidieerde

⁴³ Ibidem, 102.

⁴⁴ Ibidem, 55.

⁴⁵ L. van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid* (Amsterdam 1986).

instellingen strengere eisen gesteld en kon men minder ongecontroleerd te werk gaan. Ook werden instellingen door de pers en de publieke opinie beter in de gaten gehouden.⁴⁶

Marcel van den Hoogenboom wil in zijn proefschrift *Standenstrijd en zekerheid: een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland*⁴⁷ verklaren waarom het stelsel van sociale zekerheid in Nederland zo traag op gang kwam. De hypothese van Van den Hoogenboom is dat de geschiedenis van de sociale zorg in Nederland niet alleen vanuit het perspectief van de verzuiling moet worden gezien. Globaal stelt hij dat Nederland in de negentiende en begin twintigste eeuw een ‘maatschappij in overgang’ was, van een oude orde van standen en traditionele dominantie naar een nieuwe orde van klassen en democratie.⁴⁸ Door de modernisering en liberalisering van de economie kwam de standenstructuur onder druk te staan. De lagere klassen werden zich steeds meer bewust van hun positie en gingen streven naar sociale hervormingen. Toch stelt Van den Hoogenboom niet dat het maatschappij-in-overgangperspectief vervangen moet worden door het verzuilingperspectief, maar eerder dat de aftakeling van de oude orde en het proces van verzuiling in Nederland met elkaar verweven waren. In dit opzicht waren er tegenstellingen tussen confessioneel-vrijzinnig en aristocratisch (conservatief)-democratisch.⁴⁹ Dat de ontwikkelingen van de sociale zorg in Nederland voor de Tweede Wereldoorlog zo traag liepen is te verklaren doordat de representanten van de oude orde alles in het werk stelden om de komst van ‘moderne’ sociale regelingen zoveel mogelijk te blokkeren. Een opvallende stelling van Van den Hoogenboom is dat economische motieven voor het tegengaan van sociale regelingen van onderschikte betekenis waren. De manier waarop bepaalde regelingen vorm gegeven zouden worden waren wel van belang. Zo was de ziektewet van 1928 een compromis van de belangenorganisaties van arbeiders en ondernemers van katholieke huize; een compromis dat vervolgens met steun van de socialisten in een wet werd vastgelegd.⁵⁰

De Tweede Wereldoorlog bracht een verandering voor de sociale zorg in Nederland, aldus Jan Bank.⁵¹ In brede kring vonden er tijdens de bezetting gedachtewisselingen plaats over de mogelijke uitbreiding van het maatschappelijk werk na de oorlog. Veel verzuilde politieke en sociale organisaties werden door de Duitsers verboden. Binnen de groepen die deze organisaties hadden geleid bestond er de behoefte aan meer samenwerking. Door de continue druk van de

⁴⁶ Ibidem, 217-224.

⁴⁷ Marcel van den Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid: een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland* (Amsterdam 2003).

⁴⁸ Ibidem, 93-96.

⁴⁹ Ibidem, 103-111.

⁵⁰ Ibidem, 201.

⁵¹ Jan Bank, ‘De geschiedenis van het welzijnswerk’ in: C.J.P. Steijgers (red.), *Over helpen gesproken: de ontwikkeling van de maatschappelijke dienstverlening als onderdeel van welzijnswerk* (Alphen aan de Rijn 1980) 19.

vijandelijke bezetter werd de roep om een doorbraak van de verzuilde structuur steeds groter. Er werden plannen gemaakt om na de oorlog tot werkelijke nationale organisaties te komen.⁵²

Het jaar 1945 noemt Bank dan ook het hoogtij van het personalistisch socialisme: de persoonlijke verantwoordelijkheid van de mens tegenover zijn naasten. Enerzijds was het personalistisch socialisme een kritiek op het liberalisme, dat de individualistische samenleving benadrukte en het niet nodig achtte gemeenschapsoplossingen aan te dragen voor een maatschappelijke crisis. Anderzijds was het personalistisch socialisme een reactie op de negatieve ervaring met collectivistische ideologieën als het nationalisme en het fascisme en de angst voor het marxisme. Men wilde de gevolgen van de oorlog voor ieder persoonlijk bestrijden door middel van een terugkeer naar de 'strikte normen' van het christendom en het humanisme.⁵³ Volgens Bank is dit alleen al te zien aan de zedelijke verontrusting direct na de oorlog en de talrijke pleidooien voor het behoud van huwelijk en gezin.

De sociale zorg werd door de aanhangers van het personalistisch socialisme steeds meer gezien als een staatstaak. Alleen al de economische crisis van de jaren dertig en de opkomst van het nationaal socialisme had het faillissement aangetoond van de idee dat de staat neutraal moest zijn ten aanzien van geloof en zeden van zijn burgers. Uiteindelijk was de staat het aangewezen instituut om de maatschappelijke vorming ter hand te nemen en te beïnvloeden. De eenheidsopvatting hield geen stand tegen de terugkeer van de tradities van de verzuiling. Het idee dat de staat zomaar zeggenschap zou krijgen over bijvoorbeeld de invulling van het onderwijs, werd door de meeste zuilen als beangstigend ervaren. In plaats van een eenheidspolitiek werd in 1946 gekozen voor indirecte staatsbemoediging op het gebied van de sociale zorg. De overheid zou het geld, in de vorm van subsidies, verdelen over verschillende organisaties. Hierdoor konden de elites van een levensbeschouwelijke of politieke zuil de invulling van de subsidies zelf bepalen.⁵⁴

Een goed hiervan voorbeeld was het Nederlands Volksherstel. In het boek van Hueting en De Neij, *Nederlandse volksberstel 1944-1947: een omstreden hulporganisatie in herrijzend Nederland*⁵⁵, staat dat er tijdens de Duitse bezetting bij velen de verwachting was ontstaan dat de problemen die samenhangen met de oorlogsomstandigheden, ondanks alle verscheidenheid aan geloof, politieke overtuiging en positie in de maatschappij, na de oorlog overwonnen kon worden door een gevoel van nationale saamhorigheid. In het licht van dit optimisme werd het Nederlandse

⁵² Ibidem, 19-21.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, 24-25.

⁵⁵ Hueting en De Neij, *Nederlandse volksberstel 1944-1947: een omstreden hulporganisatie in herrijzend Nederland* (Culemborg 1988).

Volksherstel opgericht.⁵⁶ Een van de voornaamste doelstellingen was om alle instellingen te coördineren die zich de verzorging van oorlogsslachtoffers ten doel stelden. Volgens Hueting en De Neij had het Nederlands Volksherstel in zijn beginperiode veel succes door de overweldigende omvang van de problemen rondom de bevrijding. Alleen niet voor lang, want men bleek te ontzuichten uit de bevrijdingsroes, waardoor het eigenbelang c.q. de eigen zuil belangrijker werd dan het saamhorigheidsgevoel. Het lukte het Nederlands Volksherstel uiteindelijk niet een organisatie te zijn waarin verscheidenheid en eenheid samengingen. Ondanks dat is het Nederlands Volksherstel wel van belang geweest voor de verdere ontwikkeling en reorganisatie, voor zover deze uitgingen van particulier en kerkelijk initiatief.⁵⁷

1.4 Geschiedschrijving over de jaren veertig en vijftig

Om goed onderzoek te kunnen doen naar de ontwikkelingen van een bepaalde instelling of organisatie, zoals in deze scriptie de Amsterdamse ongehuwde moederzorg, is het van belang de historische context in ogenschouw te nemen. Een verandering of nieuwe ontwikkeling van een organisatie of instelling kan door zowel interne als externe factoren beïnvloed worden. Wanneer men naar de ‘standaardwerken’ over de jaren veertig en vijftig kijkt, is het opvallend dat steeds de vraag terugkeert in hoeverre Nederland in 1945 een ander land was geworden door de oorlogservaring.⁵⁸ Waren de gebeurtenissen tijdens de bezetting zo ingrijpend dat er een nieuw tijdperk aanbrak of ligt het beeld genuanceerder? De begrippen restauratie, continuïteit, breuk en vernieuwing zijn de sleutelwoorden in dit historische debat geworden. Historici als Blom, Van der Dunk en Hilbrink zijn van mening dat de onderlinge relatie van deze begrippen onderkend moet worden. Dit is in praktijk soms lastig, want wanneer historici bijvoorbeeld over restauratie spreken, ontkennen zij het punt van continuïteit. Restauratie impliceert dat er een tijd van ingrijpende verandering aan vooraf is gegaan. In dit opzicht is restauratie altijd een reactie. Een herstel, dat een restauratie beoogt, kan nooit het oude terugbrengen omdat tussenliggende ervaringen hun onuitwisbare sporen hebben achtergelaten. Uiteindelijk constateren alle historici die zich met dit debat hebben beziggehouden dat er in de jaren veertig en vijftig een voortdurende wisselwerking was tussen herstel, vernieuwing en bezettingsbeleving. In hoeverre er meer gesproken kan worden van het een of het ander, verschillen de historici wel van mening.

Blom typeert de reactie van het merendeel van de Nederlanders op de komst van de

⁵⁶ Ibidem, 7-14.

⁵⁷ Ibidem, 119.

⁵⁸ J.C. H. Blom, ‘In de ban van goed of fout’ in: G. Abma, Y. Kuiper en J. Rypkema (red.), *Tussen goed en fout. Nieuwe gezichtspunten in de geschiedschrijving 1940-1945* (Den Haag 1986) 44.

bezetter in 1940 als een van ‘neutralisme, opportunisme en bescheiden accommodatie.’⁵⁹ In het bijzonder refereert hij aan de overheidsdienaren die met hun erin gehamerde loyaliteitsbesef, verantwoordelijkheidsgevoel en paternalisme wel de laatste waren waarvan men een verzet mocht verwachten. In dit opzicht had de bezetting eerder een politiek dan een militair karakter, want de Duitsers probeerden hun nationaal-socialistische politiek aan de Nederlandse samenleving op te leggen. In het begin gebeurde dit op een geleidelijke wijze - afgezien van de Jodenvervolging - maar gaandeweg werd de houding van de bezetter steeds dwingender. De Duitse en Nederlandse autoriteiten hebben vanaf het begin geprobeerd de Nederlandse samenleving te organiseren en beheersen via overkoepelende organisaties die een grote invloed op het maatschappelijke en individuele leven hadden. Daarnaast ging het dagelijkse leven van de meeste Nederlanders gewoon door. Met gemak werd aan de gewijzigde omstandigheden aangepast, want men nam liever geen risico’s en probeerde, zover mogelijk, zonder kleerscheuren de moeilijke tijd door de te komen.⁶⁰ Bloms nadruk op de continuïteit en tot op zekere hoogte collaboratie tijdens de bezetting was indirect ook een kritiek op de bestaande standaardwerken van historici als L. de Jong en A.J.C. Rüter.⁶¹ Deze historici legden in hun werk veel nadruk op de illegale praktijken tijdens de oorlog. Er werd veel stilgestaan bij het onderlinge beraad van de illegale leiders en verslag gedaan van de plannenmakerij in de zogenaamde toppen van de illegale overkoepelende organisaties. Hiermee is het geschiedbeeld enigszins scheefgetrokken.

Hilbrink is het met deze kritiek eens, want de onevenwichtige geschiedschrijving had voorkomen kunnen worden wanneer er minder vanuit het ‘bergafwaarts’ perspectief werd gekeken. Hiermee bedoelt hij dat er binnen de geschiedschrijving over de Tweede Wereld Oorlog te veel nadruk is gelegd op het verzet en het onderscheid tussen ‘goed en fout’. In zijn boek *In het belang van het Nederlandse volk. Over de medewerking van de ambtelijke wereld aan de Duitse bezettingspolitiek 1940-1945*⁶² argumenteert Hilbrink dat het zogenaamde overkoepelen van illegale organisaties zich in de praktijk veelal heeft beperkt tot niet meer dan het uiten van de wens daartoe. Samenlevingen kunnen niet begrepen worden op basis gegevens op nationaal niveau. Men zou volgens Hilbrink eerder moeten kijken naar het effect van Duitse en Nederlandse autoriteiten en instellingen op reële mensen.⁶³

⁵⁹ J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel* (Den Haag 1989) 70-80.

⁶⁰ Ibidem, 98-100.

⁶¹ L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945* (Den-Haag 1969) en A.J.C. Rüter, *Rijden en staken, De Nederlandse Spoorwegen in oorlogstijd* (Den Haag 1960).

⁶² C. Hilbrink, *In het belang van het Nederlandse volk. Over de medewerking van de ambtelijke wereld aan de Duitse bezettingspolitiek 1940-1945* (Den Haag 1995) 24.

⁶³ Ibidem.

Von der Dunk typeert de periode na 1945 als ‘de gesmade naoorlogse jaren’.⁶⁴ Globaal gezien is de naoorlogse tijd in drie periodes te verdelen: de fase van gemeenschappelijke wederopbouw, materieel en geestelijk. Kortom, het tijdperk van pacificatie. Daarna volgde er allereerst een fase waarin vernieuwingsdrang en kentering centraal stond (jaren 50), gevolgd door een tijdperk van polarisatie en experimenteerdrijf (jaren 60) en ten slotte een periode van bureaucratische reorganisatie (jaren 70). Dunk stelt dat tijdens de eerste fase, die in deze scriptie centraal staat, de geestelijke restauratie na de oorlog goed is gelukt, ofwel dat er sprake is van herzuiling. De wortels daarvan lagen in de oorlogsjaren. De gewelddadige versterking van de maatschappij zorgde voor een verlangen naar normaliteit, zeker vanuit de confessionele hoek. De verzakelijking van het Nederlandse bestuur en de intocht van tal van professionelen in overheidsinstellingen vroegen om een tegenwicht.⁶⁵

De restauratieve houding na de bevrijding kan volgens Van der Dunk met vier ontwikkelingen in verband worden gebracht. Ten eerste was het te boven komen van de materieel geleden schade het belangrijkste, waardoor er voor principiële ideologische discussies geen tijd was. Ten tweede heerste er de angst voor revolutie en communistische infiltratie vanuit Oost-Europa. Men kon het bestaande gezag maar beter aanvaarden. Ten derde wekten snelle internationalisatie en de verschuivingen op economisch vlak de behoefte zich schrap te zetten op geestelijk vlak. Ten slotte was de jongere generatie ontuchtend en gedesillusioneerd door de internationale spanningen. Zij lieten de ouderen hun gang gaan, maar dat betekende niet dat ze dezelfde mening deelden. Sterker nog, de angst voor de morele verwildering van de jeugd en hun hang naar materialisme waren tekenen dat de generatiekloof steeds groter werd. Door de politieke en maatschappelijke organisaties, die streng geleid werden door de ouderen, was de restauratieve houding in feite een façade, waarachter de eerste scheuren in de oude fundamenten langzaam zichtbaar werden.⁶⁶

Blom typeert de naoorlogse periode als jaren van ‘tucht en ascese’.⁶⁷ Hiermee doelt hij op de moeilijke materiële omstandigheden waarin heel Nederland na de bevrijding verkeerde, inclusief Nederlands-Indië. Ondanks de schade, chaos en nare herinneringen aan de bezettingstijd leken er ook nieuwe kansen te bestaan voor verandering. Deze vreugderoes was volgens Blom vooral in het eerste half jaar na de bevrijding merkbaar, maar al gauw sloeg de realiteit toe. Er heerste een sombere kijk op de toekomst, wat voornamelijk werd veroorzaakt

⁶⁴ H.W. van der Dunk, *Twee burens twee culturen. Opstellen over Nederland en Duitsland* (Amsterdam 1994) 96-121.

⁶⁵ Ibidem, 108.

⁶⁶ H.W. van der Dunk, van der, ‘Tussen welvaart en onrust. Nederland van 1955 tot 1973’ in: G.N. van der Plaats (red.), *Wederopbouw, welvaart en onrust* (Houten 1986) 9-36.

⁶⁷ J.C.H. Blom, ‘Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in herrijzend Nederland (1945-1950)’ in: P.W. Klein en G.N. van der Plaats (red.), *Opstellen over Nederland in de periode 1945-1950* (Den Haag 1981) 125-158.

door de dreiging van een eventuele (communistische) derde wereldoorlog.⁶⁸ Hoewel de meeste Nederlanders niet veel van de toekomst verwachtten, was hard werken het nieuwe credo van deze periode. Door de wederopbouw leek het stelsel van de verzuiling na de oorlog sterker dan ooit te voren. Dit is volgens Blom vooral te wijten aan de sociaal-disciplinerende en activerende kracht van de verzuiling, waardoor de arbeidsmoraal de boventoon voerde. In materieel opzicht had de verzuiling met het werkethos successen geboekt. Hierdoor kwam het verlies van Nederlands-Indië des te harder aan. Nederland kon het zich niet meer permitteren zich te verschuilen achter zijn traditionele neutraliteitspolitiek. De omschakeling naar een bondgenootschappelijke politiek werd uiteindelijk geaccepteerd door een diepere angst voor het communisme. De toekomst was, gezien de boosheid van de wereld, nu eenmaal per definitie niet optimistisch. Hierdoor werden de zuilen gezien als de enige veilige haven waarbinnen men zich staande kon houden.⁶⁹

Bovenstaande literatuur kan helpen de uitkomsten van het archiefonderzoek van de volgende twee hoofdstukken in een historische context te plaatsen. Ten grondslag aan het archiefonderzoek liggen daarom vier vragen die aan het eind van elk hoofdstuk beantwoordt worden. Ten eerste, op welke wijze kreeg de U.V.O.M. als overkoepelende organisatie te maken met de afnemende betekenis van het particulier initiatief en een toenemende bemoeienis van 'bovenaf' (met name van de F.I.O.M.)? Ten tweede, in hoeverre was er sprake van een toenemende professionaliteit bij de U.V.O.M. en hoe verhoudt dit zich tot de algemene lijn van professionalisering van de sociale zorg in deze periode? Ten derde, komt de geschiedenis van de U.V.O.M. overeen met ontwikkelingen in de opvattingen over zedelijkheid en in het bijzonder de ongehuwde moeder tussen 1941-1956? Ten vierde, in hoeverre had de U.V.O.M te maken met de verzuiling in deze periode?

⁶⁸ Blom, *Crisis, bezetting en herstel*, 212.

⁶⁹ *Ibidem*, 213-215.

Hoofdstuk 2 De U.V.O.M. tijdens de oorlogsjaren

In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen binnen de Unie Voor Ongehuwde Moeders te Amsterdam (U.V.O.M.) tijdens de oorlogsjaren behandeld. De bevindingen van dit hoofdstuk zijn gebaseerd op het archief van de U.V.O.M., waarin vanaf 1921 tot 1991 documenten zijn te vinden zoals notulen van bestuursvergaderingen, jaarverslagen, correspondentie, statuten met wijzigingen en huishoudelijk reglementen, stukken betreffende de organisatie, taken en beleid, subsidies van de Gemeente Amsterdam, correspondentie met de aangesloten U.V.O.M. instellingen, correspondentie met gemeentelijke diensten, instellingen voor kindbescherming en andere hulpverlenende instellingen en stukken over adoptie, voogdij en kindbescherming.

Om een goed beeld van de ontwikkelingen van de U.V.O.M. tijdens de oorlogsjaren en de naoorlogse periode te kunnen schetsen, is voornamelijk gebruikgemaakt van de jaarverslagen en de notulen van bestuursvergaderingen. Daarnaast gaven de stukken met correspondentie veel inzicht in de manier waarop de U.V.O.M. tegen bepaalde zaken zoals afstand, zedelijkheid, nieuwe wettelijke regelingen enzovoort aankeek. In de bijlagen van deze scriptie zijn de statistische gegevens te vinden. Deze gegevens zijn uit de jaarverslagen en bestuursvergaderingen van de U.V.O.M. gehaald. Uit elk jaar, van 1941 tot en met 1956, zijn statistische gegevens in de tabellen verwerkt en als een geheel samengevoegd. Uiteindelijk zijn uit het archief van de Nederlandse Federatie van Instellingen voor de ongehuwde moeder en haar kind (F.I.O.M.) een aantal jaarverslagen gebruikt.

Dit hoofdstuk is in vijf paragrafen opgedeeld. In de eerste paragraaf worden de doelstellingen en taken van de U.V.O.M. besproken, gevolgd door een paragraaf hoe de toestand van de U.V.O.M. tijdens de oorlog was. Vervolgens komt in de derde paragraaf de vraag aan bod welke meisjes of vrouwen ongehuwd moeder werden. In de vierde paragraaf worden de nieuwe wettelijke regelingen, verordeningen en rechterlijke uitspraken behandeld. In de vijfde paragraaf wordt het afstandvraagstuk behandeld en ten slotte wordt er in de conclusie bekeken in hoeverre het archiefonderzoek antwoord geeft op de deelvragen zoals deze aan het einde van hoofdstuk 1 gesteld zijn.

2.1 Doelstellingen en taken van de U.V.O.M.

‘Op 16 november 1921 is te Amsterdam opgericht een plaatselijke unie van verenigingen, die zich bezig houdt met de verzorging, opvoeding, reclassering of op andere wijze belangen te behartigen van de ongehuwde moeder en haar kind, onder de naam Unie van Verenigingen voor ongehuwde moeders (U.V.O.M.).’⁷⁰

De U.V.O.M werd in 1921 opgericht als overkoepelende organisatie voor de ongehuwde moederzorg in Amsterdam. Sinds haar oprichting sloten zich steeds meer verenigingen voor ongehuwde moederzorg zich aan bij de U.V.O.M. De voornaamste reden voor instellingen om zich bij een overkoepelende organisatie aan te sluiten was dat de U.V.O.M. streefde naar het behoud van de zelfstandigheid van de aangesloten instellingen. Dit betekende dat geen onderscheid werd gemaakt naar een bepaalde religieuze of ideologische achtergrond van een vereniging. In de bijlagen van de statistische gegevens is te zien dat in 1941 negen verenigingen bij de U.V.O.M. waren aangesloten⁷¹, waarvan drie een protestantse achtergrond hadden (vereniging Beth Palet, vereniging “Hulp voor onbehuisden” en vereniging “Onderlinge vrouwenbescherming”), twee katholieke (St. Annavereniging en St. Hubertusvereniging), een joodse (Vereniging ter bescherming van Joodsche meisjes)⁷² en een met een algemene achtergrond (tehuis Annette).⁷³ Daarnaast waren er twee organisaties, de Nederlandsche Middernachts-zendingsvereniging en de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhoging van het Zedelijk Bewustzijn, die zich niet direct bezighielden met de opvang en verzorging van ongehuwde moeders. De eerste organisatie richtte zich op de bestrijding van de onzedelijkheid onder de mannen. Hierbij moet gedacht worden aan de ‘vaderschapsacties’, waarin onderzoek werd gedaan wie er als verwekker van een aanstaande ongehuwde moeder kon worden aangewezen. De Vrouwenbond hield zich voornamelijk bezig met de nazorg van ongehuwde moeders en het bezoeken van meisjes die zich in Amsterdam in een vermoedelijk slechte buurt vestigden, waarbij vooral aan prostitutie moet worden gedacht.⁷⁴

Het werk van de U.V.O.M. bestond uit het behartigen van belangen van de ongehuwde moeder en haar kind, speciaal door het werk van de aangesloten instellingen te steunen en mogelijk te maken. Dit laatste betekende dat er geregeld gemeenschappelijk overleg en voorlichting tussen de aangesloten instellingen moest plaatsvinden en gegevens moesten worden

⁷⁰ IIAV, U.V.O.M., doos 48, ontwerp statuten van de U.V.O.M. 1941.

⁷¹ Pagina 69.

⁷² Deze vereniging werd door de oorlogsomstandigheden eind 1942 opgeheven.

⁷³ In literatuur wordt het tehuis Annette vaak als feministisch bestempeld, maar uit de bronnen wordt dit niet duidelijk. Tehuis Annette probeerde zoveel mogelijk ‘neutraal’ te blijven.

⁷⁴ IIAV, U.V.O.M., doos 48, ontwerp statuten van de U.V.O.M. 1941.

verzameld en uitgewisseld. In de praktijk hield dit zowel de gegevens van de ongehuwde moeders zelf in als gegevens van het functioneren van de aangesloten verenigingen. Daarnaast kreeg de U.V.O.M. van de Gemeente Amsterdam jaarlijks alle statistische gegevens van ongehuwde moeders die in Amsterdam bevallen waren van een kind of nog moesten bevallen. Er moet hierbij wel benadrukt worden dat niet alle (aanstaande) ongehuwde moeders in Amsterdam contact zochten en/of hulp behoeften van de U.V.O.M. Ook was er maar een beperkt aantal plaatsen in de tehuizen beschikbaar om de (aanstaande) ongehuwde moeders te verzorgen, waardoor een opname geweigerd kon worden. Hetzelfde gold voor de verenigingen die zich bezighielden met de nazorg, consultaties en vaderschapsacties: niet alle verzoeken konden ingewilligd worden.

De U.V.O.M. had voor haar aangesloten instellingen niet alleen een steunende, maar ook een toezichhoudende functie. Wanneer een vereniging bijvoorbeeld buitensporige kosten had gemaakt of er een jaarrekening niet klopte, kon de U.V.O.M. deze vereniging terechtwijzen. Daarnaast bleef de U.V.O.M. voortdurend plannen maken om de kwaliteit van de aangesloten verenigingen te verbeteren. Ten slotte had de U.V.O.M. de taak inlichtingen te verstrekken aan belanghebbenden, particulieren en autoriteiten. In dit opzicht kan de U.V.O.M. als een soort tussenpersoon tussen de Gemeente Amsterdam en de aangesloten verenigingen worden beschouwd. Niet alleen door het uitwisselen van informatie, maar ook omdat de U.V.O.M. de toegekende subsidies van de Gemeente Amsterdam beheerde.⁷⁵

2.2 Schaarste, honger en overbezetting

De oorlogsjaren betekenden voor de U.V.O.M en de aangesloten instellingen een zware periode:

Tal van problemen, die vóór het uitbreken van de oorlog onze belangstelling hadden – wij denken bijvoorbeeld aan de wijziging der kindervetten; aan de uitkeering van kostwinnersvergoeding aan de moeder ten behoeve van haar kind; een enquête naar veelvuldigheid van gevallen, waarin verwekkers zich aan hun alimentatieplicht jegens hun natuurlijke kind onttrekken enz. – hadden deze na het uitbreken van de oorlog niet meer. Tal van andere problemen kwamen aan de orde, deels samenhangende met de bezetting van ons land, deels een gevolg van de reactie op de spanningen van dezen tijd.⁷⁶

Ook uit de statistische gegevens kan worden opgemaakt dat de situatie veranderde. Tabel 1 laat zien dat het aantal ongehuwde moeders procentueel gezien in de periode 1941-1945 in Amsterdam veel

⁷⁵ IIAV, U.V.O.M., doos 48, ontwerp statuten van de U.V.O.M. 1941.

⁷⁶ Ibidem, doos 134, jaarverslag 1941.

hoger lag in vergelijking met de rest van Nederland. Gemiddeld genomen had 6% van het aantal geboren kinderen in Amsterdam een ongehuwde moeder, terwijl dat percentage in de rest van Nederland op een gemiddelde van 2% neerkwam. Ondanks het hoge percentage ongehuwde moeders in Amsterdam kon maar een beperkt aantal (aanstaande) ongehuwde moeders en kinderen in een tehuis worden opgenomen of hulp krijgen.

Een van de voornaamste doelen van de U.V.O.M. vanaf 1941 was de oorlog door te komen zonder daarbij de noodzaak van continuïteit uit het oog te verliezen. Dit betekende dat de U.V.O.M., ondanks dat de omstandigheden verre van ideaal waren, zoveel mogelijk probeerde de dagelijkse bezigheden door te laten gaan. De Amsterdamse organisatie heeft bijvoorbeeld tijdens de oorlog wel algemene bestuursvergaderingen gehouden. Gemiddeld vond er zes keer per jaar een vergadering plaats, waarin er een onderscheid gemaakt werd tussen een vergadering waar alleen het U.V.O.M. bestuur aanwezig was en een vergadering waar ook de aangesloten instellingen aanwezig waren. Alleen in 1944 en 1945 zijn maar een paar vergaderingen gehouden, waarschijnlijk omdat de situatie het niet toeliet om vaker bijeen te komen. Naast vergaderingen ging tijdens de oorlog ook het lobbyen voor meer subsidie bij de Gemeente Amsterdam of het tegengaan van advertenties waarin kinderen werden aangeboden of gevraagd, gewoon door.

Het gevolg van de overbezetting in de tehuizen was dat het besmettingsgevaar groter werd en dat er continu een tekort was aan voedsel en andere voorzieningen. In de jaarverslagen en bestuursvergaderingen van de Amsterdamse organisatie werd over de toestand van alle aangesloten verenigingen gerapporteerd. Over het algemeen zijn de jaren 1941 en 1942 tamelijk rustig te noemen. Alleen Tehuis Annette kreeg met veel kinkhoestgevallen, rode hond en roodvonk te maken. In financieel opzicht was het voor alle U.V.O.M.-instellingen merkbaar dat zij ‘door den druk der tijdsomstandigheden in geldelijk opzicht’ niet een goed jaar hebben gehad.⁷⁷ Het tekort aan geld was echter een probleem dat elk jaar terugkwam voor de U.V.O.M., ook vóór de oorlog. Dat er andere tijden waren aangebroken werd voor de Amsterdamse organisatie in 1942 pas echt merkbaar: ‘we moeten veel aandacht geven aan distributiemoeilijkheden: vooral voedsel en kinderkleding eischen aanmerkelijk meer aandacht dan onder normale omstandigheden het geval is.’⁷⁸ De Nederlandse Middernachtszendingenvereniging zag haar werk met betrekking tot de vaderschapsacties sterk afnemen. Volgens de U.V.O.M. had dit vooral te maken met het hoge aantal meisjes en vrouwen dat een kind van een Duitse militair verwachtte. In de meeste gevallen wendden zij zich tot Duitse instanties, wat verderop in dit hoofdstuk behandeld zal worden.⁷⁹

⁷⁷ IIAV, U.V.O.M., doos 134, jaarverslag 1941.

⁷⁸ Ibidem, doos 48, bestuursvergadering 26-2-1942.

⁷⁹ Ibidem, doos 134, jaarverslag 1942.

Vanaf 1943 werd het voor de U.V.O.M.-instellingen steeds zwaarder om het hoofd boven water te houden. In drie tehuizen werden er gevallen van kinderverlamming en veel besmettelijke ziektes geconstateerd. De oorlogsomstandigheden maakten het werk van het personeel er ook niet makkelijker op. Ze moesten meer uren draaien en er werd soms wekenlang geen salaris uitgekeerd.⁸⁰ Wel waren er in 1943 minder ongehuwde moeders opgenomen. Dit had vooral te maken met het feit dat 46% van het aantal ongehuwde moeders een kind had gekregen van een Duitse militair.⁸¹ Over het algemeen gingen deze vrouwen voor hulp naar Duitse instanties, zo was er in Amsterdam bijvoorbeeld een speciaal tehuis opgericht: de Boerhaavekliniek. Hier konden alleen meisjes bevallen waarvan het kind een Duitse militair als verwekker had.

Voor de Nederlandsche Middernachtzendingenvereniging werd het werk van het voeren van een vaderschapsprocedure tegen Nederlandse mannen steeds lastiger, omdat de vermoedelijke verwekker veelal in het buitenland werkte en zijn verblijfplaats niet bekend was. In een enkel geval kreeg de Nederlandsche Middernachtzendingenvereniging door een vaderschapsactie wel medewerking: 'Zoo bleek een gehuwd man en vader van twee kinderen, die als knecht in een likeurstokerij f. 25,- per week verdiende, bereid en in staat de kosten van de procedure en de achterstallige alimentatie ten bedrage van ongeveer f. 600,- ineens te voldoen. Hij had namelijk niet onbelangrijke bijverdienste met zwarten handel.'⁸² Dit was echter wel een uitzondering op de regel, want in veel gevallen was het onmogelijk de verwekker zover te krijgen dat hij aan het onderhoud van het kind meebetaalde.

Opvallend genoeg kreeg de U.V.O.M. tijdens de oorlog steeds meer subsidie toegekend van de Gemeente Amsterdam. In tabel 2 is te zien dat de U.V.O.M. in 1943 ruim 24% meer subsidie kreeg dan het jaar ervoor. De voornaamste oorzaak hiervan was dat de subsidie voor de tehuizen van 44 cent naar 55 cent per verpleegdag werd opgehoogd. Tegelijkertijd daalde het aantal verpleegdagen van de tehuizen waardoor het de Gemeente Amsterdam makkelijker gemaakt werd het bedrag uit te keren. Ondanks de ophoging van het subsidiebedrag kregen de aangesloten U.V.O.M.-instellingen te maken met enorme exploitatiekosten, waardoor de situatie niet verbeterde. 'De verkregen subsidieverhoging werd vrijwel geheel opgeslokt door de stijging van de kosten van levensonderhoud; vooral de posten voeding, salarissen, verwarming en wasch eischten grootere uitgaven dan in voorgaande jaren. De tehuizen staan nog steeds voor groote geldelijke moeilijkheden.'⁸³

Het jaar 1945 is tot de bevrijding voor de U.V.O.M. instellingen, in het bijzonder de tehuizen, uitermate moeilijk geweest. Wegens voedselgebrek konden veel tehuizen geen moeders

⁸⁰ IIAV, U.V.O.M, doos 134, jaarverslag 1943.

⁸¹ Noot 183 op pagina 69.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

of kinderen meer opnemen. De gezondheidstoestand van de kinderen werd door de honger en kou ongunstig beïnvloed. Vooral de eerste maanden van '45 waren de pasgeboren kinderen slap en weinig levensvatbaar.

Na de bevrijding werd Amsterdam het nieuwe *leave-center* voor de Canadese troepen, waardoor het vanuit de U.V.O.M. in de lijn der verwachtingen lag dat 'men in de naaste toekomst een toename der buitenechtelijke geboorten verwacht.'⁸⁴ De toestand in de tehuizen was echter veel te slecht om de verwachte toename van onwettige geboorten op te kunnen vangen. Zo hadden de meeste gebouwen dringend behoefte aan vernieuwing en uitbreiding, maar de middelen ontbraken hiervoor. Het Janna Kinderhuis moest zelfs in het voorjaar van 1945 zijn deuren sluiten, evenals de Vereniging Onderlinge Vrouwenbescherming.

In navolging hierop deed de U.V.O.M. kort na de bevrijding een beroep op het "Volksherstel Amsterdam" om bij te staan in de heropbouw. Tot grote verbazing van de U.V.O.M. stelde het Volksherstel een bedrag van f. 68.000,- beschikbaar. Dit bedrag werd alleen toegekend als het uitsluitend besteed werd aan uitbreidings- en herstelwerkzaamheden. Voor de exploitatiekosten moesten ze zich tot de Gemeente Amsterdam wenden. Naast het bedrag van het Volksherstel Amsterdam, ontvingen de tehuizen veel hulp en medewerking van het Militair Gezag, dat levensmiddelen, kleding, dekens en meubilair beschikbaar stelde: 'vet, vleesch, eierpoeder, melkpoeder, mosterd en 3 radiotoestellen werden alleen al afgelopen week ter beschikking gesteld.'⁸⁵

Ten slotte was de Gemeente Amsterdam in 1945 bereid de U.V.O.M. ruimschoots tegemoet te komen. Tabel 2 laat zien dat het totale subsidiebedrag in dat jaar met maar liefst 36% procent steeg. Het kwam de U.V.O.M. echter niet zomaar aanwaaien. In eerste instantie had de U.V.O.M. eind '44 een subsidie van 55 cent naar 65 cent per verpleegdag aangevraagd, maar dit werd door de Gemeente wegens onvoldoende aanleiding afgewezen. In plaats daarvan werd besloten dat de tehuizen nog steeds 55 cent per verpleegdag zouden ontvangen, dat eventueel verhoogd kon worden met f. 4.158,- als de tehuizen achteraf een tekort hadden. Na de bevrijding had de U.V.O.M. zich door de veranderde omstandigheden opnieuw tot de Gemeente gewend en vanwege de noodtoestanden gepleit voor een subsidie van f. 1,00 per verpleegdag. De Gemeente Amsterdam besloot hierop het oorspronkelijke subsidiebedrag aan te houden, maar dit werd wel tijdelijk verhoogd met een extra 35 cent per verpleegdag. 'Burgermeesters en Wethouders waren na onderzoek van oordeel, dat den financiële toestand der tehuizen inderdaad een subsidiemogelijkheid wenschelijk maakte, doch wezen we tevens op, dat de vereenigingen al het

⁸⁴ IIAV, U.V.O.M, doos 48, bestuursvergadering 8-11-1945.

⁸⁵ Ibidem.

mogelijke behoren te doen om de giften en verpleeggelden op te voeren.⁸⁶ Hierin was de U.V.O.M. met de giften van het Volksherstel Amsterdam en het Militair Gezag zeker geslaagd. Uiteindelijk werd 1945 na de bevrijding, gezien de omstandigheden, goed afgesloten: ‘de U.V.O.M. tehuizen zijn meer dan ooit in hun behoeften voorzien.’⁸⁷

2.3 De ongehuwde moeder, wie was zij?

In de jaarverslagen van de U.V.O.M. zijn veel statistische gegevens te vinden over de leeftijd, beroep, geloof, geboorteland, burgerlijke staat enzovoort van de (aanstaande) ongehuwde moeders.⁸⁸ Ook werden er in elke U.V.O.M.-bestuursvergadering ‘gevallen’ besproken die speciale aandacht nodig hadden. Jammer is alleen dat aan de hand van het U.V.O.M.-archief niet te achterhalen is hoe de ongehuwde moeder dacht over de zorg die door de U.V.O.M.-instellingen werd gegeven en hoe zij haar moederschap ervoer. Er werd alleen gekeken vanuit het U.V.O.M. perspectief, waardoor het niet altijd even objectief is. Het is met de statistische gegevens uit de jaarverslagen echter mogelijk een globaal beeld te schetsen welke meisjes en vrouwen ongehuwd moeder werden.

Ten eerste kan uit tabel 3 A opgemaakt worden dat veruit de meeste ongehuwde moeders tussen 20 en 24 jaar oud waren (42%). Daarna volgde de leeftijdscategorie tussen de 25 en 29 jaar met een gemiddeld percentage van 22%. Opvallend aan deze tabel is dat het percentage beneden de twintig jaar een stuk lager ligt en ongeveer overeen komt met het percentage van vrouwen tussen de 30 en 34 jaar. In paragraaf 2.4 zal worden behandeld dat er tijdens de oorlogsjaren vanuit de Nederlandsche Middernachts-zendingsvereniging en de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhoging van het Zedelijk Bewustzijn bezorgdheid bestond over de verwildering van de vrouwelijke jeugd onder de achttien jaar. Aan de hand van tabel 3 A kan worden opgemaakt dat deze bezorgdheid een beetje overtrokken was, want dat percentage bedroeg gemiddeld maar 15 % van het totaal.

In tegenstelling tot tabel 3 A, laat tabel 3 B zien dat het percentage gehuwde moeders tussen 25 en 29 jaar met een gemiddelde van 32% het hoogst was. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de meeste vrouwen pas rond hun 23ste gingen trouwen en daarom hun eerste kind ergens tussen de 25 en 29 jaar kregen. Ook kan uit tabel 3 B worden opgemaakt dat het percentage van gehuwde moeders beneden 20 jaar gemiddeld 2 % van het totaal bedroeg. Dit percentage lag beduidend lager dan het gemiddelde percentage van de ongehuwde moeders. Een

⁸⁶ Ibidem, doos 134, jaarverslag 1945.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Zie ‘Bijlagen statistische gegevens 1941-1945’ op pagina 69-73.

verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het niet de gewoonte was om jonger dan twintig te trouwen, want vaak moesten de meisjes eerst toestemming krijgen van hun ouders.

Veruit de meeste ongehuwde meisjes en vrouwen waren in verwachting van het eerste kind (tabel 4). Vanaf 1942 tot en met 1944 lag dit percentage zelfs boven 80%, met als uitschieter 1943 met 88 %. In de jaren voor de oorlog kwam het veel vaker voor dat ongehuwde meisjes of vrouwen in verwachting waren van een tweede kind, omdat veel van hen in de prostitutie werkten of uit lagere sociale klassen kwamen. Dit is zelfs al te zien wanneer 1941 met 1943 wordt vergeleken qua beroepen. Tabel 8 laat zien dat gemiddeld 50% van het totaal aantal ongehuwde moeders geen beroep had (er vanuit gaande dat 'prostitutie' geen geregistreerd beroep was), terwijl dat percentage in 1943 slechts 36% was. Dit betekent niet dat alle ongehuwde moeders zonder beroep prostituee waren; het is echter wel opvallend dat dit percentage in 1943 veel lager ligt. Vooral het aantal meisjes en vrouwen dat als kantoorbediende of huishoudster werkte was sterk gestegen. Ook in de bestuursvergaderingen van de U.V.O.M. in 1941 werden meer gevallen van prostitutie besproken. Een daarvan was het geval van Neeltje L., dat door de U.V.O. M. als voorbeeld van mislukte kinderbescherming werd beschouwd. 'Op reeds jonge leeftijd verloor dit meisje haar ouders. Na enig rondzwerven werd ze door de Kinderrechter geplaatst in een tehuis alhier [...] Zij liep weg uit haar betrekking en had omgang met verschillende mannen, waardoor zij zwanger werd. Er volgde opname in Beth Palet, waar zij tot haar meerderjarigheid verbleef. Daarna verbrak zij elk contact met deze inrichting: zij plaatste haar kind in een pleeggezin en kwam zelf terecht in een verdacht huis op de Oudezijdsvoorburgwal.'⁸⁹

Ten slotte geven tabellen 6, 7 en 8 meer inzicht in de sociale achtergrond van de ongehuwde moeders. Het kerkgenootschap van de ongehuwde moeder wordt in tabel 6 vergeleken met de volkstelling uit 1930.⁹⁰ Wat meteen opvalt, is dat het aantal katholieke ongehuwde moeders procentueel gezien veel hoger ligt in verhouding met het totaal aantal katholieke vrouwen in Amsterdam in 1930. Hoewel er een periode van tien jaar tussen zit, is het zeer onwaarschijnlijk dat het percentage met 12% was toegenomen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het in katholieke gezinnen veel gevoeliger lag wanneer een meisje ongehuwd zwanger raakte. Zeker wanneer de verwekker van het kind een andere religieuze achtergrond had. De familie van het meisje zag haar liever als een ongehuwde moeder dan afvallig van haar katholieke geloof. In de jaarverslagen, correspondentie of bestuursvergaderingen van de U.V.O.M. werd hier echter geen aandacht aan besteed. Daarnaast komt het percentage ongehuwde moeders dat niet bij een kerkgenootschap was aangesloten redelijk overeen met het

⁸⁹ IIAV, U.V.O.M., doos 48, bestuursvergadering 12-10-1941.

⁹⁰ In 1947 is er ook een volkstelling gehouden. Hier ontbreekt echter de registratie van Kerkgenootschap in Amsterdam.

totaal van de volkstelling in 1930. Tegen het einde van de oorlog is wel te zien dat het percentage met geen kerkgenootschap onder de ongehuwde moeders steeds meer toeneemt. In 1945 bedroeg het percentage zelfs 41%.

De meeste ongehuwde moeders in Amsterdam waren in Nederland geboren, gemiddeld 91% (tabel 7). Tegen het einde van de oorlog werd dit percentage steeds groter. Duitsland kwam op de tweede plaats, met een gemiddelde van 6%. Het percentage van ongehuwde moeders van Duitse afkomst daalt vanaf 1943 aanzienlijk. In 1942 was dit percentage 9% en in 1943 nog maar 5%. Tegelijkertijd was het aantal ongehuwde moeders met een kind van een Duitse militair ongekend hoog. Dit hoefde niet te betekenen dat meisjes of vrouwen van Duitse afkomst eerder de neiging hadden om met een Duitse militair te gaan dan met een Nederlandse. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat een aantal vrouwen of meisjes zowel een joodse als een Duitse achtergrond hadden en het hierdoor logisch was dat hun aandeel daalde. Daarnaast bestond er ook nog een mogelijkheid dat er tegen het einde van de oorlog steeds meer meisjes en vrouwen met een Duitse achtergrond naar hun land van oorsprong vertrokken. Daar waren ze alleen al qua (voedsel)voorzieningen beter af dan in Nederland.

In tabel 8 is te zien dat de beroepen van de ongehuwde moeders zeer uiteen liepen tijdens de oorlogsjaren. Een groot deel van de ongehuwde moeders had geen werk, gemiddeld 44%. Op de tweede plek kwam huishoudelijk werk, gemiddeld 28%, en daarna komen beroepen als fabriekarbeidster, naaister en winkelbediende. Toch zaten er elk jaar ongehuwde moeders bij die een opleiding hadden gehad. Zo is het aantal vrouwen dat op een kantoor werkzaam was gemiddeld 6%. In 1943 was er zelfs een ongehuwde moeder bij die directrice van een kindertehuis was en in 1945 ook een arts. Hoewel hun aandeel betrekkelijk klein was, kan het interessant zijn om in het volgende hoofdstuk een vergelijking met de jaren erna te maken.

2.4 Wettelijke regelingen, verordeningen en rechterlijke uitspraken

Tijdens de oorlogsjaren waren er door de bezetter nieuwe wettelijke regelingen, verordeningen ingevoerd en rechterlijke uitspraken gedaan. Zoals in de inleiding al is gesteld was de Tweede Wereldoorlog voor de ongehuwde moederzorg een omstreken en moeilijke periode. Het aantal geboortes was gestegen, maar de middelen en ruimte om alle meisjes op te kunnen vangen was gering. Ondanks de barre omstandigheden, waar heel Nederland immers mee te maken kreeg, zijn er door de Duitsers een aantal wetten ingevoerd die opmerkelijk genoeg een verbetering betekenden voor de ongehuwde moederzorg en de ongehuwde moeder zelf.

De wijziging van de Ziektewet in 1941 kan als een van de belangrijkste wettelijke verandering voor de ongehuwde moederzorg worden beschouwd. De gewijzigde Ziektewet hield in dat zwangerschap en bevalling aan ziekte gelijkgesteld werden.⁹¹ Als de ongehuwde moeder ergens in dienst was had zij aanspraak op een uitkering van 100% van haar loon gedurende zes weken voor de bevalling tot zes weken na de bevalling. Ook kregen de ongehuwde moeders in Amsterdam van de Gemeente 25 gulden uitgekeerd bij de bevalling van hun eerste kind en voor volgende kinderen een bedrag van 20 gulden. In geval het arbeidscontract van een ongehuwde moeder ruim voor de bevalling werd beëindigd kon zij zich wenden tot de bedrijfsvereniging. Deze was verplicht de moeder binnen een maand na het einde van de dienstbetrekking als vrijwillig verzekerde te aanvaarden. Hierdoor was de ongehuwde moeder in de gelegenheid de verzekering voor eigen rekening voort te zetten en behield zij haar aanspraak op de uitkering. De meningen binnen de U.V.O.M. over de invoering van de Ziektewet liepen nogal uiteen. Aan de ene kant werd de Ziektewet beschouwd als een extra bijdrage voor de aanschaffing van de 'uitzet van het kind', aan de andere kant was men van mening dat het geld gebruikt moest worden voor de bestrijding van de verpleegkosten.⁹²

In de praktijk kreeg de U.V.O.M. niet veel te maken met vrouwen die aanspraak maakten op de Ziektewet. Weinig vrouwen waren op de hoogte van de nieuwe regeling en de meeste ongehuwde moeders waren niet ergens in dienst. In navolging hierop werd in datzelfde jaar door het ministerie van Sociale Zaken aan de Ziektewet een nieuw lid toegevoegd. Hierin stond dat niet alleen een vrouw ergens in dienst hoefde te zijn om aanspraak te maken op een uitkering, maar ook de man. Het was niet noodzakelijk dat de aanvrager van de uitkering ook de echtgenoot van de aanstaande moeder was, want het kon ook zijn dochter, stief- of pleegdochter betreffen. Deze toevoeging aan de Ziektewet werd door de U.V.O.M. met open armen ontvangen, aangezien veel van de ongehuwde moeders waar zij mee te maken kregen nog bij hun ouders

⁹¹ IIAV, F.I.O.M., doos 8, jaarverslag 1941.

⁹² Ibidem, U.V.O.M., doos 48, bestuursvergadering 9-1-1941.

woonden. In tegenstelling tot de uitkering voor vrouwen die wel in dienst waren, kregen de vrouwen zonder werk slechts een eenmalige uitkering van 55 gulden bij de geboorte. Voor de U.V.O.M. was het van belang dat er bij de opnemings van een ongehuwde moeder rekenschap van gegeven moest worden dat haar vader werkzaam was en daardoor onder de Ziektewet viel. Hierdoor had de U.V.O.M. en de vereniging waar het meisje uiteindelijk opgenomen werd de zekerheid dat de uitkering de kosten van verzorging zou dekken.⁹³

Sinds de bezetting kreeg de U.V.O.M. steeds meer te maken met ongehuwde meisjes en vrouwen die van een Duitser zwanger waren geraakt. De vraag rees hierdoor of deze vrouwen voor bepaalde 'Duitse regelingen' in aanmerking kwamen. In de loop van 1941 werd bekend gemaakt dat: 'Nederlandsche ongehuwde moeders, wier kind verwekt is door een Duitse militair, door tusschenkomst van de Amtliche Deutsche Beratungsstelle in den Niederlanden, welke instellingen in de meeste grote steden de land gevestigd is, een uitkering krijgen ten behoeve van de verzorging en opvoeding van haar kind.'⁹⁴ Volgens deze regeling kon de uitkering van Duitse zijde oplopen tot 4 à 5 gulden per week, wat gezien de oorlogsomstandigheden als een aanzienlijk bedrag kan worden beschouwd. Hierdoor is het ook niet vreemd dat de U.V.O.M. in de notulen van de bestuursvergadering op 19 september 1941 tot de conclusie kwamen dat: 'Te betreuren is, dat uit geen enkel schriftelijk stuk blijkt, op grond waarvan deze betalingen geschieden. Ook rijst de vraag, of deze betalingen enig verhaal in de toekomst bieden en of het aanvaarden van deze bedragen verplichtingen geeft ten aanzien van de toekomst van het kind. Wij zullen hierover inlichtingen vragen aan de F.I.O.M.'⁹⁵ Aan de hand van deze uitspraak kan opgemaakt worden dat de U.V.O.M. een wantrouwige houding had ten opzichte van de Duitsers.

Uit het jaarverslag van 1942 blijkt dat er nog een aanpassing van de Ziektewet was bijgekomen. Bij die aanpassing werd bepaald dat in loondienst zijnde personen, niet in dienst van een onderneming maar van een privaat persoon, ook in aanmerking kwamen voor een verzekering 'indien zij in loondienst van een privaat persoon voor het verrichten in diens huishouding van huiselijke of persoonlijke diensten werkzaam zijn en zij, hetzij bij den werkgever inwonen, hetzij in dezelfde kalenderweek ten minste 5 dagen in dienst van denzelfden werkgever plegen werkzaam te zijn.'⁹⁶ De U.V.O.M. verwelkomde deze aanpassing uiteraard, aangezien veel ongehuwde moeders huishoudelijk werk verrichtten. Een van de belangrijke taken van de U.V.O.M. werd dan ook alle ongehuwde aanstaande moeders in te lichten over de aangepaste Ziektewet, zodat ze probeerden het stoppen met werken zolang mogelijk uit te stellen.

⁹³ Ibidem, 15-5-1941.

⁹⁴ Ibidem, 18-9-1941.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, doos 134, jaarverslag 1942.

Uiteindelijk hadden de U.V.O.M.-instellingen er vooral zelf ook baat bij, want hierdoor waren ze ervan verzekerd dat de ongehuwde moeders het verschuldigde verpleeggeld konden voldoen. ‘Door de uitkeringen van bevallings- en ziekgeld is aan a.s. moeders de mogelijkheid gegeven het verpleeggeld makkelijker te voldoen dan voorheen het geval was.’⁹⁷

Ook kwam er eind ‘42 een verordening van het Departement van Justitie en van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming inzake de bescherming van de jeugd. Hierin werd bepaald dat er een verbod stond op ‘Ferahaltung aus offentlichten Gaststatten, Verbot des Alkoholgenusses, Verbot des offentlichen Rauchens, Fernhaltung aus varieté- und Kabaretvorstellungen.’⁹⁸ Dit hield in dat jongeren onder de twintig jaar niet alleen op straat mochten lopen wanneer het donker was. Daarnaast werd bepaald dat jongeren onder de achttien jaar na negen uur geen cafés, restaurants en soortgelijke gelegenheden mochten betreden. Ook was het gebruik van alcohol en openbaar roken onder de achttien jaar verboden en mochten zij na zeven uur ’s avonds geen cabaretvoorstelling bijwonen.

Een interessant gegeven is dat deze verordening tot stand is gekomen onder druk van de U.V.O.M en de aangesloten verenigingen. Al eerder, in 1941, had de Gemeente Amsterdam in een politieverordening verkondigd dat er aan jongeren onder de achttien jaar na zeven uur ’s avonds in cafés geen alcohol mocht worden geschonken. In navolging hierop hadden de Nederlandse Middernachtszendingsvereniging en de Nederlandse Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijkbewustzijn bij de Gemeente Amsterdam een verzoekschrift ingediend om de aandacht op de zogenaamde verwildering van de vrouwelijke jeugd te vestigen. In dat verzoekschrift wilden ze aan de politieverordening toevoegen dat het jonge vrouwen verboden werd zich na zes uur ’s avonds in publieke aangelegenheden te vertonen. Vervolgens zijn er door de U.V.O.M. en alle verenigingen voor ongehuwde moederzorg talloze petitieën naar de Gemeente Amsterdam toegezonden. Er stond bijvoorbeeld in de brief van 17 december 1941 van de U.V.O.M. aan de Gemeente Amsterdam dat: ‘Zowel uit de tegenwoordige, vrijwel volledige bezetting van de tehuizen voor ongehuwde moeders te dezer stede, als uit den dikwijls zeer jeugdigen leeftijd, waarop deze meisjes in verband met haar toekomstige moederschap moeten worden opgenomen, blijkt o.i. voldoende, dat een aanvullende bescherming van deze categorie van jeugdige personen ten zeerste gewenscht is.’⁹⁹ Het wordt uit latere stukken niet duidelijk of de U.V.O.M. deze uitspraak deed om te voorkomen dat ongehuwde meisjes in cafés seksuele contacten opdeden, of uit angst dat de bij de U.V.O.M. bekende meisjes zich in cafés zouden

⁹⁷ Ibidem, jaarverslag 1943.

⁹⁸ Ibidem, doos 358, Verordnungsblatt für die besetzten Niederländischen Gebiete 31, november 1942.

⁹⁹ Ibidem, doos 359, correspondentie U.V.O.M. aan de Gemeente Amsterdam 17-12-1941.

vertonen. Hoe dan ook geeft de U.V.O.M. aan dat zij zich zorgen maakte over de zogenaamde morele verwildering van de vrouwelijke jeugd.

De Gemeente Amsterdam wees het verzoekschrift af. Als argument voerde zij aan dat: ‘Een verbod, dat als door U verzocht niet het door U verwachte resultaat zal opleveren, aangezien het kwaad waartegen men vrouwen zou willen beschermen niet in, doch buiten de cafés wordt bedreven.’¹⁰⁰ Verderop in de brief werd geadviseerd dat de verenigingen, indien zij verdere stappen wensten te ondernemen, zich beter konden wenden tot het ministerie van Justitie. In de zomer van 1942 deelde het Ministerie van Justitie aan de Nederlandsche Middernachtszendingsvereniging en de Nederlandschen Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijkbewustzijn mee, dat ‘een besluit tot bescherming van de jeugd in voorbereiding is.’¹⁰¹ Dit heeft uiteindelijk tot de bovenstaande verordening van het Departement van Justitie en het Departement Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming geleid.

In het jaar 1943 werd er door de Duitsers een verordening vervaardigd die betrekking had op de nationaliteit van de kinderen die een Nederlandse moeder en een Duitse vader hadden: ‘het voorschrift tot registratie van kinderen uit Nederlanders buiten echt geboren en door Rijks-Duitschers of leden der Duitse Weermacht erkend.’¹⁰² Volgens de Duitse wet had erkenning van het kind geen betekenis wanneer de vader en moeder niet met elkaar getrouwd waren. De Duitse vader kon het kind wel erkennen, maar het bleef de naam van de moeder en de Nederlandse nationaliteit behouden.¹⁰³ Dit was in strijd met de Nederlandse wet dat ‘door de erkenning door den Duitser de afstamming werd vastgesteld en dit heeft in het veelbesproken geval betekenis, daar de wet Nederlanderschap het afstammingsbeginsel huldigt en slechts in enkele gevallen, uit nood, haar toevlucht neemt tot het territorialiteitsbeginsel.’¹⁰⁴ Het Nederlandse recht stelde hiermee dus dat in geval de Duitse verwekker het kind bij de geboorte erkende, men kon verwachten dat het de Duitse nationaliteit zou krijgen.

De verordening van 1943 betekende dat het Duitse recht in plaats van het Nederlandse recht van toepassing werd verklaard. De U.V.O.M. betreurde dit zeer, aangezien zij als hulpverlenende instantie zich daardoor niet konden beroepen op financiële steun van de verwekker van het kind of de Duitse staat. Juist in 1943 was het aantal ongehuwde moeders dat een kind had van een Duitse vader, ongekend hoog. In feite werd de wettelijke regeling van 1941, waarin werd bepaald dat Nederlandse kinderen met een Duitse verwekker recht hadden op een uitkering tot en met het zestiende levensjaar, nietig verklaard. Om voor die regeling in

¹⁰⁰ Ibidem, correspondentie Gemeente Amsterdam aan de U.V.O.M. 24-12-1941.

¹⁰¹ Ibidem, correspondentie Ministerie van Justitie aan Ned. Middennachtzendingsver. 23-7-1942.

¹⁰² Ibidem, doos 383, Anerkennung der Vaterschaft.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem, burgerlijke stand en bevolking mei 1943.

aanmerking te komen moest het kind wel een Duitse nationaliteit hebben, ook al woonde het kind bij zijn moeder in Nederland. ‘Konden wij aanvankelijk beweren, dat de Nederlandsche meisjes, die ten behoeve van haar kind van Duitse zijde een uitkering ontvingen, omdat een Duitser zijn vaderschap had erkend, of omdat een Weermachtsgerecht dit had vastgesteld [...] thans kunnen wij deze opvatting, gezien de nieuwe verordening niet meer handhaven.’¹⁰⁵ De Duitse nationaliteit kon alleen verkregen worden als de moeder met de vader trouwde. Volgens de U.V.O.M. kon de verordening van *Anerkennung* betekenen dat het kind stateloos zou blijven, want als afstammend van een Duitse vader had het nooit de Nederlandse nationaliteit bezeten en de Duitse nationaliteit nooit verkregen.¹⁰⁶

Toch bleef de ongehuwde moeder niet helemaal met lege handen achter. Wanneer zij kon aantonen dat de vader van haar kind een Duitse staatsburger was, kon zij zich beroepen op hulp van het *Jugendamt*. Dit betekende echter wel dat de ongehuwde moeder bij aanvaarding van hulp van Duitse zijde de zeggenschap over haar kind verloor. Meestal probeerde de *Jugendamt* de vrouwen aan te sporen haar kind via adoptie af te staan, waardoor het in veel gevallen aan een familie in Duitsland werd afgestaan. Als de vrouwen ervoor kozen geen Duitse hulp te aanvaarden, konden ze wel hulp van de U.V.O.M. en de aangesloten verenigingen krijgen. De U.V.O.M. probeerde de aanstaande moeders zoveel mogelijk op de hoogte te brengen van deze verordening en adviseerde: ‘wanneer in een bepaald geval beroep moet worden gedaan op het Burgerlijk Ambestuur, kan het nodig zijn het stilzwijgen te bewaren over den verwekker van het kind.’¹⁰⁷ Met deze uitspraak zou men kunnen argumenteren dat de U.V.O.M. vanuit het belang van de meisjes handelde en onafhankelijk probeerde te blijven, ook ten tijde van oorlog.

In 1943 waren er twee rechterlijke uitspraken die gevolgen hadden voor de ongehuwde moederzorg. Ten eerste werd in een vonnis van 19 maart 1943 bepaald dat de voogdij van een moeder over haar kind pas kon worden ontzegd wanneer zij onmachtig en ongeschikt zou zijn haar plicht tot verzorging en opvoeding van het kind te vervullen.¹⁰⁸ De aanleiding van dit vonnis was een ontzegging van de voogdij van een ongehuwde moeder over haar kind, omdat zij ‘niet in staat’ was haar kind te verzorgen. Het kind werd hierdoor aan pleegouders overgelaten. De rechtbank oordeelde dat er onderscheid gemaakt moest worden tussen onmacht of ongeschiktheid als een niet te verhelpen toestand enerzijds en een tijdelijke toestand van onmacht waar ieder moment verbetering in kan komen anderzijds. Ook kwam in het vonnis de angst voor de teloorgang van het verantwoordelijkheidsbesef tot uiting: ‘vooral in dezen tijd geen behoefte is

¹⁰⁵ Ibidem, *Anerkennung der Vaterschaft*.

¹⁰⁶ Ibidem, doos 48, bestuursvergadering 30-4-1943.

¹⁰⁷ Ibidem, doos 383, *Anerkennung der Vaterschaft*.

¹⁰⁸ Ibidem, doos 48, bestuursvergadering 19-3-1943,

aan verslapping van het verantwoordelijkheidsbesef, maar juist een versterking en verlevendiging van het besef dringend noodzakelijk is¹⁰⁹. De U.V.O.M. was zeer tevreden over deze uitkomst.

Ten tweede was er een vonnis uitgesproken waarin werd vastgesteld dat erkenning van een kind dat voortgekomen was uit 'overspel', nietig kon worden verklaard. Een ongehuwde moeder kreeg de voogdij over haar kind wanneer ze het erkend had, maar als achteraf bleek dat de vader van het kind tijdens het conceptietijdvlak getrouwd was, kon de voogdij nietig worden verklaard. In geval de vader, voorafgaand aan een vaderschapsprocedure, het kind alsnog zou erkennen, kreeg hij ook de mogelijkheid de voogdij op te eisen. Het kind zou dan opgenomen worden in het gezin van de vader en de ongehuwde moeder kon nergens aanspraak op maken. Het is dan ook logisch dat de U.V.O.M. reageerde met: 'De gevolgen van dit arrest worden in kringen van de maatschappelijke werkers op het gebied van de ongehuwde moederzorg zeer betreurd.'¹¹⁰ Hier moet echter wel bij vermeld worden dat de U.V.O.M. in een van de latere bestuursvergaderingen van 1944 vermeldde dat de gevolgen van deze uitspraak niet zo ernstig in praktijk bleken als verwacht.¹¹¹ De meeste verwekkers hadden eerder de neiging van hun verantwoordelijkheid af te zien dan verantwoordelijkheid te nemen.

Tijdens het vierde oorlogsjaar waren er weinig nieuwe wettelijke regelingen, verordeningen of rechterlijke uitspraken. Wel heeft het Ministerie van Sociale Zaken begin '44 een uitzonderlijk besluit genomen, namelijk dat het personeel van instellingen van weldadigheid of maatschappelijk nut onder een verplichte ziekenfondsregeling werden gebracht. Dit gold ook voor het personeel van vrijwel alle U.V.O.M.-instellingen. De premie bedroeg 4% van het salaris, waarvan de helft door de werkgever werd betaald. In principe is de invoering van een dergelijke regeling niet uitzonderlijk, maar gezien de omstandigheden waar de ongehuwde moederzorg op dat moment mee kampte is dit opmerkelijk te noemen.¹¹² Hierbij hoeft alleen maar aan de Hongerwinter van 1944 te worden gedacht.

In het laatste oorlogsjaar werden er geen nieuwe wettelijke regelingen of verordeningen doorgevoerd die gevolgen hadden voor de ongehuwde moederzorg. Wel werd eind '45 door een rechterlijke uitspraak het arrest van 1943 op het gebied van de erkenning van overspelige kinderen nietig verklaard. Dit betekende een overwinning voor de U.V.O.M., want ze kon nu de ongehuwde moeder zonder bezwaar adviseren haar kind te erkennen, ook al was een gehuwde man de vader. Het voogdijschap ging in principe altijd eerst naar de moeder.

¹⁰⁹ Ibidem, 19-3-1943

¹¹⁰ Ibidem, 18-1-1944.

¹¹¹ Ibidem, 23-5-1944.

¹¹² Ibidem, 8-11-1945.

2.5 Het afstandvraagstuk

Aangezien in Nederland een goed georganiseerde zorg voor de ongehuwde moeder en haar kind bestaat, is het de taak van hun allen, die in hun werkkring met de ongehuwde moeder of een kind in contact komen, de behartiging harer belangen over te dragen.¹¹³

De voorzitter van de landelijke overkoepelende organisatie voor ongehuwde moeders (de F.I.O.M.), mr. M.L. Sark, schreef het bovenstaande in 1941 in een lange brief gericht aan alle instellingen voor ongehuwde moederzorg, zo ook aan de U.V.O.M. In deze brief wilde hij benadrukken dat de ongehuwde moederzorg haar principes niet moest laten varen, ook niet wanneer er moeilijke tijden in het vooruitzicht lagen. Volgens Sark bleven de instellingen bestaan, omdat ze zich altijd aangetrokken voelden tot het lot van de ongehuwde moeder. Hierdoor was het van uiterst belang dat de band tussen moeder en kind behouden werd en het afstand doen zoveel mogelijk werd bestreden. Ook in de archieven van de U.V.O.M. komt in elke bestuursvergadering het afstandvraagstuk ter sprake. Om het afstandvraagstuk beter te kunnen begrijpen, is het van belang de achterliggende gedachte voor het bij elkaar houden van moeder en kind uiteen te zetten.

Ten eerste werd het argument aangevoerd dat het voor de geestelijke en lichamelijke toestand van een kind beter was om door de biologische moeder opgevoed te worden: 'De natuurlijke verzorgster kan niemand volledig vervangen'¹¹⁴. Om de moedervoeding te bevorderen en de moeder aan het kind te binden, gold in de ongehuwde moederzorg de regel dat de moeder na de bevalling minstens drie maanden haar kind moest verzorgen. Alle U.V.O.M.-instellingen eisten dan ook bij het opnemen van aanstaande ongehuwde moeders dat ze minstens drie maanden bij de inrichting zouden verblijven. Kinderen die jonger dan drie maanden waren werden niet zonder hun moeder opgenomen in een tehuis, zodat de moeder als het ware gedwongen werd om de eerste drie maanden voor haar kind te zorgen. Deze eis was niet ingegeven door ideologische overwegingen of sentiment, maar eerder vanwege de ervaring van de U.V.O.M. dat een moeder drie maanden tijd nodig heeft zich aan het kind te hechten.

Een andere achterliggende reden voor de drie-maandenregel was dat de aanstaande moeder uit haar natuurlijke omgeving moest worden gehaald om niet beïnvloedbaar te zijn. 'Veel aanstaande moeders verklaren, nadat haar zwangerschap is vastgesteld, dat zij niet voor het kind kunnen en willen zorgen, dat zij niet gebonden willen zijn haar geheele leven te werken voor een

¹¹³ Ibidem, doos 403, correspondentie M.L. Sark aan de U.V.O.M. 8-9-1943.

¹¹⁴ Ibidem, correspondentie U.V.O.M. aan de Telegraaf redactie 3-6-1941.

kind dat zij niet hebben gewenst.¹¹⁵ In geval de aanstaande moeder nog contact met de verwekker had, leerde de ervaring dat hij haar vaak aanspoorde om tot abortus over te gaan. De voornaamste oorzaak voor aanstaande moeders om afstand te doen was de druk van haar eigen familie. Vaak waren de ouders bang voor de schande in hun omgeving, voor de financiële lasten en voor de vermindering van de huwelijkskansen van hun dochter.

Vanuit de ongehuwde moederzorg heerste de opvatting dat elke vrouw een natuurlijke afkeer had van de gedachte na de bevalling van het kind te moeten scheiden. Alleen vanwege rationele en financiële overwegingen konden de ongehuwde aanstaande moeders tijdens de zwangerschap langzamerhand wennen aan het idee dat afstand toch de verstandigste optie zou zijn. De houding van de behandelende arts van de aanstaande moeder werd daarom door de ongehuwde moederzorg zeer belangrijk geacht. In praktijk bleek een arts die bij een meisje een zwangerschap had geconstateerd, vaak ook de vraag te moeten stellen wat er met het kind moest gebeuren. De taak van de arts was volgens de ongehuwde moederzorg de moeder te wijzen op de noodzakelijkheid dat een kind door de eigen moeder gevoed en verzorgd moest worden. ‘Hij zal haar (de moeder van de ongehuwde moeder) hebben te overtuigen van het recht van dit kind op moederliefde en van het recht van haar dochter, om nu zij eenmaal een kind het leven zal schenken, ook voor dit kind te zorgen[.] dat waar de natuur haar een kind heeft geschonken, zij verplicht is naar haar beste krachten voor het kind te zorgen.’¹¹⁶

Het argument van de natuurlijke moederplicht kan geïnterpreteerd worden als gebaseerd op religieuze overtuiging. De natuur, er van uitgaande dat hiermee aan God werd gerefereerd, had de moeder een kind geschonken. In die zin was het een roep op haar moraal dit ‘geschenk’ naar behoren te verzorgen. Aan de andere kant valt hier tegenin te brengen dat de ongehuwde moederzorg het belang van de moeder voorop stelde. Door haar onwetendheid beging ze de fout om seksuele contacten te hebben. Dit betekende echter niet dat ze daardoor als onzedelijk of slecht kon worden gezien. Tijdens de zwangerschap werd de aanstaande ongehuwde moeder heen en weer geslingerd tussen angst, onzekerheid en de vrees van haar toestand door de omgeving. Een logisch gevolg was dan ook dat zij niet anders dan met angst en afschuw aan de bevalling en aan haar kind kon denken. Het was de taak van de ongehuwde moederzorg om zoveel mogelijk begrip te tonen voor de moeilijkheid van haar situatie en haar de rust te geven om zich op het moederschap te bezinnen. Een voorbeeld dat vaak in de notulen van de algemene bestuursvergaderingen naar voren werd gehaald, was:

¹¹⁵ Ibidem, correspondentie M.L. Sark aan de U.V.O.M. 8-9-1943.

¹¹⁶ Ibidem.

Wie gezien heeft, hoe een meisje met de grootste positiviteit vóór de bevalling verklaarde, dat zij het kind niet wilde zien, dat zij het onmiddellijk wilde afstaan en dat zij reeds alle maatregelen had getroffen om het een blijvend tehuis te verzekeren, terwijl zij drie dagen na de bevalling met dezelfde positiviteit verklaarde, dat zij er niet aan dacht het kind weg te geven en dat de pleegouders maar moesten zien dat zij een ander kind kregen, dat zij bereid was alle moeilijkheden te trotseren met haar kind wel een weg zou vinden, dat de natuur spreekt, dat de natuurlijke banden zoo sterk zijn, dat menselijke redeneringen hier geen vat op hebben. Hij zal de conclusie moeten trekken, dat men de vrouw, die ongehuwde moeder wordt, de rust moet laten om zelf haar weg te bepalen en bij het vinden van dien weg behulpzaam moest zijn.¹¹⁷

Uit dit citaat blijkt niet alleen de taak die de ongehuwde moederzorg op zich genomen had. Belangrijker nog is dat hiermee het bestaansrecht van al haar instellingen als een noodzakelijk en essentieel onderdeel van de sociale zorg werd geacht.

Naast het belang van de ongehuwde moeder en haar kind streden de instellingen voor ongehuwde moederzorg tegen de verslapping van het ‘verantwoordelijkheidsbesef’ in de samenleving. In de U.V.O.M. bestuursvergadering van 5 juni 1941 werd een geval besproken van een keurig meisje waar de Amsterdamse organisatie een aantal jaar eerder mee te maken had gekregen.¹¹⁸ Tot grote teleurstelling van de U.V.O.M besloot het meisje, weliswaar onder grote druk van haar moeder, zich tot een arts te wenden die haar kon helpen in contact te komen met pleegouders. De arts plaatste een advertentie in het blad voor Sociale Geneeskunde en daarmee was de kwestie afgewikkeld. Om problemen in de toekomst te voorkomen deelde hij de pleegouders van het kind na een half jaar mede dat de biologische moeder was gestorven en ze er geen last meer van hoefden te hebben. Tegen het meisje zei de arts het tegenovergestelde, namelijk dat haar kind was overleden en dat ook zij zich er niet meer druk over hoefde te maken. Tot overmaat van ramp bleek dit zelfde ‘keurige’ meisje na drie jaar weer zwanger te zijn. Aangezien zij de eerste keer direct zo goed geadviseerd en geholpen was, schroomde zij niet ook de tweede keer te kiezen voor de makkelijke weg van afstand: ‘De praktijk toont ons aan, dat zeer veel ongehuwde moeders, die op gemakkelijke wijze over de zorg voor haar kind zijn verlost eenige jaren later opnieuw moeder worden. In het belang van de gemeenschap moeten dus allen, die met haar in contact komen, samenwerken om haar op haar plichten te wijzen.’¹¹⁹

Toch waren er ook uitzonderingsgevallen waarin de U.V.O.M. wel de voorkeur aan afstand gaf. Zo werd bijvoorbeeld in de bestuursvergadering van 9 mei 1944 een geval besproken van een prostituee die haar kind had afgestaan aan een nette kinderloze familie.¹²⁰ Volgens de

¹¹⁷ Ibidem, correspondentie M.L. Sark aan de U.V.O.M. 8-9-1943.

¹¹⁸ Ibidem, doos 48, bestuursvergadering 5-6-1941.

¹¹⁹ Ibidem, bestuursvergadering 5-6-1941.

¹²⁰ Ibidem, 9-5-1944.

U.V.O.M. verzorgden de pleegouders de baby niet alleen liefdevol, maar tegelijkertijd gaven zij de biologische moeder een aantal maanden een uitkering. Toen de uitkering ophield en zij niet meer van de pleegouders kon meeprofiteren eiste de prostituee haar kind op. Door het U.V.O.M.-bestuur werd besloten geen medewerking aan deze terugvordering te verlenen. ‘Terugkeer van het kind bij deze moeder zou uit het oogpunt van de kinderbescherming ongewenst zijn en zelfs voor de Voogdijraad in aanmerking kunnen komen voor ingrijpen.’¹²¹ Aan de hand van deze uitspraak zou gesteld kunnen worden dat de U.V.O.M. een grens trok tussen het helpen van een in hun ogen ontwetend meisje en een prostituee. Het meisje kon nog van haar fout leren, terwijl het bij een prostituee een ‘bewuste’ keus was zich onzedelijk te gedragen.

In sommige situaties werd het door de U.V.O.M. zeer begrijpelijk gevonden dat een moeder afstand wilde doen van haar kind. Een voorbeeld hiervan blijkt uit de notulen van de bestuursvergadering op 8 november 1945, waar een geval werd besproken van een meisje dat door een Duitse militair was verkracht. Het meisje, dat na de verkrachting zwanger bleek te zijn, wilde het voor haar ouders geheim houden. Wel nam ze haar verloofde in vertrouwen en werd er besloten het kind af te staan. De bevalling vond plaats in een van de Amsterdamse ziekenhuizen, waarna het kind werd opgenomen in een van de U.V.O.M. instellingen om te voorkomen dat het kind bij ongeschikte ouders werd geplaatst. De moeder keerde terug naar haar woonplaats en gaf na drie maanden te kennen het zeker af te willen staan. ‘Zij had het met afkeer verwacht, kon er niet van houden en wilde het bij haar huwelijk niet in haar gezin opnemen, doch het zo spoedig mogelijk afstaan.’¹²² De U.V.O.M. oordeelde over dit geval dat: ‘Onder deze omstandigheden achten wij het inderdaad verantwoord tot blijvende plaatsing van het kind bij pleegouders mede te werken.’¹²³

Ten slotte was er een enkel geval waar de U.V.O.M. wel een kind voor eventuele pleegouders had, maar niemand die het op mocht nemen omdat het tot de ‘biologische onvolwaardige’ categorie behoorde. Een geval hiervan werd in de U.V.O.M.-vergadering van 22 januari 1943 besproken.¹²⁴ ‘Biologisch volwaardig en biologisch onvolwaardig – met deze begrippen moesten wij werken bij de plaatsing van een 6-jarig negerkindje. Na ontslag uit het Janna Kinderhuis wegens het bereiken van de 6-jarigen leeftijd, werd opnemingsvraag in het internaat voor schoolgaande kinderen bij de vereniging ‘Hulp voor Onbehuisden’. Opnemingsvraag werd geweigerd, volgens de informatie bij den hoofddirecteur van dezer vereniging zou het de bedoeling zijn om in de toekomst de biologisch volwaardige kinderen te doen verzorgen in genoemd internaat en de biologisch onvolwaardige op te nemen in het tehuis in de

¹²¹ Ibidem.

¹²² Ibidem, 8-11-1945.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem, 22-1-1943.

Roggeveenstraat.¹²⁵ Uiteindelijk besloot de Amsterdamse organisatie zich te schikken in de voorschriften van biologisch volwaardig en biologisch onvolwaardig. Er kan uit latere gegevens niet worden opgemaakt of de U.V.O.M. zich hier niet tegen verzette vanuit bureaucratische overwegingen of dat ze niet anders konden.

Het dilemma rondom het afstandvraagstuk bleef dus sterk aanwezig tijdens de oorlogsjaren. Zeker in een periode waar men zelf amper het hoofd boven water kon houden, kon een ongehuwde moeder eerder de neiging hebben om voor de makkelijkere weg van afstand te kiezen. Zoals in de inleiding al is beschreven werd in 1940, vlak voor de oorlog uitbrak, door de F.I.O.M. de Commissie tot Centralisatie inzake Afstand van Kinderen opgericht. De reden voor de oprichting van deze commissie was dat de landelijke organisatie voor ongehuwde moederzorg net als de Amsterdamse organisatie telkens weer te maken kreeg met kinderen van ongehuwde moeders die voor onbepaalde tijd bij pleegouders werden geplaatst, zonder dat er aan beide kanten een goede overeenkomst was gesloten. Volgens de F.I.O.M. was het in veel gevallen niet nodig geweest de moeder van haar kind te scheiden. Daarnaast bestond er een grote kans op een teleurstelling voor zowel de ongehuwde moeder als haar kind. Wanneer een kind eenmaal was afgestaan aan pleegouders moest de biologische moeder aan veel, vaak financiële eisen voldoen als ze haar kind wilde terugvorderen. Maar ook voor de pleegouders was er een blijvende onzekerheid, want de biologische moeder kon immers elk moment op de stoep staan om haar kind op te halen. De F.I.O.M was van mening dat er meer toezicht moest komen op dit soort problemen.

Een ander streven van de Commissie tot Centralisatie inzake Afstand van Kinderen¹²⁶ was het tegengaan van illegale afstand van een kind aan pleegouders door bemiddeling van familieleden, kennissen, geestelijken, doktoren of advocaten. Zelfs wanneer de plaatsing van een kind bij pleegouders zeer gewenst was, mocht dit volgens de F.I.O.M. niet zelfstandig en gedecentraliseerd gebeuren.

In het bestuur van de C.C.A.K. zat onder andere Mr. J. Donner, oud-minister van Justitie en bestuurslid van de Nederlandsche Middennachtzendingsvereniging, mevrouw J.C. Asman, arts, Mr. J. Overwater, kinderrechtser en ten slotte mr. S.L. Sark, secretaris van de F.I.O.M. Er was voor deze samenstelling gekozen omdat ieder persoon een bepaalde invloedssfeer vertegenwoordigde. De taak van het bestuur was het regelen van concrete gevallen en het geven van voorlichting en advies aan particulieren, instellingen en rechterlijke organen. Opvallend genoeg was er op dat moment geen bestuurslid van de Amsterdamse organisatie in de C.C.A.K. vertegenwoordigd, wat wel voor de hand had gelegen. De U.V.O.M. vertegenwoordigde namelijk

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Verder afgekort als C.C.A.K.

niet alleen alle Amsterdamse verenigingen voor ongehuwde moederzorg, maar ook het aantal ongehuwde moeders dat met een van de U.V.O.M.-instellingen in aanraking kwam was veruit het hoogste van heel Nederland.

Voorheen hadden alle verenigingen voor ongehuwde moederzorg en voogdijraden de gewoonte om in veel gevallen waar scheiding van moeder en kind waarschijnlijk de aangewezen weg zou zijn, eerst het advies van de landelijk organisatie in te winnen alvorens een definitief besluit te nemen. Met de invoering van de C.C.A.K. werd deze taak van de landelijke organisatie overgenomen. Uit het U.V.O.M.-archief blijkt echter dat er voor Amsterdamse kinderen een aparte regeling was, namelijk de door de U.V.O.M. gevormde Plaatsings- en Advies Commissie. Aan de hand van het bronmateriaal wordt niet duidelijk wat de achterliggende reden van de Amsterdamse organisatie was om zich niet bij de C.C.A.K. te voegen. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het in de praktijk lastig was zich voor elk geval tot de C.C.A.K., toentertijd gevestigd in Den Haag, te wenden. In principe vervulde de U.V.O.M. dezelfde taken als de F.I.O.M.; de een op lokaal niveau en de ander op nationaal niveau.

Het feit dat de Amsterdamse organisatie met betrekking tot bemiddeling in afstandzaken weinig te maken kreeg met de C.C.A.K. en de F.I.O.M., betekende niet dat er geen samenwerking bestond. Dit werd bijvoorbeeld duidelijk in een brief van 11 februari 1943, waarin de C.C.A.K. aan de Amsterdamse organisatie liet weten een onderzoek te hebben ingesteld naar een pleeggezin te Bussum.¹²⁷ Volgens de U.V.O.M., die zich al eerder met de zaak had beziggehouden, waren de pleegouders niet in staat het kind van een ongehuwde moeder die in een van de U.V.O.M. tehuizen verbleef, op te voeden.

Als een soort *second opinion* probeerde de Amsterdamse organisatie bij de C.C.A.K. na te gaan of deze vermoedens juist waren. De landelijke afstandcommissie kwam echter tot de conclusie dat er geen redenen waren om de afstand ongedaan te maken. 'Hoewel U ons indertijd mededeelde het gezin K. niet in Uw pleegouderregister te noteren, omdat de vrouw zenuwpatiënte was, is bij ons onderzoek gebleken, dat de zenuwachtigheid der vrouw geenszins van dien aard is, dat zij daardoor als opvoedster niet geschikt is te achten.'¹²⁸ Hieruit blijkt wel dat het C.C.A.K. een hoger orgaan was dan de Plaatsing- en Advies Commissie van de U.V.O.M..

Ook in de strijd tegen advertenties in dagbladen en kranten waar kinderen werden aangeboden of gevraagd vond er tijdens de oorlogsjaren herhaaldelijk contact tussen de U.V.O.M., C.C.A.K. en de F.I.O.M. plaats. Een voorbeeld hiervan is de correspondentie tussen de Amsterdamse en de landelijke organisatie over de plaatsing van advertenties door Amsterdamse kranten als *De Telegraaf* en *Het nieuws van de dag*. In een brief van 13 mei 1941

¹²⁷ Ibidem, doos 403, correspondentie van de C.C.A.K. aan de U.V.O.M. 11-2-1943.

¹²⁸ Ibidem, correspondentie van de C.C.A.K. aan de U.V.O.M. 11-2-1943

schreef de landelijke organisatie aan de Amsterdamse organisatie dat ze meer aandacht moesten besteden aan het bestrijden van advertenties: ‘Namens het bestuur van de F.I.O.M. richt ik tot U het verzoek overleg te plegen met de Directie van de Telegraaf teneinde een einde te maken aan deze ongewenste methode. Mogelijk kan de U.V.O.M voorkomen, hetzij de stellers naar Uw bureau verwezen worden alvorens opname der advertenties plaatsvindt.’¹²⁹

De Amsterdamse organisatie volgde het verzoek van de F.I.O.M. op en schreef de redactie van *De Telegraaf* een brief.¹³⁰ Opvallend aan deze brief is dat de U.V.O.M. op zeer gematigde toon probeerde de krant op andere gedachten te brengen. Wellicht was de Amsterdamse organisatie zich ervan bewust dat het niet zou helpen de krant te veroordelen. ‘Nu is het niet onze bedoeling U voor te stellen, dat U nooit een advertentie zult plaatsen, maar wij zouden U wel willen voorstellen, dat U ons met de ongehuwde moeder in contact brengt alvorens U de advertentie plaatst.’¹³¹ Hoewel de U.V.O.M. alleen al in het jaar 1941 meer dan 15 brieven aan redacties van kranten stuurde, leverde dit weinig resultaat op. Door de kranten werd als argument aangevoerd dat ze niet altijd een goed zicht hadden op de inhoud van advertenties en dat het een onmogelijke opgave was dit wel te doen. Uit het jaarverslag van 1943 blijkt dat de U.V.O.M. een aantal keer overleg had gehad met de grotere dagbladen, maar dit mocht niet baten: ‘De advertenties vormen ondanks veelvuldig overleg een bron van veel teleurstelling, hoewel door papierschaarschte verminderd, nog niet geheel verdwenen.’¹³²

Een enkele keer boekte de Amsterdamse organisatie wel succes met het tegengaan van advertenties in dagbladen. Het *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde* was al eerder bekend bij de F.I.O.M. en de U.V.O.M. om het plaatsen van advertenties. Toen in het eerste halfjaar van 1943 maar liefst 30 advertenties werden geplaatst was de maat vol. Een van de advertenties in het tijdschrift luidde als volgt: ‘Arts vraagt voor jong beschaafd kinderloos echtpaar een baby om geheel te adopteren. Voorwaarden zijn, dat de moeder geheel onbekend zal blijven met de pleegouders, en dat de herkomst van de baby eenige garantie biedt, dat deze niet erfelijk belast is. Voor een zorgvuldige verpleging en opvoeding van het kind kan worden ingestaan.’¹³³ Het werd door de U.V.O.M. als zeer zorgelijk beschouwd dat artsen zich als bemiddelaar opwierpen. Hierdoor kregen mensen het idee dat het afstand doen een geaccepteerde en vooral een betrouwbare aangelegenheid was. Daarnaast vond de U.V.O.M. het zeer onethisch dat kinderen als koopwaar werden gepresenteerd, met nog eens voorwaarden ook.

¹²⁹ Ibidem, correspondentie van de F.I.O.M aan de U.V.O.M. 13-5-1941.

¹³⁰ Ibidem, correspondentie van de U.V.O.M. aan de redactie van *De Telegraaf* 3-6-1941.

¹³¹ Ibidem.

¹³² Ibidem, doos 134, jaarverslag 1943.

¹³³ Ibidem, doos 403, correspondentie van de Armenraad aan de U.V.O.M. 24-9-1943.

Na verscheidene brieven van zowel de U.V.O.M. als de F.I.O.M. aan het *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde* werd er op 26 februari 1944 eindelijk gereageerd.¹³⁴ In deze brief schreef de redactie aan de U.V.O.M. dat ze wel degelijk op de hoogte waren van het feit dat bemiddeling inzake afstand vaak in een teleurstelling uitmondde. De reden waarom het tijdschrift voor Sociale Geneeskunde nog steeds advertenties plaatste was dat de artsen zich alleen bezig hielden met de ‘individuele noden’¹³⁵ en niet op de hoogte waren van maatschappelijke instanties zoals de U.V.O.M.. Het tijdschrift was bereid de advertenties stop te zetten, waarop de ongehuwde moederzorg zeer positief reageerde. Helaas duurde de bereidheid niet lang, want eind ’44 werden er weer talloze advertenties in het tijdschrift gesignaleerd.

Uiteindelijk werd de kwestie rondom afstand er tijdens de oorlog niet makkelijker op. Hoewel de U.V.O.M. probeerde het afstand doen en advertenties tegen te gaan, bleek zij ook onderhevig aan de tijdsomstandigheden. Het afstandvraagstuk was nog lang niet opgelost, er was nog een hele weg te gaan.

¹³⁴ Ibidem, correspondentie van *Het Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde* aan de U.V.O.M., 26-2-1944.

¹³⁵ Ibidem.

2.7 Conclusie

Uit het archiefonderzoek blijkt dat de U.V.O.M. in de periode 1941-1945 voor een groot deel van haar werkzaamheden afhankelijk was van het subsidiegeld van de Gemeente Amsterdam. De afname van het particulier initiatief had zich in dit opzicht al voor de oorlog voltrokken, want alle aangesloten verenigingen waren afhankelijk van de U.V.O.M. en de U.V.O.M. op haar beurt weer van de Gemeente Amsterdam. In feite was de U.V.O.M. qua organisatiestructuur een voorloper op andere maatschappelijke organisaties, want uit het vorige hoofdstuk blijkt dat de meeste overkoepelende organisaties pas na de oorlog werden opgericht. Het personeel van de aangesloten U.V.O.M.-instellingen werkte wel vaak op vrijwillige basis, maar dit was vooral veroorzaakt door het feit dat er niet genoeg geld was om het salaris uit te betalen.

De Amsterdamse organisatie was in geldelijk opzicht niet afhankelijk van de F.I.O.M., maar wat betreft het uitvoeren van haar werk wel. Dit werd vooral duidelijk in het afstandvraagstuk. De landelijke organisatie had als gouden regel dat moeder en kind bij elkaar hoorden te blijven en dat afstand uit den boze was. Hoewel de U.V.O.M. deze opvatting deelde, werd zij regelmatig door de landelijke organisatie aangespoord harder op te treden tegen advertenties. Alleen al kijkend naar de brief die de F.I.O.M. voorzitter aan de Amsterdamse organisatie schreef, werd duidelijk dat de regels die de landelijke organisatie voorschreef ook uitgevoerd moesten worden. Juist door de bemoeienis van de landelijke organisatie bleef, was er nog geen sprake van een 'professionalisering'. De Amsterdamse organisatie leunde qua personeel nog zwaar op vrijwilligers. Daarnaast waren de tijdsomstandigheden er ook niet naar, het belang om de oorlog door te komen stond immers voorop.

In tegenstelling tot wat er in het eerste hoofdstuk is geschreven met betrekking tot de verontrusting over morele verwildering tijdens de bevrijding, blijkt uit het archiefonderzoek dat er binnen de U.V.O.M. kring al tijdens de oorlogsjaren bezorgdheid heerste over het onzedelijke gedrag van jonge meisjes. Het feit dat de Amsterdamse organisatie zelf petitie bij de overheid indiende om strengere regels op het uitgaansverbod in te laten gaan, getuigen hiervan. Dit betekende echter niet dat er anders over de ongehuwde moeder werd gedacht. De bezorgdheid van de U.V.O.M. tijdens de oorlog komt aan de hand van de correspondentie niet veroordelend over, ze probeerden eerder de meisjes te beschermen.

De U.V.O.M. werd in de periode 1941-1945 niet belemmerd in haar werk door de verzuiling. In het eerste hoofdstuk is beschreven dat de ontwikkeling van de sociale zorg in hoge mate bepaald werd door de verzuilde achtergrond van het werk. Ook bij de U.V.O.M. was er een onderscheid tussen de aangesloten instellingen op basis van de verzuiling en het soort werk dat

verricht werd. In dit opzicht heeft de U.V.O.M. altijd een merkwaardige positie ingenomen, zeker in de periode 1941-1945. Ten eerste specialiseerde de U.V.O.M. zich niet in één soort werk, want naast het verzorgen van ongehuwde moeders hield de U.V.O.M. zich ook bezig met het tegengaan van bijvoorbeeld onzedelijk gedrag onder jonge vrouwen. Ten tweede stond neutraliteit hoog in vaandel. De U.V.O.M. bestuursleden waren, ondanks dat ze zelf ook lid van een bepaalde zuil waren, in staat om gezamenlijk alle aangesloten verenigingen aan te sturen. Aan de hand van de notulen van bestuursvergaderingen, jaarverslagen en correspondentie kan niet opgemaakt worden dat de U.V.O.M. een onderscheid maakte tussen de religieuze of ideologische achtergrond van de ongehuwde moeders met wie ze te maken kreeg. De houding van de U.V.O.M. ten aanzien van het afstandvraagstuk toont wel een christelijke geloofsovertuiging. Dit is in principe ook logisch, want haar opvatting dat moeder en kind bijeen hoorden te blijven kon slechts verdedigd worden door het argument dat ‘de natuur’ de moeder een kind had gegeven. Daarnaast blijkt ook uit dit hoofdstuk dat de ongehuwde moeders uit een grote verscheidenheid van religieuze milieus afkomstig waren. Het feit dat de U.V.O.M. probeerde de samenwerking tussen instellingen te bevorderen, getuigt van het feit dat de Amsterdamse organisatie tijdens de bezetting geen bepaald standpunt innam.

Hoofdstuk 3 De U.V.O.M. in wederopbouw

3.1 Verschuivende opvattingen

Met de bevrijding van Nederland was er voor de U.V.O.M. een nieuw tijdperk aangebroken. In 1946 was de levensstandaard langzaam verbeterd; de ongehuwde moeders konden met behulp van de Amsterdamse instellingen voor ongehuwde moederzorg in hun primaire levensbehoeften voorzien. Tegelijkertijd ontstond er grote ophef over de morele verwildering van meisjes in de grote stad. De maatschappelijke aandacht voor het ongehuwde moederschap was nog nooit zo groot geweest, en zeker niet in positieve zin. Ook binnen de U.V.O.M.-kring werd steeds meer nagedacht over welke positie de ongehuwde moeder in de samenleving behoorde te hebben en of deze wellicht bijgesteld diende te worden.

Vanaf de jaren vijftig ontstond er een verschuiving in de manier waarop de U.V.O.M. tegen het ongehuwde moederschap aankeek. Ze probeerde de ongehuwde moeder veel meer vanuit een psychologisch oogpunt te benaderen. Steeds vaker, met name vanaf 1949, werd er in de jaarverslagen en bestuursvergaderingen termen als *'efficiency'* en *'social case work'* gebruikt. Het *social case work*, ofwel maatschappelijk werk was gegrond op de psychologie als wetenschap en op onderlinge relaties. Hiermee moest men in de ongehuwde moederzorg een beter inzicht krijgen in de psychologische factoren, zoals bijvoorbeeld het 'onbewuste' dat van invloed zou zijn op het denken, voelen en handelen van de ongehuwde moeder. Volgens de U.V.O.M. bestond er in Nederland de gewoonte emoties te verbergen en te verdringen, in het bijzonder de negatieve gevoelens.¹³⁶ Agressieve gevoelens van ongehuwde moeders werden bij voorkeur genegeerd en er werd niet op ingegaan door het personeel in de ongehuwde moederzorg. Vanuit de nieuwe 'psychologische' benaderingswijze moest er in de eerste plaats rekening gehouden worden met de gevoelens van anderen. Dit betekende dat de eigen maatstaven van de maatschappelijk werker niet aan de ongehuwde moeder mochten worden opgedrongen. Het maatschappelijk werk was niet alleen een kwestie van techniek. Er zat mede een irrationeel en scheppend element in: er ontstond behoefte aan gedegen psychologische kennis en professionalisering van de ongehuwde moederzorg.

¹³⁶ IIAV, U.V.O.M., doos 134, jaarverslag 1951.

Om een beter inzicht te krijgen in het ‘probleem’ van de ongehuwde moeder moest men haar sociale achtergrond kennen. Geregeld werden er tijdens U.V.O.M.-vergaderingen lezingen gehouden, films vertoond of les gegeven. Dit werd het meeste merkbaar bij het afstandvraagstuk, waarin de U.V.O.M. een eigen koers ging varen. In dit hoofdstuk zal daarom uiteengezet worden hoe de U.V.O.M. zich in de naoorlogse periode steeds meer losmaakte van de F.I.O.M.

3.2 De U.V.O.M.- instellingen

In de U.V.O.M.-rede van 27 november 1951 ter ere van haar dertigjarig bestaan werd het Amsterdamse stelsel van ongehuwde moederzorg vergeleken met een groot herenhuis.¹³⁷ Dit huis werd bewoond door negen verschillende instellingen die zich op een of andere manier bezighielden met de verzorging van de ongehuwde moeder en buitenechtelijke kinderen. Een belangrijk kenmerk van dit huis was dat elke instelling geheel zelfstandig te werk ging. Ze beschikte over haar eigen geldmiddelen, haar personeelspolitiek en het al dan niet aannemen van moeders en kinderen. Het hooggehouden principe van zelfstandigheid van de U.V.O.M.-instellingen, betekende dat men vrijelijk alle kamers kon in- en uitgaan. Het was van belang dat iedereen zich in elke kamer op zijn gemak kon voelen.¹³⁸

De eerste verdieping werd bewoond door de drie grootste tehuizen voor ongehuwde moederzorg met alle een andere grondslag: de protestantse stichting Beth Palet, de katholieke St. Hubertusvereniging en het algemene tehuis Annette. Op de tweede verdieping kwamen de drie tehuizen die minder vrouwen en kinderen konden opnemen. Vervolgens op de derde verdieping de verenigingen die geen tehuis bezaten, maar zich indirect over de ongehuwde moeders bekommerden. De gevel stond de U.V.O.M.: ‘Ondanks de onderlinge verschillen in grootte, aantal en werkzaamheid der bewoners, vertoont de gevel van het gebouw een grote eenheid, reeds bij de oprichting daarin aangebracht.’¹³⁹

De nadruk op efficiënte samenwerking zonder verlies van zelfstandigheid komt na de oorlog veel sterker naar voren in vergelijking met de bezettingsperiode. Enerzijds is dit logisch, omdat de omstandigheden er tijdens de oorlog niet naar waren om bezig te zijn met een ‘effectieve’ samenwerking. Anderzijds is de manier van organisatorisch denken veranderd, want steeds vaker probeerde de U.V.O.M. de werkwijze van haar instellingen te analyseren en waar nodig te verbeteren.

¹³⁷ Ibidem, doos 424, rede mr. Plug ter ere van het 30-jarig bestaan, 27-11-1951.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem

Het financieringsvraagstuk bleef in de periode 1946-1956 een groot probleem. Na de Tweede Wereldoorlog waren de tehuizen van de U.V.O.M. in een vervallen staat. Daarbij kwam dat een vergroting van de capaciteit noodzakelijk werd geacht in verband met de te verwachten toeneming van het aantal onwettige geboorten in Amsterdam. Het ter beschikking gestelde bedrag van f 68.000,- van het Volksherstel Amsterdam aan de U.V.O.M. in 1945 werd gebruikt om de tehuizen uit te breiden. Daarnaast werden er verbeteringen gebracht in de toestand van meubilair, sanitair, beddengoed enzovoort. De jaarlijkse subsidie werd net als voor en tijdens de oorlog door de Gemeente Amsterdam verstrekt. Een verschil was wel dat er een veel strengere controle was op het subsidiegeld. Het geld mocht alleen aan Amsterdamse vrouwen en kinderen worden uitgekeerd. Wanneer een ongehuwde moeder slechts voor de bevalling en kraamtijd naar Amsterdam toekwam, kon zij geen subsidie krijgen. Ze kon zich wel wenden tot charitatieve instellingen of de Gemeente van haar eigen stad of dorp.¹⁴⁰

In tabel 2 is te zien dat het subsidiebedrag enorm was toegenomen in tien jaar, van f. 32.517,- naar maar liefst f. 179.643,-. Een belangrijke oorzaak voor deze stijging was ten eerste dat de kosten van het levensonderhoud waren gestegen. Ten tweede was het nodig om het salaris van het U.V.O.M. personeel te verhogen. Ten derde was er een verschuiving merkbaar van vrijwillige naar geschoolde krachten. Ten slotte maakte het U.V.O.M. meer gebruik van deskundigen voor het geven van adviezen aan het bestuur en de maatschappelijk werkers. Uiteindelijk werden alle instellingen volledig afhankelijk van het subsidiegeld van de Gemeente Amsterdam. Het particulier initiatief kon de U.V.O.M. immers niet van zulke bedragen voorzien.¹⁴¹

3.3 De 'onzedelijke' ongehuwde moeder?

'Ik behoef niet te zeggen, dat de U.V.O.M. elke toeneming van het aantal onwettige geboorten, zoals onder andere de laatste jaren van de bezetting en de eerste na de bevrijding, ernstig betreurt, maar nog zoveel jonge vrouwen blijven na zulk schokkend voorval geheel verstoken van begrijpende efficiënte hulp.'¹⁴²

Ongehuwde moeders hadden het in de naoorlogse periode niet makkelijk, zij waren namelijk het bewijs dat de veel vrouwen hun goede christelijke normen en waarden links lieten liggen en met

¹⁴⁰ Ibidem, doos 134, jaarverslag 1946.

¹⁴¹ Ibidem, doos 375, lezing P.G. Prins 'Overwegingen bij de bouw van een ideaal tehuis voor ongehuwde moeders', 13-4-1954.

¹⁴² Ibidem.

de eerste beste Canadese militair in zee gingen. De statistische gegevens laten echter zien dat de maatschappelijke verontrusting over de vrouwelijke verwildering nogal overtrokken was. Uit tabel 1 wordt duidelijk dat het aantal Amsterdamse ongehuwde moeders in 1946 weliswaar toenam in vergelijking met 1945, maar tegelijkertijd nam het percentage ten opzichte van het aantal wettige geboorten zelfs af: in 1945 was maar liefst 6,5% van de totaal aantal geboorten ‘onwettig’, terwijl dit percentage in 1946 was gedaald tot 4,6 %. Dit betekent dus dat er vooral onder getrouwde vrouwen een geboortegolf plaatsvond en niet bij ongehuwde vrouwen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat er in de ‘euforie’ van de bevrijding eerder getrouwd werd of wellicht dat meisjes sneller toestemming van hun ouders kregen om te trouwen.

Toch was de stad Amsterdam wel een uitzondering. Ten eerste was het totaal aantal geboorten in Nederland in 1946 met 26,2 % toegenomen in vergelijking met 1945, terwijl dit percentage in Amsterdam op 45 % uitkwam. Ten tweede was maar 2,6 % van het totaal aantal geboorten in Nederland onwettig, terwijl dit percentage in Amsterdam 4,6 % was. Gemiddeld genomen daalde het aantal ongehuwde moeders in Amsterdam in de periode 1946-1956 aanzienlijk. Tijdens de oorlogsjaren kwam het neer op een gemiddelde van 6 %, terwijl dit in de naoorlogse periode naar 3,9 % daalde.

De leeftijd van de ongehuwde moeders bleef ook na de oorlog vrijwel constant, er vond een alleen een kleine verschuiving plaats in de leeftijdscategorie 20-24 jaar (tabel 3 a). Het gemiddelde percentage binnen deze leeftijdscategorie was tijdens de oorlog 42 % en in de periode 1946-1956 gedaald tot 32 %. Dit betekende echter niet dat het percentage in de leeftijdscategorie onder de 20 jaar toenam, deze verminderde zelfs met 2%. Er waren dus meer ‘oudere’ ongehuwde moeders bijgekomen. Tabel 4 kan deze veronderstelling bevestigen, want het gemiddelde percentage moeders dat haar eerste kind kreeg daalde van 81% naar 63 %. Ook het aantal gescheiden vrouwen nam aanzienlijk toe, waardoor ook een verband kan worden gelegd met de verschuiving qua leeftijd (tabel 5). Bij de gehuwde moeders is er bijna geen verschil in leeftijd te zien (tabel 3 b).

Net als tijdens de bezetting waren veruit de meeste ongehuwde moeders in Nederland geboren (tabel 7). In de loop van de jaren vijftig nam het percentage van ongehuwde moeders dat in een van de Nederlandse kolonies was geboren steeds meer toe. Op zich is dit niet verwonderlijk, omdat er in die periode steeds meer mensen uit de kolonies – vooral uit Nederlandse Indië – naar Nederland terugkeerden.

De religieuze achtergrond van de ongehuwde moeders in Amsterdam bleef in de periode 1946-1956 vrijwel constant in vergelijking met de periode ervoor (tabel 6). Alleen het gemiddelde aantal ongehuwde moeders dat niet bij een kerkgenootschap aangesloten was, steeg van 33 %

naar 39 %. Dit weerspiegelt waarschijnlijk de voortschrijdende algemene ontkerkelijking. Hetzelfde geldt voor de beroepen, ook in deze samenstelling is weinig veranderd. Het gemiddelde percentage zonder beroep is iets omhoog gegaan en het gemiddelde percentage huishoudelijk werk omlaag.

Kortom, aan de hand van de statistische gegevens kunnen er geen grote veranderingen in de samenstelling en maatschappelijke achtergrond opgemaakt worden. Het jaar 1946 was weliswaar een uitschieter, maar dit ging in feite meer op voor de gehuwde moeders dan voor de ongehuwde moeders.

3.4 Wettelijke regelingen

In de naoorlogse periode heeft de U.V.O.M. veel aandacht gegeven aan de rechtspositie van de ongehuwde moeder en haar kind. Dit bleek ook nodig, want de ongehuwde moeder was het voorbeeld van het verval van de moraal en zedelijkheid. In het vorige hoofdstuk is de Ziektewet van 1941 behandeld. Tijdens de Duitse bezetting werden gehuwde en ongehuwde vrouwen gelijkgesteld ten aanzien van een uitkering bij zwangerschap en bevalling. In eerste instantie werd hier direct na de bevrijding geen wijziging in aangebracht. In november 1946 diende de heer Steinmetz in de Tweede Kamer echter een motie in waarin hij de Regering uitnodigde dit 'Duitse insluipsel' weg te nemen en in de hulpverlening aan ongehuwde moeders op andere wijze te voorzien. Er werd een aantal argumenten voor de motie gehanteerd. Ten eerste was de Ziektewet door de Duitsers gewijzigd. De wet moest eerst naar de vooroorlogse 'neutrale' staat worden teruggebracht voor er een wijziging kon worden aangebracht. Daarnaast was men van mening dat niet de overheid, maar het particulier initiatief te zorgen had voor steunverlening aan de ongehuwde moeder. Financieel, maar in het bijzonder moreel. Ten slotte werd het belachelijk gevonden dat de ongehuwde moeder door de ziektewet het recht zou verkrijgen op een uitkering. 'De overeenkomst waarop deze zou moeten steunen zou nietig zijn, omdat haar oorzaak in strijd is met goede zeden. (art. 1373 BW) Hoe kan men de financiële gevolgen van buitenechtelijk geslachtsverkeer maken tot een voorwerp van verzekering.'¹⁴³ Samenhangend met de goede zeden, stond de heiligheid van het huwelijk voorop. 'Anders gaan ongehuwde moeders de uitkering zien als een premie van Staatswege. Zoo komt men tot socialisatie van het gezin en tot het erkennen van moederschap voor iedere vrouw.'¹⁴⁴ Kortom, met de invoering van de motie Steinmetz wilde de overheid het signaal afgeven dat in geval zij iets voor de ongehuwde moeder

¹⁴³ IIAV, U.V.O.M., doos 48, bestuursvergadering 28-2-1947.

¹⁴⁴ A. Bouman, 'De motie Steinmetz. De ongehuwde moeder en de Ziektewet', *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 1(1947) 18-22.

zou doen, dit nimmer het karakter van een moederschapsverzekering zou kunnen zijn. Steun aan de ‘zondares’ diende alleen via een particuliere instelling te worden uitgekeerd.

Deze motie werd door de U.V.O.M. uiteraard niet goed ontvangen: ‘Wie wel eens van nabij de zorgen, dikwijls tot wanhoop stijgende, heeft bijgewoond van de ongetrouwde vrouw, die zonder kans op een huwelijk zwanger is geworden, zal zich wel wachten om aan die ellende iets toe te voegen. Tenzij men dan het beginsel voor alles laat gelden, ook voor de barmhartigheid en de liefde.’¹⁴⁵ In Amsterdam hadden alle verenigingen gemerkt hoe deze uitkering van 100% van het loon gedurende zes weken voor en zes weken na de bevalling en de eenmalige uitkering van f 55,- voor veel ongehuwde moeders een uitkomst betekende. Juist in het jaar 1946 kwam de U.V.O.M. meer dan ooit in aanraking met moeders die in ‘concupinaat’ leefden en niet tot het sluiten van een huwelijk konden overgaan, omdat haar man onvindbaar of vermoedelijk overleden was. De F.I.O.M. was niet zo fel gekant tegen het voorstel als de U.V.O.M..¹⁴⁶ Ze was het principieel wel met de motie Steinmetz eens, alleen vanwege het feit dat er geen alternatieve regeling was wilde ze graag de bestaande regeling behouden. De U.V.O.M. was zeer ontzet en teleurgesteld over de opvatting van de F.I.O.M. en besloot daarop zelf een petitie bij het ministerie van Sociale Zaken in te dienen in plaats van zich te scharen onder de landelijke organisatie. De eerste scheuren in de samenwerking tussen de F.I.O.M. en de U.V.O.M. werden merkbaar.

In 1947 diende de U.V.O.M. een petitie bij het ministerie van Sociale Zaken in waarin de argumenten die voor de motie Steinmetz pleitten werden weerlegd.¹⁴⁷ De U.V.O.M. was van mening dat de kwestie rondom de ziektewet een verwikkeling was van ethische, staatkundige, economische, maatschappelijke en psychologische vragen. Het was dan ook de vraag of dat wat het zwaarste woog, ook het zwaarste moest wegen. Dit was bij de motie Steinmetz niet het geval. Er moest meer nadruk worden gelegd op de psychologische factoren dan op de ethische factoren. Het argument dat de overheid de zedelijke moraal hoog te houden had werd niet begrepen: ‘alsof de overheid zich op het terrein der ethiek te begeven heeft’ en ‘welke wet bepaalt het al dan niet geoorloofd zijn van buitenechtelijk geslachtsverkeer?’¹⁴⁸ De U.V.O.M. probeerde voorop te stellen dat zij het huwelijk net zo heilig achtte als iedere andere christen, maar het was voor haar onbegrijpelijk dat de Ziektewet als plaats werd gezien waar men de voorschriften ter bescherming van het huwelijk kon vinden. De Ziektewet was onderdeel van een wet van Sociale Verzekering. Ooit was deze in het leven geroepen om de belangen van de economisch zwakkeren, de arbeid(sters) te behartigen tegenover de sterken. Het ging er dus niet om welk

¹⁴⁵ IIAV, U.V.O.M., doos 48, bestuursvergadering 23-1-1947.

¹⁴⁶ Ibidem, doos 134, jaarverslag 1946.

¹⁴⁷ Ibidem, doos 48, bestuursvergadering 13-5-1947.

¹⁴⁸ Ibidem.

zedelijk leven er werd geleid. Door op deze plek de ethiek erbij te halen, overschreed de overheid volgens de U.V.O.M. haar bevoegdheden.¹⁴⁹

Helaas mocht de inspanning van de U.V.O.M. niet baten. In feite probeerde ze zich te verzetten tegen een opvatting die niet alleen door de overheid werd gesteund, maar door de hele Nederlandse samenleving werd gedeeld. De U.V.O.M. was zich er van bewust dat ze daar niet tegen kon opboksen:

Bij deze stand van zaken heeft het weinig zin om nog eens voor een verloren zaak te gaan pleiten. Natuurlijk is er nog een mogelijkheid om de voorstanders van het onjuiste in hun standpunt te overtuigen. De kansen zijn hier echter niet groot, daar de volksvoorlichting de motie Steinmetz reeds als het stokpaardje heeft bereiden, om het volk onder den indruk te brengen hoe krachtig men wel voor het huwelijk is opgekomen. [...] Het is niet te hopen, dat de onbehaaglijkheid, die zich bij velen meester maakt, wanneer het over de gevolgen van seksueel wangedrag het er ook hier toe leidt, dat deze onder den mantel der "liefde" laat rusten. In praktijk zou dit betekenen dat de instellingen voor ongehuwde moederzorg moeten rondtobben en dat de verbittering bij de ongehuwde moeders zou worden vergroot. De solidariteit van het Nederlandse volk vraagt een andere oplossing.¹⁵⁰

Drie jaar later, in 1950, werd de motie van Steinmetz ingetrokken, omdat er geen andere oplossing voor het probleem was.

In 1946 kwam er ook een wijziging van de kindervetten. Hierin werd bepaald dat de moeder haar kind niet meer hoefde te erkennen. De familieband tussen de ongehuwde moeder en haar kind zou automatisch ontstaan bij de geboorte. Indien ze ouder dan achttien jaar was werd zij gelijk de officiële voogdes. In feite werd afstand hierdoor bemoeilijkt, omdat de moeder sterker in haar recht stond. Wanneer een moeder haar kind van pleegouders wilde terugvorderen, was het aan de rechter om te beoordelen of terugvordering in het belang van het kind was. Tot die tijd gold de regel dat de rechter uitsluitend bij vrees voor verwaarlozing de terugvordering toewees.¹⁵¹

Hoewel de wijziging van de kinderrechten een verbetering van de rechtpositie betekende, werd het lastiger voor haar om kinderbijslag aan te vragen. In 1946 kwam er een wijziging in de Kinderbijslagwet. Voorheen werd er voor elk kind onder de zestien jaar kinderbijslag uitgekeerd, dat standaard verrekend was in het loon van de vader en/of moeder. Met de nieuwe regeling kon er alleen kinderbijslag worden ontvangen indien de ouders hun wettige kind(eren) of een pleegkind verzorgden. In de praktijk betekende dit dat een ongehuwde moeder alleen

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Ibidem, 28-2-1947.

¹⁵¹ Ibidem.

kinderbijslag kon aanvragen wanneer de moeder aangaf dat degene met wie zij samenleefde – en hij de bijslag had aangevraagd – niet de verwekker van het kind was. Hoewel het kind onwettig ter wereld was gekomen, kon het kind als een pleegkind worden beschouwd. Voor de U.V.O.M. betekende dit een stap terug, want zij kreeg direct te maken met de negatieve gevolgen van de wetswijziging. Een voorbeeld hiervan was mevrouw C. die al jarenlang in concubinaat leefde met haar zwager. Ondanks vele requesten voor huwelijksdispensatie kon de man niet scheiden van de zus van mevrouw C., terwijl er inmiddels zeven kinderen uit het ‘vrije huwelijk’ waren voortgekomen. Aanvankelijk ontving de man kinderbijslag, maar deze werd door de nieuwe wettelijke regeling ingetrokken. De reden hiervoor was dat de kinderen niet wettig waren en ook niet als pleegkinderen konden gelden. Na tussenkomst van de U.V.O.M. werd in 1948 het verzoek voor ontbinden van het huwelijk geaccepteerd. Eindelijk kon er opnieuw getrouwd worden en de kinderen worden gewettigd. De U.V.O.M. betreurde het zeer dat de ongehuwde moeder alleen via zo’n soort omweg recht op kinderbijslag kreeg: ‘Dit alles is voor het rechtsgevoel wel zeer onbevredigend.’¹⁵²

Uitgaande van de gedachte dat wettige en onwettige kinderen gelijk zijn aan elkaar, pleitte de U.V.O.M. ervoor de achterstelling van het natuurlijke kind bij de kinderbijslagwet op te heffen. Een belangrijk argument dat gebruikt werd was dat op dat moment de United Nations de Declaration of Human Rights werd aangenomen, waarin gepleit werd voor een gelijke behandeling van wettige en onwettige kinderen: ‘Motherhood and childhood are entitled to special care and assistance. All children, born in or out of wedlock, shall enjoy the same social protection.’¹⁵³ Uiteindelijk was het pas in 1951 met een algemene maatregel van bestuur gelukt, dat een werknemer voor elk kind onder de zestien jaar kinderbijslag kreeg. Daarnaast kwam er ook een nieuwe regeling voor de ziekenfondsverzekering in de tehuizen voor ongehuwde moederzorg. Aanvankelijk was alleen de ongehuwde moeder verzekerd wanneer ze met haar kind in gezinsverband samenwoonde. In 1950 bepaalde de ziekenfondsraad dat ook kinderen in ziekenhuizen, kostscholen, instellingen voor ongehuwde moederzorg enzovoort, als indirect verzekerden golden. Dit betekende dat de ongehuwde moeder geen afzonderlijke premie voor haar kind in een van de U.V.O.M. tehuizen hoefde te betalen.¹⁵⁴

Ten slotte werd mede door de U.V.O.M. in 1951 de Pleegkinderenwet ingediend. Deze wet, die in 1953 in werking trad, hield in dat er voor alle pleegkinderen een aanmeldingsplicht gold. Wanneer bijvoorbeeld bij de voogdijraad was gebleken dat het kind zich niet goed ontwikkelde, kon er besloten worden dat het kind niet langer in een bepaald gezin of inrichting

¹⁵² Ibidem, doos 134, jaarverslag 1948.

¹⁵³ Ibidem, doos 48, bestuursvergadering 20-12-1948

¹⁵⁴ Ibidem, doos 134, jaarverslag 1951.

kon blijven. Hiermee kreeg de U.V.O.M. een machtig wapen tegen ongeorganiseerde afstand van kinderen. Nalatig zijn met de aanmeldingsplicht en/of met het verzorgen van kinderen werd strafbaar gesteld. Kort na de invoering van de Pleegkinderwet werd een voorstel voor de adoptiewet ingediend. De ontwikkelingen en inhoud van deze wet worden in de volgende paragraaf behandeld.

3.5 Het afstandvraagstuk

Na de oorlog ontstond er in grote kring binnen de ongehuwde moederzorg belangstelling voor een wettelijke regeling van het afstandvraagstuk. Langzamerhand ging men binnen de U.V.O.M.-kring inzien dat niet iedere moeder en zeker niet ieder kind gebaat was bij het streven afstand tegen te gaan. Dit was niet alleen het gevolg van een toename van het aantal onwettige geboortes in 1946, maar werd voornamelijk veroorzaakt door de publicatie van het proefschrift ‘Adoptie als vraagstuk van kindbescherming’ van U.V.O.M.-secretaris H.P. Cloeck.¹⁵⁵ Dit proefschrift bepleitte een wettelijke regeling voor afstand door middel van adoptie, waardoor er in de ongehuwde moederzorg twee kampen ontstonden: de voorstanders en de tegenstanders van adoptie.

De U.V.O.M. nam in 1946 een leidende rol in dit debat door te pleiten voor adoptie, terwijl de landelijke organisatie boven alles de band tussen moeder en kind niet wilde doorsnijden. De vraag blijft waar hun verschil van opvatting op gebaseerd was. Zowel de landelijke als de Amsterdamse organisatie waren het erover eens dat het karakter van afstand was veranderd. In de negentiende eeuw werd de pleegouder als hoofdpersoon beschouwd, het ging immers om het voortbestaan van de familienaam, de verdeling van het grondbezit of andere erfrechtelijke overwegingen. In de twintigste eeuw, en vooral na de oorlog, was het kind de hoofdpersoon bij afstand. Hierdoor werd afstand steeds meer gezien als een middel van kindbescherming. De U.V.O.M. en de F.I.O.M. verschilden echter wel van mening over wat het belang van het kind inhield.

Cloeck probeerde in zijn proefschrift duidelijk te maken dat het de taak van maatschappelijke instellingen was om uit te maken wat het belang van het kind was. Zij waren hier immers in gespecialiseerd. Cloecks ervaring met Amsterdamse ongehuwde moeders was dat zij op een aantal punten tekortschoten om de moederfunctie adequaat te kunnen vervullen: haar milieu, haar aanleg, de steun van de familie, de verwekker en de maatschappij. Allereerst kwamen ongehuwde moeders meestal uit lagere sociale klassen, wat Cloeck met de term ‘ongeschoolde

¹⁵⁵ H.P. Cloeck, *Adoptie als vraagstuk van kindbescherming* (Amsterdam 1946).

arbeiders' aanduidde. Dit betekende dat er bijna altijd sprake was van financiële moeilijkheden. 'Wie de spanningen kent tussen prijzen en loonen weet wat dit betekent.'¹⁵⁶

Ook was de aanleg van de ongehuwde moeder volgens Cloeck beneden een acceptabel minimum. Hoewel hij dit niet met cijfers kon hardmaken stelde hij dat het aantal zwakzinnigen bij ongehuwde moeders in verhouding veel hoger lag dan bij gehuwde moeders. Verder kwam steun van de familie, zowel materieel als moreel, slechts in minderheid van de gevallen voor. Evenmin was er van de verwekker veel te verwachten. De betekenis van vaderschapsacties wilde Cloeck niet onderschatten, maar zeker niet overschatten. De Amsterdamse praktijk wees uit dat zelfs met een vonnis de verwekker zelden tot de betaling van alimentatie overging. Ten slotte was de houding van de maatschappij afwijzend tegenover de ongehuwde moeder. Cloeck had hierin gelijk, want in dat jaar ook de eerder genoemde motie van Steinmetz werd ingevoerd.

Uiteindelijk wilde Cloeck namens de U.V.O.M. duidelijk maken dat er voor een ongehuwde moeder genoeg redenen waren de voorkeur te geven aan afstand. Dit betekende echter niet dat de maatschappelijke instellingen altijd moesten instemmen met deze wens. Er waren vijf situaties wanneer er wel met afstand akkoord kon worden gegaan. Ten eerste in geval de moeder totaal onverschillig was ten opzichte van haar kind. Ten tweede de onmacht om haar buitenechtelijke kind te verzorgen. Ten derde bij haatgevoelens tegen de verwekker, kind of allebei. Ten vierde wanneer de verwekker van het kind onvindbaar of overleden was. In al deze gevallen was er volgens Cloeck geen sprake van een band tussen moeder en kind. De kritiek van de F.I.O.M. op deze bewering was dat bijna alle gevallen als 'uitzondering' gekwalificeerd konden worden. Pas wanneer meerdere situaties tegelijk van toepassing waren, kon er volgens de landelijke organisatie overgegaan worden op afstand.¹⁵⁷

Een belangrijker verschil nog dan de behoefte aan een wettelijke regeling was de manier waarop adoptie uitgevoerd zou moeten worden. De U.V.O.M. zag dat graag op decentraal niveau gebeuren, terwijl de F.I.O.M. een centrale regeling beoogde door het instellen van een F.I.O.M.-commissie. Cloeck vond dit zeer onpraktisch en was van mening dat adoptie ook kon volstaan met een goedkeuring door de Rechtbank. 'Wat het belang van het kind is kunnen wij, ja dat moeten wij als kinderbeschermers kunnen vaststellen. Het vreemde is, dat ik, als niet-jurist, meer vertrouwen heb in de rechterlijke macht dan mijn rechtsgeleerde F.I.O.M. mede-preaadviseurs.'¹⁵⁸ Een desbetreffende Rechtbank kon worden voorgelicht door de kinderbescherming, een vereniging van ongehuwde moederzorg, de voogdijraad of een andere deskundige. Het was niet nodig om een nieuwe centrale commissie in te stellen, wanneer alle

¹⁵⁶ Ibidem, 3.

¹⁵⁷ Ibidem, 20-40

¹⁵⁸ Ibidem, 65-70.

grote steden hun eigen netwerk van ongehuwde moederzorgverenigingen hadden. Volgens Cloeck gaven bijna alle lokale en regionale centra van ongehuwde moederzorg de voorkeur aan een decentrale organisatie van adoptie. Zij konden dan immers vlugger ter plaatse aanwezig zijn. Daarnaast was het veel goedkoper, omdat er geen sprake was reis- en verblijfskosten. Ten slotte kenden lokale en regionale instellingen de plaatselijke verhoudingen en mentaliteit beter dan een centrale commissie. Cloeck begreep maar al te goed dat het voorstel voor een decentrale aanpak van het afstandvraagstuk een iets te pragmatische gedachte van hem was. Allereerst was het van belang zo snel mogelijk een wettelijke regeling voor afstand in te voeren. Inhoudelijke kwesties kon hij beter voor later bewaren.

Ondanks het proefschrift van Cloeck duurde het nog lang voordat er daadwerkelijk een adoptiewet zou worden ingevoerd. Tot die tijd moest de Amsterdamse ongehuwde moederzorg roeien met de riemen die ze had. Aangezien het volgens de U.V.O.M. vaker voorkwam dat kinderen in een slecht pleeggezin werden opgenomen, gingen er in 1947 steeds meer stemmen op voor de plaatsing van pasgeboren kinderen op 'neutraal' terrein. 'Het was dan ook in de U.V.O.M.-kring, dat de idee geopperd werd om in gevallen van mogelijke afstand de moeder alle rust en tijd voor bezinning te geven.'¹⁵⁹ Het zogenaamde neutrale hield in dat een moeder na de geboorte van haar kind drie maanden de tijd zou krijgen om na te denken of ze het kind definitief af wilde staan. In veel gevallen kon zij door de drie maanden bedenktijd in alle rust een beslissing nemen. Ze was niet belast met de verzorging van het kind, maar kon het wel zo vaak opzoeken als ze wilde. Hierdoor werd voorkomen dat de ongehuwde moeder vlak voor of na de geboorte van haar kind een belofte deed aan pleegouders om het af te staan. Wanneer zij niettemin bij haar plan bleef, werd het kind voor onbepaalde tijd bij pleegouders geplaatst.

Ook op dit punt ontstonden er verschillende geluiden tijdens een U.V.O.M. bestuursvergadering.¹⁶⁰ Als argument tegen het plaatsen van kinderen op neutraal terrein werd naar voren gebracht dat alle moeite die de U.V.O.M. deed om moeder en kind bij elkaar te houden vaak niets opleverde. De moeder bleek uiteindelijk toch geen goede verzorging aan het kind te kunnen bieden, laat staan moederliefde. Een voorbeeld hiervan werd duidelijk in het geval van 'animeerjuffrouw' S. In 1947 wendde zij zich tot de U.V.O.M. met de vraag te helpen bemiddelen met afstand. De Amsterdamse organisatie raadde haar aan om het kind de eerste drie maanden bij zich te houden. Mevrouw S. voelde weinig voor de argumenten die de U.V.O.M. aandroeg, maar had zelf ook geen geschikte pleegouders kunnen vinden. Aangezien ze maar een kleine kamer bij een hospita bewoonde, zat er niets anders op dan met de drie maanden opnemings in een tehuis akkoord te gaan. Na enkele dagen vluchtte Mevrouw S. uit het tehuis en

¹⁵⁹ IIAV, U.V.O.M., doos 424, rede mr. Plug ter ere van het 30-jarig bestaan, 27-11-1951.

¹⁶⁰ Ibidem, doos 48, bestuursvergadering, 20-11-1947.

liet haar dochter alleen achter. Een van de U.V.O.M.-medewerkers vond haar verslagen in de bar. Mevrouw S. kon het verpleeggeld niet opbrengen en zag vluchten als enige uitweg. In navolging hierop besloot de U.V.O.M. haar financieel tegemoet te komen. Dit ging enige tijd goed, tot de moeder plotseling haar dochter aan door haarzelf gekozen pleegouders afstond. Tot grote verbazing van de U.V.O.M. bleek het ook nog eens maar één pleegouder te zijn, namelijk de eigenares van het café waar ze vaak kwam. De U.V.O.M. beschouwde dit als een ‘heel ongelukkige plaatsing’ van het kind. Dit voorbeeld bevestigde de argumenten van de tegenstanders dat het beter was de kinderen direct na de geboorte bij pleegouders af te staan in plaats van neutraal terrein.¹⁶¹

De voorstanders stelden dat het vaak juist wel een positieve uitwerking had voor zowel de ongehuwde moeder als haar kind, zoals in het geval van mevrouw W.¹⁶² Deze vrouw was getrouwd geweest, had al twee buitenechtelijke kinderen van verschillende mannen en verwachtte nu haar derde kind. Ze was al bij verschillende instanties bekend vanwege de slechte verzorging van haar kinderen en werd als ‘geestelijk onvolwaardig’ beschouwd. Toen mevrouw W. aan de U.V.O.M. duidelijk maakte haar kind direct af te willen staan, werd dit meteen geaccepteerd. ‘Op zeer primitieve wijze verklaarde zij beslist afstand te willen doen, omdat het haar ten enemale niet mogelijk was voor drie kinderen te zorgen, een argument, dat wij ten volle moesten onderschrijven.’¹⁶³ Toch werd er nog wel drie maanden gewacht met het plaatsen van het kind bij een pleeggezin. Zo kon niet alleen mevrouw W. nog een keer over haar keuze nadenken, maar kon ook worden nagegaan of het kind zich op een normale wijze ontwikkelde. Dit laatste was het geval en het kind kon volgens de U.V.O.M. verantwoord in een gezin worden opgenomen.

In 1950 kwam ook het afstandvraagstuk steeds meer onder invloed van de psychologische benaderingswijze te staan. Waar in de jaren veertig het belang van de moeder centraal stond, ging het belang van het kind in de jaren vijftig minstens even zwaar wegen. Wanneer de U.V.O.M. de overtuiging had dat een ongehuwde moeder in de toekomst niet in staat zou zijn het kind liefde te geven, dan werd in het belang van het kind beslist. ‘Zijn de positieve gevoelens voor het kind zo gering en hebben wij in verband met de bepaalde persoonlijkheidsstructuur van de moeder ook niet de verwachting, dat er een goede band tussen moeder en kind zal groeien, dan zullen wij er bij de moeder niet op aandringen en soms zelfs de afstand bevorderen.’¹⁶⁴ Van de 32 ongehuwde moeders die dat jaar bij de U.V.O.M. om bemiddeling bij afstand vroegen, bleef in 16 gevallen de moeder bij haar keuze tot afstand. De andere helft kwam na intensieve voorlichting van de U.V.O.M. terug op haar keuze. Het bleef

¹⁶¹ Ibidem, 20-11-1947.

¹⁶² Ibidem, 23-1-1949.

¹⁶³ Ibidem.

¹⁶⁴ Ibidem, doos 134, jaarverslag 1950.

daarom een lastige kwestie voor de U.V.O.M. zich openlijk voor een versnelling van afstand door middel van adoptie uit te spreken. Men was het er binnen de U.V.O.M. wel unaniem over eens dat adoptie als wet ingevoerd moest worden, in tegenstelling tot de F.I.O.M..

De landelijke organisatie voor ongehuwde moederzorg kon niet onder de veranderde opvatting van de U.V.O.M. heen, want ook in de kranten werd er steeds meer aandacht aan dit onderwerp besteed.¹⁶⁵ Het debat dat eerst binnen de kring van de ongehuwde moederzorg werd gevoerd veranderde in een maatschappelijk probleem. In het boek van Huetig en De Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland*,¹⁶⁶ wordt de F.I.O.M.-strijd rondom de invoering van de adoptiewet uitgebreid beschreven. De tegen adoptie gekante F.I.O.M. baseerde haar opvatting op levensbeschouwelijke argumenten. Als ‘christen’ moest een meisje of vrouw die buiten gezinsverband om zwanger was geraakt boeten voor haar zonde, maar het moederschap als zodanig kon geen zondige toestand teweeg brengen. Juist door een gezond kind ter wereld te brengen kon zij haar daad enigszins goedmaken.¹⁶⁷ Een ander argument was dat elke vorm van adoptie slechts de positie van de ongehuwde moeder - en dus de positie van de instellingen van ongehuwde moederzorg - kon schaden. Het kwam alleen het egoïsme van de pleegouders ten goede, die met adoptie hun pleegkind ‘eigendom’ konden maken.¹⁶⁸

Vanaf de jaren vijftig begon men zich binnen de F.I.O.M.-kring af te vragen of een fel ‘nee’ tegen adoptie wel juist was. ‘Hoewel F.I.O.M. voorzitter Sark zich met hand en tand verzette tegen iedere vorm van toegevendheid ten opzichte van adoptie, viel aan een nadere studie omtrent deze problematiek niet te ontkomen.’¹⁶⁹ Begin 1952 werd er door de F.I.O.M. een commissie ingesteld om de problematiek rondom afstand te onderzoeken. U.V.O.M.-secretaris Cloeck werd ook betrokken bij opstellen van een *working paper*, waarin de voorbereiding, de totstandkoming en het teniet doen van adoptie werden opgenomen. Ondanks de bezwaren van de F.I.O.M. werd het rapport naar het ministerie van Justitie gestuurd om er definitief over te beslissen.

Terwijl de discussie rondom het afstandvraagstuk op hoger niveau in volle gang was, ging de U.V.O.M. naar alternatieven zoeken om het afstandproces te versnellen en de hoge eisen van de F.I.O.M. te omzeilen. Vanaf 1953 ging de U.V.O.M. samenwerken met psychiaters om bij ‘moeilijke’ gevallen te oordelen of er over moest worden gegaan op afstand. In sommige gevallen bestond er twijfel of de moeder capabel genoeg was haar kind te kunnen verzorgen. Zij kon

¹⁶⁵ In *Het Vrije Volk* verscheen er in de maand november 1952 elke week een uitgebreid artikel over het adoptievraagstuk. De artikelen bereikte het grote publiek.

¹⁶⁶ Huetig en de Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland*, 75-104.

¹⁶⁷ *Ibidem*, 94.

¹⁶⁸ *Ibidem*, 95.

¹⁶⁹ *Ibidem* 97.

daardoor in aanmerking komen voor een therapeutische behandeling. Een van de ongehuwde moeders die in 1953 een behandeling kreeg was de 30-jarige mevrouw B.¹⁷⁰ Als oudste uit een groot gezin kreeg zij het zwaar te verduren. Haar vader was een alcoholist en misbruikte zijn kinderen regelmatig, in het bijzonder zijn oudste dochter. Toen zij zwanger raakte was ze geruime tijd verloofd, maar toen de verloofde hoorde van haar zwangerschap verdween hij plotseling uit haar leven en werd onvindbaar. Na de bevalling kreeg mevrouw B. moeilijk contact met haar pasgeboren dochter. Daarnaast lukte het ook niet aan werk te komen. De psychiater die mevrouw B. namens de U.V.O.M. behandelde kwam tot de volgende conclusie:

Ze is een grof gebouwde, grote jonge vrouw. Zij maakt een wat zielige gestoorde indruk. Zij heeft weinig contact met anderen. Zij voelt zich te Amsterdam niet gelukkig. Zoals zij zegt, ziet ze te veel narigheid en ligt soms in bed te gillen van ellende. Zij kan ook soms huilen om een kennisje, dat prostituee is geworden. Soms is zij zeer nerveus en overstuur en kan wezenloos rondlopen. [...] Haar moeilijkheden liggen zeer diep. Zij heeft een sterke lijdensinstelling en nam ook tegenover de verwekker een te lijdzame houding aan. Het kind heeft niets aan deze moeder.¹⁷¹

Aan de hand van deze observatie besloot de U.V.O.M. het kind bij pleegouders te plaatsen. Hoewel de moeder deze oplossing wel moeilijk vond, stemde zij ermee in dat dit voor haarzelf en het kind het beste was. Door de capaciteiten van de moeder in twijfel te trekken, begaf de Amsterdamse organisatie zich op een grijs gebied. Indien een moeder als ‘gestoord’ werd beschouwd kon de F.I.O.M. zich moeilijk verzetten tegen afstand. Daarnaast was het lastig om de deskundigheid van psychiaters in twijfel te trekken. Op deze manier kon de U.V.O.M. de druk van de landelijke organisatie vermijden en een eigen koers varen.¹⁷²

De Amsterdamse organisatie ging zich ook steeds meer verdiepen in het afstandvraagstuk en liet zich beïnvloeden door buitenlandse studies hierover, aangezien er in Nederland weinig wetenschappelijk onderzoek naar was gedaan. Zo wezen buitenlandse onderzoeken uit dat de moeder veelal afkomstig was uit een ongelukkig gezin.¹⁷³ Hierdoor was zij zelf te veel liefde tekort gekomen, zodat zij psychisch niet aan het moederschap toe was en in het geheel niet in staat het kind liefde te geven. Kinderen van deze moeders brachten hun jeugd in inrichtingen door of zwierven van het ene pleeggezin naar het andere. De gevolgen hiervan waren volgens de

¹⁷⁰ IIAV, U.V.O.M., doos 134, jaarverslag 1953.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ De U.V.O.M. liet zich met name inspireren door de Zwitser H. R. Binder met de studie genaamd ‘*Die unheilige Mutterschaft*’ uit 1943. Tevens door Cloeck vertaald en gepubliceerd als: Het vraagstuk van ongehuwd moederschap: mededelingen uit de studie van Dr. Hans Binder over “*Die unheilige Mutterschaft*”.

U.V.O.M. funest te noemen, want een kind kon zich niet tot een evenwichtige geest ontwikkelen zonder moederliefde.

Bijna drie jaar na het indienen van de *working paper* aan het ministerie van Justitie aanvaardde de Tweede Kamer in juni 1955 het wetsontwerp voor adoptie. In november 1956 kwam het wetsontwerp door de Eerste Kamer. De daadwerkelijke invoering van de adoptiewet was in 1956. In de adoptiewet werd bepaald dat een kind de staat van wettig kind van zijn adoptief-pleegouders kreeg en dat de banden met de natuurlijke ouders verbroken werden. In het buitenland kon adoptie meestal tot stand komen door een notariële acte tussen de ouders van het kind en de pleegouders, maar in Nederland moest dit via de rechtbank gaan. De rechtbank nam een beslissing, na onderzoek door de Voogdijraad, advies van de Adoptieraad en verhoor van de ouders. Er werd alleen tot adoptie overgegaan indien het in belang van het kind werd geacht.

Dat de U.V.O.M. de invoering van de adoptiewet verwelkomde is niet verrassend. ‘Wij achten het echter een verheugend feit, dat in de daarvoor aangewezen gevallen door dit nieuwe instituut zowel de positie van het kind als die van de pleegouders kan worden bevestigd.’¹⁷⁴ Hiermee wilde de Amsterdamse ongehuwde moederzorg aangeven dat hun werkwijze nu in de wet bevestigd werd. Vooral sinds het gebruik van de psychologische benaderingswijze werd meestal in het belang van het kind geoordeeld. ‘Vooralsnog verwachten wij weinig verandering, zowel wat het aantal gevallen als wat de wijze van behandeling betreft.’¹⁷⁵ Een minpunt was wel dat de adoptie via de centrale- in plaats van de decentrale weg geschiedde. In de praktijk betekende dit dat de U.V.O.M. een gedeelte van haar macht moest afstaan aan een hoger orgaan. Ze konden immers niet meer zelf bepalen of er in een bepaalde situatie tot afstand moest worden overgegaan.

Met de invoering van de adoptiewet was er voor de U.V.O.M. een lang hoofdstuk afgesloten. Het afstandvraagstuk had in de periode 1941-1956 veel aandacht van de Amsterdamse organisatie geëist. In feite was een belangrijke taak nu volbracht en kon ze zich op andere dingen richten, zoals de ontwikkeling van de *social case work*. In de U.V.O.M.-vergadering van 10 november 1956 stelde een van de sprekers: ‘Een nieuw tijdperk begint, daarvan moge we allen getuigen van zijn.’¹⁷⁶

¹⁷⁴ IIAV, U.V.O.M., doos 48, bestuursvergadering 21-4-1951.

¹⁷⁵ Ibidem, doos 134, jaarverslag 1956.

¹⁷⁶ Ibidem.

3.6 Conclusie

Uit het archiefonderzoek blijkt dat de U.V.O.M. in de periode 1946-1956 steeds meer te maken kreeg met een bemoeienis van 'bovenaf'. Niet alleen door de F.I.O.M., maar ook de overheid ging zich meer bemoeien met de ongehuwde moederzorg. Dit werd vooral duidelijk met de invoering van de motie van Steinmetz in 1946. De aanpassing van de Ziektewet was niet gebaseerd op economische-, maar op ethische overwegingen. Het feit dat de staat de inrichting van het leven van de ongehuwde moeder kon bepalen werd door de U.V.O.M. als een negatieve verandering ervaren. Het hele stelsel van ongehuwde moederzorg was er namelijk vooral opgericht om meisjes en vrouwen als gelijken te beschouwen en ze niet te veroordelen. Nu werd het nota bene door de Staat gedaan.

Ook de F.I.O.M. probeerde in de wederopbouw haar principes aan de U.V.O.M. op te leggen, maar dit bleek onbegonnen werk. Vooral met betrekking het afstandvraagstuk dreven de Amsterdamse- en de landelijke organisatie steeds verder uiteen, zeker met de publicatie van het proefschrift van de U.V.O.M. secretaris Cloeck. Hoewel adoptie nog steeds bij de wet verboden was, ging de U.V.O.M. naar alternatieven zoeken om het proces te versnellen. In feite gaf de Amsterdamse organisatie veel meer gehoor aan de veranderingen die in de samenleving gaande waren. De F.I.O.M. leek zich daarentegen op een eiland te begeven en terug te willen naar de vooroorlogse tijd.

In dit hoofdstuk is ook duidelijk geworden dat er een grote mate van professionalisering plaatsvond binnen de U.V.O.M., wat in feite overeenkomt met wat in het eerste hoofdstuk over de ontwikkeling van de sociale zorg geschreven is. Met de nieuwe psychologische benaderingswijze werd er anders naar het ongehuwd moederschap gekeken. Door haar afkomst en karaktereigenschappen was de ongehuwde moeder volgens de U.V.O.M. soms helemaal niet in staat om voor een kind te zorgen. Deze opvatting stuitte de F.I.O.M. tegen de borst, aangezien zij het moederschap veel meer als een 'door de natuur' gegeven beschouwde. Dit meningsverschil werd het meest duidelijk in het afstandvraagstuk. De U.V.O.M. maakte steeds meer gebruik van deskundigen om te adviseren in 'moeilijke gevallen'. Wanneer er op basis van wetenschappelijke argumenten gesteld werd dat het beter was dat de moeder afstand van het kind deed, ging de U.V.O.M. makkelijker op dat advies af.

Het is echter lastiger te bepalen in hoeverre de U.V.O.M. anders tegen de ongehuwde moeder zelf aankeek na de bevrijding. De verontrusting over de morele verwildering had ongetwijfeld ook een weerslag binnen de U.V.O.M. kring, maar dit wordt aan de hand van de bronnen niet duidelijk. Ze probeerde de aangesloten instellingen juist aan te sporen om een niet-

veroordelende houding aan te nemen. Tegelijkertijd kan dit ook betekenen dat het personeel van de aangesloten U.V.O.M.-instellingen inderdaad een veroordelende houding aannamen ten opzichte van de ongehuwde moeder. Daarnaast kan ook hier een verband worden gelegd met het afstandvraagstuk, aangezien de U.V.O.M. meer in het belang van het kind ging handelen en niet de moeder. Vooralsnog blijft het speculatie of de bekommering om het welzijn van de meisjes en vrouwen daadwerkelijk was afgenomen doordat haar maatschappelijk aanzien ook was gedaald.

Ten slotte kreeg de drang naar 'herzuiling' ook haar weerslag binnen de U.V.O.M. in de periode 1946-1956. Ondanks dat zij zelf een overkoepelende organisatie was, probeerde het te streven naar decentralisatie van de ongehuwde moederzorg. De Amsterdamse organisatie was niet van plan om haar invloed in te perken en over te hevelen aan de F.I.O.M.. Het feit dat de U.V.O.M. zich als eerste openlijk uitsprak voor adoptie werd al niet goed door de landelijke organisatie ontvangen, maar dat de uitvoering hiervan op decentraal niveau moest gebeuren was helemaal uit den boze. Net als voorheen bleef wel de U.V.O.M. een onafhankelijke en neutrale organisatie. Het feit dat de Amsterdamse organisatie aan haar instellingen adviseerde om een niet veroordelende houding aan te nemen getuigt hier van.

Slotbeschouwing

‘Na vier decennia omvat de U.V.O.M. nog steeds alle instellingen, welke zich in Amsterdam op enigerlei wijze bezighouden met de behartiging van de belangen van de moeder en haar kind. Het bevorderen, steunen en vruchtdragend maken van het werk der aangesloten instellingen was op 21 november 1921 de voornaamste taak en dat is het nog steeds.’¹⁷⁷

Tijdens de viering van het veertig jarig bestaan van de U.V.O.M. in 1961 werd nog eens teruggeblikt op alle gebeurtenissen en ontwikkelingen die de Amsterdamse organisatie sinds haar oprichting had doorgemaakt.¹⁷⁸ Op dat moment zag de U.V.O.M. het jaar 1946 als een mijlpijl in de geschiedenis van de ongehuwde moederzorg, omdat de gouden regel ‘afstand is altijd fout’ aan de kant werd gezet. In de kwestie rondom afstand kreeg de Amsterdamse organisatie namelijk de mogelijkheid de richtlijnen van de ongehuwde moederzorg drastisch te veranderen. Ze keerde zich tegen de F.I.O.M., die nog altijd vond dat moeder en kind koste wat kost bijeen moesten blijven. In feite rekende de U.V.O.M. af met de traditionele charitatieve hulpverlening aan de ‘gevallen vrouw’, waarbij de nadruk veel meer lag op schulderkenning en boetedoening. In plaats daarvan zag de Amsterdamse organisatie het ongehuwde moederschap tijdens het jubileumjaar als een ‘maatschappelijk probleem’, wat veroorzaakt werd door de sociale achtergrond en bepaalde karaktereigenschappen van een meisje of vrouw.¹⁷⁹

Hoe dan ook, deze terugblik in 1961 was amper 5 jaar na de invoering van de adoptiewet. Vanuit historisch oogpunt gezien had de verschuivende opvatting van de Amsterdamse organisatie over het afstandvraagstuk ook met de maatschappelijke context van die periode te maken. De hoofdvraag van deze scriptie was daarom ook tweeledig. Enerzijds wilde ik onderzoeken in hoeverre de ontwikkelingen van de U.V.O.M. binnen het historische debat over de jaren veertig en vijftig te plaatsen is, met als onderliggende vraag in hoeverre gesproken kan worden over breuk, herstel, continuïteit of vernieuwing. Anderzijds wilde ik de opvattingen van de U.V.O.M. toetsen aan de bestaande literatuur over zedelijkheid, de sociale zorg en de ongehuwde moederzorg. Om hier antwoord op te kunnen geven zal in alle drie onderzoeksvelden bekeken worden in hoeverre er sprake was breuk, herstel, continuïteit of vernieuwing.

¹⁷⁷ IIAV, U.V.O.M., doos 375, rede bij 40-jarig bestaan 1961.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Ibidem.

Ten eerste blijkt uit het archiefonderzoek dat de U.V.O.M. op het gebied van zedelijkheid in de periode 1941-1956 te maken kreeg met zowel breuk, herstel als vernieuwing. Al tijdens de oorlog bestond er vanuit de ongehuwde moederzorg bezorgdheid over de gevaren waar jonge vrouwen aan blootgesteld werden, maar hier leek de omgeving zich niet echt druk om te maken. Dit was bijvoorbeeld te zien in het verzoekschrift uit 1941 van de U.V.O.M. aan de Gemeente Amsterdam om het bezoek van jonge vrouwen aan cafés te verbieden. De Gemeente Amsterdam wees het verzoek af, want er werd niet ingezien waarom het ongehuwd moederschap het gevolg van cafébezoek kon zijn. Hoewel er een jaar later door het departement van Justitie en het departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming het verzoekschrift alsnog in de vorm van een verordening was uitgevaardigd, bleek de invloed van de Amsterdamse organisatie op haar directe omgeving gering.

Na de bevrijding is hierin duidelijk een breuk te zien, want de ‘zedelijkheidsproblematiek’ had nog nooit zoveel aandacht gekregen. In tegenstelling tot waar de U.V.O.M. op hoopte, vertaalde dit zich niet in een politiek die erop gericht was jonge vrouwen te beschermen, maar in een politiek die gericht was op het intomen van de bandeloosheid onder vrouwen. De Liagre Böhl en Meershoek stellen dat met de repatriëring van Canadese soldaten uit Amsterdam de ophef over het morele verval ook achter de horizon verdween, bleek dit voor de ongehuwde moeders niet het geval te zijn. De nieuwe regering maakte in 1946 allerlei plannen om het de ongehuwde moeder zo lastig mogelijk te maken, de motie van Steinmetz en de aanpassing van de kinderbijslagwet zijn hier goede voorbeelden van. Het verlangen naar herstel resulteerde in vernieuwing; de heiligheid van het huwelijk en het gezin als hoeksteen van de samenleving werden de toetsstenen voor de moraal, alles wat daarbuiten viel kon op weinig steun rekenen. In wezen waren de ongehuwde moeders indirect het slachtoffer van de drang voor herkerstening van de Nederlandse samenleving.

De U.V.O.M. beschouwde dit als een treurige ontwikkeling, want de Amsterdamse organisatie was immers het vangnet voor deze ‘kwetsbare’ groep meisjes en vrouwen. Toch werd de Amsterdamse organisatie wel door de maatschappelijke tendensen beïnvloed, want men ging op een andere manier naar het ongehuwde moederschap kijken. Steeds vaker werd er door de U.V.O.M. in het belang van het kind gehandeld in plaats van de moeder zelf. In de slotbeschouwing van paragraaf 3.6 is al uiteen gezet dat het lastig blijft om op dit punt een verband met de zedelijkheidsproblematiek te leggen. Voordat hier een gedegen uitspraak over gedaan kan worden, zou er eerst een onderzoek moeten komen naar hoe de ongehuwde moeders zelf de hulp van de instellingen ervoeren. Wellicht benaderde de U.V.O.M. de ongehuwde moeders na de oorlog meer als een ‘onzedelijk geval’ dan zij ervoor deed.

Ten tweede de sociale zorg. De Amsterdamse organisatie was als sociale instelling in de periode 1941-1956 in een aantal opzichten veranderd. Deze verandering vond voornamelijk vanaf de jaren vijftig plaats, want tijdens de bezetting en vlak na de oorlog leek er eerder sprake te zijn van continuïteit en herstel. In tegenstelling tot wat historicus Bank stelt, vond er binnen de U.V.O.M geen gedachtewisseling plaats om na de oorlog tot meer samenwerking te komen. Er zou zelfs beargumenteert kunnen worden dat de U.V.O.M. zich gemakkelijk aan de nieuwe situatie had aangepast. De voortplantingspolitiek van de Duitsers had er immers voor gezorgd dat er een kleine verbetering kwam in de situatie van de ongehuwde moeders. De statistische gegevens bevestigen dit eveneens, want het subsidiegeld was tijdens de bezetting met de helft toegenomen. Ook uit het voorbeeld van het 6-jarig negerkindje is op te merken dat de U.V.O.M. zich niet openlijk verzette tegen haar overheerser. Ze besloot immers zich te schikken in de voorschriften van de Duitsers met betrekking tot biologisch volwaardig en biologisch onvolwaardig en stuurde het kind vervolgens naar een inrichting voor biologisch onvolwaardige kinderen. In dit opzicht is de nadruk van Blom op Nederlandse collaboratie met de bezetter ook een beetje van toepassing op de U.V.O.M.

Na de bevrijding bestond er binnen de Amsterdamse organisatie geen drang om haar organisatiestructuur te veranderen. In de literatuur over de sociale zorg is beschreven dat er in 1946 gekozen werd voor een indirecte staatsbemoeienis op het gebied van de sociale zorg.¹⁸⁰ Het geld dat aan sociale instellingen ter beschikking werd gesteld hoefde niet aan bepaalde eisen te voldoen, de invulling van het geld konden de elites zelf bepalen. Uit het archiefonderzoek blijkt echter dat dit voor de U.V.O.M. niet opging, want de overheid vond het wel degelijk van belang dat een sociale regeling zoals de Ziektewet niet ten goede van de ‘zondige’ ongehuwde moeder kwam. In feite komt dit eerder overeen met de stelling van Van den Hoogenboom, namelijk dat voor 1940 de representanten van de oude orde alles in het werk stelden om de komst van sociale regelingen zoveel mogelijk te blokkeren. Na de oorlog was dit weer het geval.¹⁸¹

Ten derde blijkt uit het archiefonderzoek dat de ontwikkelingen van de U.V.O.M. tussen 1941-1956 grotendeels overeenkomen met wat er in de literatuur over de ongehuwde moederzorg geschreven is. Net als Hueting & De Neij, Wiemann en Dimmendaal stellen, veranderde men pas na de oorlog van opvatting over de noodzaak van het bij elkaar houden van moeder en kind. Wat in de literatuur niet naar voren komt is dat de Amsterdamse organisatie de hele discussie initieerde. De vernieuwingsdrang van de U.V.O.M. met betrekking tot het afstandvraagstuk kan in verband worden gebracht met het feit dat percentage van ongehuwde moeders in de grote stad

¹⁸⁰ Bank, ‘De geschiedenis van het welzijnswerk’, 24-25.

¹⁸¹ Van den Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid: een geschiedenis van oude en sociale zorg in Nederland*, 201.

hoger lag in vergelijking met de rest van Nederland. Vooral tijdens de oorlog had de Amsterdamse organisatie voortdurend te maken met overbezetting van de tehuizen. Niet elk meisje of elke vrouw kon geholpen worden en daarom was het volgens de U.V.O.M. ook niet verwonderlijk dat steeds meer ongehuwde moeders afstand als een serieuze optie gingen overwegen. Kortom, vanuit praktisch oogpunt ging er binnen de U.V.O.M. kring de behoefte ontstaan voor een wettelijke regeling voor afstandzaken.

Aan de hand van het archiefonderzoek wordt duidelijk dat de U.V.O.M. en de F.I.O.M. vanaf 1946 qua opvattingen steeds verder uiteen dreven. De landelijke organisatie probeerde aan haar restauratieve houding stellig vast te houden, terwijl de Amsterdamse organisatie een veel pragmatischer houding ging aannemen. De veranderde opvatting over afstand was bij de U.V.O.M. vooral onderhevig aan de publicatie van het proefschrift van de U.V.O.M. secretaris Cloeck en de nieuwe psychologische benaderingswijze. Doordat er nog steeds geen wettelijke regeling voor afstand was, ging de U.V.O.M. vanaf de jaren vijftig naar alternatieven zoeken om afstand alsnog te kunnen legitimeren. De invoering van de adoptiewet betekende voor de U.V.O.M. in feite een bevestiging van haar werkwijze. Alleen haar autoriteit op het gebied van afstand had aan macht ingeboet, want alle afstandzaken werden vanaf 1956 centraal geregeld door de F.I.O.M.

Al met al was de observatie van de U.V.O.M. uit 1961 over de ontwikkeling van ongehuwde moederzorg niet helemaal onjuist. De status van het ongehuwde moederschap was inderdaad veranderd van 'gevallen vrouw' naar 'maatschappelijk probleem'. Het is echter de vraag of dit als een mijlpaal kan worden beschouwd. Wanneer het verhaal van Johanna van S., die in 1944 zwanger was geraakt van een Duitse militair, vijftien jaar later had plaatsgevonden, kon de U.V.O.M. haar niet meer helpen. Het hebben van spijt kon adoptie niet ongedaan maken, ook al was de ongehuwde moeder nog zo jong, ontwetend en onbevangen.

Bijlagen statistische gegevens: 1941-1956

Aangesloten instellingen van de U.V.O.M

Instelling	Periode
Vereniging "Tehuis Annette"	1941-1956
Vereniging "Beth Paleth	1941-1956
St. Hubertusvereniging	1941-1956
Vereniging "Onderlinge Vrouwenbescherming", afd Amsterdam	1941-1944 en 1946-1956
Vereniging "Hulp voor onbehuisden""	1941-1956
St. Annavereniging	1941-1956
Vereniging ter bescherming van Joodse meisjes, afd. Amsterdam	1941-1942 en 1947-1956
Ned. Vrouwenbond ter verhoging van het Zedelijk Bewustzijn	1941-1948
Nederlandsche Middernachtzendingver.	1941-1948
Christelijke vereniging zedenopbouw (opvolger Ned. Vr. ZB en Ned. Midd.)	1949-1956
Stichting Leger des Heils	1945-1956

Tabel 1. Aantal geboorten in Amsterdam & Nederland

Jaar	Amsterdam Onwettige geboorten in % van het totaal aantal wettige geboorten te Amsterdam		Amsterdam Wettige geboorten		Amsterdam Onwettige geboorten in % van het totaal aantal wettige geboorten te Amsterdam		Nederland Wettige geboorten		Nederland Onwettige geboorten in % van het totaal aantal wettige geboorten in Nederland	
1941	601	100 % ¹⁸²	12.036	100 % ¹⁸³	5,0 %	181.959	100% ¹⁸⁴	1,7 %		
1942	709	115 %	12.213	101 %	5,8 %	189.975	104 %	1,7 %		
1943 ¹⁸⁵	935	124 %	13.965	113 %	6,7 %	209.270	109 %	1,8 %		
1944	824	86 %	15.405	110 %	5,3 %	219.946	105 %	1,0 %		
1945	809	98 %	12.485	77 %	6,5 %	209.607		3,5 %		
Gemiddeld¹⁸⁶	776				6 %			2 %		
1946	1037	122 %	22.156	145 %	4,6 %	284.019	126 %	2,4 %		
1947 ¹⁸⁷	876	82 %	19.972	88 %	4,4%					
1948	720	82 %	17.326	85 %	4,2 %					
1949	600	81 %	15.919	91 %	3,8%					
1950	613	98 %	15.013	94 %	4,0 %					
1951	560	91 %	14.679	98 %	3,8 %					
1952	534	95 %	14.639	99%	3,6 %					
1953	517	97 %	14.612	99,8%	3,5 %					
1954	535	103 %	14.606	100 %	3,7 %					
1955	527	98 %	14.317	98%	3,7 %					
1956	508	96 %	14.978	104 %	3,4 %					
Gemiddeld	3,9 %		16.201		3,9 %					

¹⁸² De toe- of afname van het aantal onwettige geboorten in Amsterdam wordt elke keer vergeleken met het jaar ervoor.

¹⁸³ De toe- of afname van het aantal wettige geboorten in Amsterdam wordt elke keer vergeleken met het jaar ervoor.

¹⁸⁴ De toe- of afname van het aantal wettige geboorten in Nederland wordt t/m 1946 vergeleken met het jaar ervoor.

¹⁸⁵ In het jaar 1943 werden er maar liefst 46 % van de 913 (levenden kinderen) aangegeven bij de Duitse burgerlijke stand.

¹⁸⁶ In de tabellen 1 t/m 8 (behalve tabel 2) zijn er van de periodes 1941-1945 en 1946-1956 gemiddelden genomen, deze zijn met rood aangegeven

¹⁸⁷ Vanaf 1947 is er geen vergelijkingsmateriaal met de rest Nederland

Tabel 2. Subsidie

Subsidie uitgekeerd door gemeente	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Ten behoeve tot de de ver. Tehuis Annette, Beth Palet, St Hubertus. St Anna & Onderlinge vrouwenbescherming	f. 17.431,- ¹⁸⁸	100 %	124 %	100 %	139 %	f. 29.106,-	94 %	130 %	115 %	120 %	103 %	159 %	86 %	111 %	115 %	129 %
Ned. Vrouwenbond Tot verhoging van het zedelijk bewustzijn	f. 376,-	100 %	100 %	100 %	100 %	f. 376	157 %	100 %	102% ¹⁸⁹	138 %	100 %	100 %	100 %	100 %	120 %	117 %
Ned. Middernachtzendingsver.	f. 1.593,-	100 %	120 %	100 %	100 %	f. 2000,-	133 %	125 %								
Administratiekosten U.V.O.M.	f. 600,-	100 %	106 %	100 %	124 %	f. 1025	112 %	118 %	100 %	100 %	99 %	100 %	118 %	108 %	108 %	146 %
Totaal	f. 20.000,-	100 %	129 %	100 %	136 %	f. 32.517	100 %	128 %	114 %	122 %	102 %	162 %	87%	110 %	116 %	128 %
																f. 179.643,-

Tabel 3 a. Leeftijd van de ongehuwde moeders te Amsterdam

Ongehuwde moeders	1941	1942	1943	1944	1945	GEM	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955 ¹⁹⁰	1956	GEM
Beneden 20 jaar	13 %	19 %	16 %	14 %	14 %	15 %	12 %	12 %	13 %	15 %	13 %	13 %	13 %	13 %	12 %	-	14 %	13 %
20 – 24 jaar	37 %	37 %	45 %	46%	41 %	42 %	40 %	32 %	32 %	28 %	30 %	26 %	28 %	30 %	36 %	-	31 %	32 %
25 – 29 jaar	24 %	25 %	18 %	20%	24 %	22 %	25 %	26 %	25 %	25 %	26 %	25 %	25 %	22 %	22 %	-	18 %	24 %
30 – 34 jaar	15 %	9 %	11 %	13%	12 %	12 %	14 %	17 %	18 %	17 %	17 %	18 %	17 %	21 %	19 %	-	11 %	17 %
35 – hoger	11%	10 %	9 %	6%	10%	9 %	9 %	13 %	12 %	15 %	14 %	11 %	8 %	14 %	11 %	-	26 %	13 %
Totaal	601	709	935	824	809	776	1037	876	720	600	613	560	534	513	535	-	508	650

¹⁸⁸ De toe- of afname van het subsidiebedrag wordt elke keer vergeleken met het jaar ervoor. Gemarkeerd zijn de subsidiebedragen in 1941, 1946 en 1956.

¹⁸⁹ Vanaf 1949 waren de Nederlandsche Vrouwenbond tot verhoging van het zedelijk bewustzijn en de Nederderlandsche Middernachtzendingsvereniging gefuseerd en gingen verder onder de naam: Christelijke vereniging zedenopbouw.

¹⁹⁰ Van het jaar 1955 is een groot deel van de statistische gegevens weggefallen. De gegevens zijn zowel in de jaarverslagen als in de notulen van de bestuursvergaderingen niet terug te vinden.

3 b. Leeftijd van de gehuwde moeders te Amsterdam

Gehuwde moeders	1941	1942	1943	1944	1945	GEM	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	GEM
Beneden 20 jaar	3 %	3 %	2%	2 %	2 %	2 %	2 %	3 %	3 %	3 %	3 %	3 %	3 %	3 %	3 %	-	3 %	3 %
20 – 24 jaar	23 %	22 %	21%	20 %	18 %	21 %	18 %	19 %	19 %	19 %	19 %	21 %	20 %	20 %	21 %	-	21 %	20 %
25 – 29 jaar	33 %	31 %	33%	32 %	32 %	31 %	32 %	31 %	32 %	33 %	33 %	33 %	36 %	33 %	34 %	-	32 %	33 %
30 – 34 jaar	24%	25 %	25%	26 %	27 %	25 %	28 %	26 %	25 %	24 %	24 %	25 %	25 %	26 %	26 %	-	24 %	25 %
35 – hoger	17 %	19 %	19 %	18 %	21 %	19 %	20 %	21 %	21 %	21 %	21 %	18 %	16 %	18 %	16 %	-	20 %	19 %
Totaal	12.036	12.213	13.965	15.405	12.485	13.220	22.156	19.792	17.326	15.919	15.013	14.679	14.639	14.612	14.606	-	14.978	16.437

Tabel 4. Totaal aantal kinderen van de ongehuwde moeder

Aantal kinderen	1941	1942	1943	1944	1945	GEM	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	GEM
1 ^{ste} kind	72 %	83 %	88 %	84 %	78 %	81 %	73 %	65 %	63%	60 %	60 %	59 %	58 %	65 %	61 %	-	61 %	63 %
2 ^{de} kind	14 %	9 %	6 %	9 %	12 %	10 %	15 %	18 %	17%	17 %	17 %	18 %	17 %	17 %	17 %	-	14 %	17 %
3 ^{de} kind	6 %	4%	3 %	3 %	5 %	4 %	6 %	8 %	10 %	11 %	8 %	10 %	8 %	8 %	10 %	-	12 %	9 %
4 ^{de} kind	4 %	1 %	1 %	1 %	3 %	2 %	3 %	4 %	6 %	7 %	8 %	4 %	7 %	8 %	4 %	-	6 %	6 %
5 ^{de} kind en meer	4 %	3 %	1 %	3 %	2 %	3 %	3 %	5 %	5 %	5 %	7 %	9 %	10 %	2 %	8 %	-	7 %	5 %
Totaal	601	709	935	824-1	809	776	1037	876	720	600	613	560	534	517	535	527	508	650

Tabel 5. Burgerlijke staat van de moeders

Burgerlijke staat	1941	1942	1943	1944	1945	GEM	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	GEM
Ongehuwd	83 %	90 %	93 %	89 %	86%	88 %	84 %	77 %	76 %	75 %	76 %	74 %	74 %	77 %	76 %	76 %	76 %	76 %
Weduwe	4 %	2 %	2 %	4 %	3 %	3 %	6 %	9 %	8 %	7 %	7 %	7 %	7 %	3 %	3 %	4 %	5 %	7 %
Gescheiden	13 %	2 %	7 %	7 %	11 %	9 %	10%	14 %	16 %	18 %	17 %	19 %	19 %	20 %	21 %	20 %	19 %	17 %
Totaal	601	709	935	824	809	776	1037	876	720	600	613	560	534	517	535	527	508	650

Tabel 6. Kerkgenootschap van de ongehuwde moeders te Amsterdam

Kerkgenootschap van de ongehuwde moeder	1930 ¹⁹¹	1941	1942	1943	1944	1945	GEM	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	GEM
Nederlands Hervormd	22 %	25%	29 %	18 %	25 %	19 %	23 %	22 %	24 %	25 %	22 %	24 %	22 %	19 %	19 %	20 %	-	18 %	22 %
Rooms Katholiek	23 %	35%	37 %	34 %	32 %	32 %	34 %	29 %	32 %	33 %	34 %	31 %	36 %	34 %	32 %	30 %	-	31 %	32 %
Israëlitisch (Ned/Port)	9%	3 %	3 %	0 %	0 %	0 %	1 %	1 %	1 %	0 %	1 %	0 %	1 %	1 %	1 %	0 %	-	0 %	1 %
Andere Protestanten	14 %	10 %	9 %	11 %	8 %	8 %	9 %	7 %	8 %	7 %	8 %	5 %	5 %	7 %	6 %	5 %	-	8 %	6 %
Geen	32 %	27 %	22 %	37 %	35 %	41 %	33 %	41 %	35 %	35 %	35 %	40 %	36 %	39 %	42 %	45 %	-	43 %	39 %
Totaal	391.874	601	709	935	824	809	776	1037	876	720	600	613	560 %	534	517	535	527	508	650

Tabel 7. Geboorteland van de ongehuwde moeders

Geboorteland	1941	1942	1943	1944	1945	GEM	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	GEM
Nederland	90,7 %	89%	93 %	92,7	93,4 %	91,8 %	93,7 %	94,3 %	92,5 %	95,5 %	93,8 %	93,2 %	93,3 %	90,9 %	92 %	-	89,3	93 %
Ned. kolonie	0,5 %	1 %	1,2 %	1,8 %	1 %	1,1 %	1,9 %	1,8 %	3 %	2 %	2,8 %	2,5 %	3,4 %	5,4 %	3,7 %	-	7,3 %	3,4 %
Duitsland	7 %	9 %	5,1 %	3,9 %	3,6	5,7%	3,2 %	3,5 %	3 %	2 %	2 %	4,3 % ¹⁹²	3,3 %	3,7 %	4,3 %	-	3,4 %	3,6 %
West-Europa	1 %	1 %	0,4 %	1 %	1 %	0,9	0,9	0,4	1,1 %	0,5 %	1,1 %							
Oost Europa	0,8 %	0	0,3 %	0,6 %	1 %	0,5	0,3 %	0 %	0,4 %	0 %	0,3 %							
Totaal	601	709	935	824	809	776	1037	876	720	600	613	560	534	517	535	527	508	650

¹⁹¹ Kerkgenootschap van Amsterdamse vrouwen aan de hand van de gehouden volkstellingen in 1930.

¹⁹² Vanaf 1951 worden er geen specifieke landen genoemd, alle ongehuwde moeders niet uit Nederland of een Nederlandse kolonie komt wordt als 'buitenland' omschreven

Tabel 8. Beroepen van de ongehuwde moeders

Beroep	1941	1942	1943	1944	1945	GEM	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	GEM
Administratief (kantoor, typiste etc.)	3 %	6 %	6 %	7%	5 %	5 %	5 %	4 %	5%	6 %	5 %	6 %	7 %	6 %	8 %	-	7 %	6 %
Arbeidster	8 %	10 %	10 %	24 %	11 %	13 %	14 %	13 %	14 %	15 %	17 %	16 %	16 %	19 %	19 %	-	17 %	16 %
Huispersoneel (dienstbode, werkster, huishoudster)	28%	35 %	35 %	28 %	18 %	29 %	19 %	13 %	18 %	16 %	13 %	16 %	14 %	14 %	14 %	-	17 %	15 %
Intellectueel beroep (vb arts, onderwijzer etc.)	1 %	0%	0%	0 %	0 %	0 %	1 %	0 %	0 %	1 %	1 %	1 %	0 %	1 %	1 %	-	2 %	1%
Verplegend	1 %	0%	1%	1%	3 %	1 %	2 %	5 %	1 %	0 %	2 %	2 %	3 %	3 %	2 %	-	2 %	2 %
Winkel, hotel, cafe, restaurant	6%	11 %	9 %	3 %	4 %	7 %	4 %	4 %	5 %	6 %	6 %	7 %	2 %	6 %	5 %	-	10 %	6 %
Zonder beroep	50 %	37 %	36 %	37 %	58 %	44 %	53 %	60 %	55 %	54 %	54 %	50 %	58 %	48 %	47 %	-	43 %	52 %
Overig	3 %	1%	0%	0%	1 %	1 %	2 %	1 %	2 %	2 %	2 %	2 %	0 %	3 %	4 %	-	2 %	2 %
Totaal	601	709	935	824	809	776	1037	876	720	600	613	560	534	517	535	-	508	650

Dankwoord

Deze scriptie had niet tot stand kunnen komen zonder de behulpzaamheid en kritische blik van een aantal mensen. Annette Mevis van het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging dank ik voor haar hulp bij het toegang krijgen tot het archief van de U.V.O.M. en het archief van de F.I.O.M. Ook de studiezaalmedewerkers dank ik zeer.

Mijn moeder en in het bijzonder mijn grootmoeder dank ik voor hun bereidheid om delen van mijn scriptie te corrigeren en te becommentariëren. Ten slotte wil ik natuurlijk mijn scriptiebegeleidster Boudien de Vries bedanken voor haar begeleiding en advies.

Bibliografie

Bronnen

Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging

Unie van Verenigingen voor Ongehuwde Moeders te Amsterdam (U.V.O.M.), 300

Opgericht op 16 november 1921 te Amsterdam als Unie van Vereenigingen voor Ongehuwde Moeders (UVOM), vanaf 1972 wordt de naam UVOM (Adviesburo's Alleenstaande Ouders en opvangcentra voor Ouder en Kind) gebruikt; opgeheven per 1 januari 1993; doelstelling was aanvankelijk door samenwerking te komen tot een beter georganiseerde zorg voor de belangen van de ongehuwde moeder en haar kind; veranderde later in de behartiging van de belangen van alleenstaande moeders/ouders en haar/hun kinderen, speciaal door het bevorderen, steunen en stimuleren van het werk van de ledeninstellingen. In totaal 9.17 meter.

Doos.nr. 34	Notulen van vergaderingen van bestuur, dagelijks bestuur, algemene, leden- en jaarvergaderingen. 1922-1941. (28 delen)
Doos nr. 35-41,	Notulen van vergaderingen van het bestuur en dagelijks bestuur. Met bijlagen (1 deel, 3 omslagen, 3 pakken)
Doos nr. 133-135	Jaarverslagen (3 banden, 3 pakken)
Doos nr. 374,375	Teksten van lezingen en inleidingen gehouden in de Algemene Vergaderingen van de UVOM (1 omslag)
Doos nr. 383	Stukken verzameld ten behoeve van informatie en documentatie over 'hoe te handelen' met diverse onderwerpen aangaande huwelijkstoestemming, voogdij, erkenning, afstand, nationaliteit van kinderen van ongehuwde moeders en natuurlijke en overspelige kinderen, de geestelijk onvolwaardige ongehuwde moeder en ziektekosten. 1935-1952 (1 pak)
Doos nr. 403	Stukken betreffende het afstand doen van kinderen per advertentie in dagbladen en staten houdende overzichten van personen die afstand willen doen door middel van een advertentie. 1940-1945. (1 omslag)
Doos nr. 424	Stukken betreffende het 30-jarig jubileum. 1951-1952 (1 omslag)

Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind (FIOM), 114

Opgericht op 1 maart 1930 naar aanleiding van het schrappen van de bepaling in het ontwerp-Ziektewet van 1929 dat ook ongehuwde arbeidsters verzekerd dienden te zijn tegen de kosten van bevalling en verpleging; op 1 juli 1975 fuseerde de FIOM met Centrale vereniging van Organisatie voor hulpverlening aan niet-gehuwde Moeders (COM) en de Hendrik Pierson Stichting (HPS) tot de Fiom, Nederlandse vereniging van organisaties voor hulpverlening bij zwangerschap en alleenstaand ouderschap; de FIOM bundelde de reeds bestaande instellingen en koepelorganisaties op het gebied van hulpverlening aan ongehuwde moeders, vrouwen- en kinderbescherming met de daaronder ressorterende bureaus en tehuizen; daarnaast was een aantal tehuizen direct bij de FIOM aangesloten; doel was het bevorderen en steunen van het werk van haar leden; in 1975 werden de bureaus en tehuizen van de leden-instellingen ondergebracht in stichtingen met een rekening-courant bij de Fiom; naam veranderde in 1988 na reorganisatie in Landelijke Vereniging Ambulante FIOM. In totaal 19.71 meter.

Doos nr. 4-5	Jaarverslagen 1930-1968. 1931-1969. (1 pak, 1 omslag)

Overige bronnen

- Bouman, A. , 'De motie Steinmetz. De ongehuwde moeder en de ziektewet', *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* , 1(1947) 1-23.
- Cloek, H.P., *Het vraagstuk van ongehuwd moederschap: mededelingen uit de studie van Dr. Hans Binder over "Die unheilige Mutterschaft"* (Amsterdam 1943).
- Cloeck, H.P., *Adoptie als vraagstuk van kinderbescherming* (Amsterdam 1946).
- F.I.O.M, *Eenige aanwijzingen inzake hulpverlening aan ongehuwde moeder en haar kind* (s-Gravenhage 1941).
- Prins, mej. P.G., *Overwegingen bij de bouw van een ideaal tehuis voor ongehuwde moeders* (Amsterdam 1954).
- Sark, H.M.L.H., *Herdenking van het vijf en twintigjarig bestaan van de Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar Kind (F.I.O.M.): overzicht van de ontwikkeling van de arbeid voor de ongehuwde moeder en haar kind in de afgelopen vijf en twintig jaar* (Amsterdam 1955).

Literatuur

- Bank, Jan, 'De geschiedenis van het welzijnswerk' in: C.J.P. Steijgers (red.), *Over helpen gesproken: de ontwikkeling van de maatschappelijke dienstverlening als onderdeel van welzijnswerk* (Alphen aan de Rijn 1980).
- Blom, J.C.H., 'The second world war and the Dutch society: continuity and change' in: Duke, A.C. en Tamse, C.A. (ed.), *Britain and The Netherlands* (Den Haag 1977) 228-248.
- Blom, J.C.H., 'In de ban van goed of fout' in: Abma, G., Kuiper, Y., en Rypkema, J. (red.), *Tussen goed en fout. Nieuwe gezichtspunten in de geschiedschrijving 1940-1945* (Den Haag 1986).
- Blom, J.H.C., 'Jaren van tucht en ascese. Enige beschouwingen over de stemming in herrijzend Nederland (1945-1950) in: Klein, P.W. en Van der Plaat, G.N. (red.), *Opstellen over Nederland in de periode 1945-1950* (Den Haag 1981) 125-158.
- Dercksen, A.M.M., en L.H. Jansen- Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland, 1914-1970* (Meppel/Amsterdam 1987).
- Dimmendaal, G., 'Toen kwam mijn verandering niet terug.' *Onderzoek naar de hulpverlening aan ongehuwde moeders in het Doorgangsbuis voor meisjes in Groningen in de periode 1945-1955* (Groningen 1984).
- Dimmendaal, G., 'Toen kwam mijn verandering niet terug. De zorg voor jonge ongehuwde moeders in Groningen 1945-1955', *Groniek* (januari 1987) 83-93.
- Dunk, H.W. von der, *Wederopbouw, welvaart en onrust. Nederland in de jaren vijftig en zestig* (Houten 1986).
- Dunk, H.W. von der, 'Tussen welvaart en onrust. Nederland van 1955 tot 1973' in: Van der Plaat, G.N. (red.), *Wederopbouw, welvaart en onrust* (Houten 1986).
- Hoogenboom, Marcel van den, *Standenstrijd en zekerheid: een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland* (Amsterdam 2003).
- Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereld Oorlog 1939-1945* (Den-Haag 1969).
- Hilbrink, C., *In het belang van het Nederlandse volk. Over de medewerking van de ambtelijke wereld aan de Duitse bezettingspolitiek 1940-1945* (Den Haag 1995).

- Hueting, E.V., en Neij R. de, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Naarden 1990).
- Hueting, E.V. en Neij, R. de, *Nederlandse volksherstel 1944-1947: een omstreden hulporganisatie in herrijzend Nederland* (Culemborg 1988).
- Liagre Böhl, Herman de en Meershoek, Guus, *De bevrijding van Amsterdam* (Amsterdam 1989).
- Liagre Böhl, Herman de en Meershoek, Guus, 'De Nederlandse pers over de omgang van vrouwen met Canadezen in de zomer van 1945', *De Gids* 149 (1985) 225-254.
- Mooij, Annette, *Geslachtziekten en besmettingsangst: een historisch sociologisch onderzoek 1850-1990* (Amsterdam 1993).
- Poortstra, Jacob, 'Jeugd en zedelijkheid na de oorlog' in: Galesloot, H. en Schrevel, G. (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog* (Amsterdam 1987) 29-46.
- Rigter, D.P., *Eene dringende noodzakelijkheid: geschiedenis van de vereniging "Hulp voor onbehuisden", 1904-1945* (Amsterdam 1994).
- Rüter, A.J.C. de, *Rijden en staken. De Nederlandse Spoorwegen in oorlogstijd* (Den Haag 1960).
- Ussel, J.M.W. van, *Geschiedenis van het seksuele probleem* (Meppel 1968).
- Valk, L. van der, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid* (Amsterdam 1986).
- Petra de Vries, *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen* (Hilversum 1997).
- Vries, Rene de, *Beth-Palet: een hele geschiedenis* (Amsterdam 1987).
- Wiemann, B.J.L., 'Opkomst en neergang van de ongehuwde moederzorg in Nederland (1880- 1985)', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 15 (1988) 337-371.